

ŽIVJETI U ZAGREBU
Prinosi sociološkoj analizi

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 23.

Copyright © 2004.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 316.334.56(497.5 Zagreb)(082)

ŽIVJETI u Zagrebu : prinosi
sociološkoj analizi / uredili Anka
Mišetić, Maja Štambuk, Ivan Rogić. -
Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, 2004. - (Biblioteka Zbornici ; knj.
23)

Bibliografije iza svakog rada.

ISBN 953-6666-34-0

1. Mišetić, Anka 2. Štambuk, Maja 3.
Rogić, Ivan
I. Zagreb -- Kvaliteta življenja
II. Zagreb -- Urbani identitet -- Sociološko
gledište

440428097

ISBN 953-6666-34-0

ŽIVJETI U ZAGREBU

Prinosi sociografskoj analizi

Uredili:
Anka Mišetić
Maja Štambuk
Ivan Rogić

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences
IVO PILAR

Zagreb, 2004.

UVOD

Tragati za jasnijim obrisima značenja složenice “živjeti u Zagrebu” može se, dakako, na više (metodički vjerodostojnih) načina.

Jedan, napokon dobro poznat, jest istraživanje kvalitete života. Modelom je obuhvaćen niz pokazatelja podrijetlom iz tzv. subjektivne i objektivne sfere. Nažalost, rijetki su primjeri, u hrvatskoj istraživačkoj praksi, uspješna sintetiziranja njihovih vrijednosti. Zbog toga, po pravilu, istraživački uvidi ostaju ograničeni ili na područje subjektivnih ocjena ili na područje koje opisuju odabrani “tvrdi”, no nikako i dostatni, podatci.

Drugi način može se, za ljubav prigodne redukcije, označiti složenicom: istraživanje interesnih sudionika. Vidljivo je da se taj pristup temelji na identifikaciji glavnih interesa, sudionika koji ih oblikuju i zastupaju te, na drugoj strani, interesâ, a bogme i potreba, koji ostaju potisnuti i nepriznati. Posebno su u takvoj shemi važni oni sudionici koji su, posredno, važni za dugoročne i “održive” aspekte društvenog razvijanja. Njihov položaj u interesnom odmjeravanju dobrim je pokazateljem i ukupne “održivosti” određene razvojne strategije. Primjerice, interesno odmjeravanje (teatralizirano u trogodišnjem razdoblju na gotovo uzorit školski način) između nekoliko političkih stranaka koje su nadzirale izradu generalnog urbanističkog plana grada Zagreba u razdoblju 2000.-2004., ako ništa drugo, pokazuje da su se u njemu lako “gubili” sudionici izravno zainteresirani za vrijednosti kakve su zaštita zelenila na sjeveru, centriranje sveučilišta na mjestu generativne institucije gradskog razvijanja, i srodne. Doda li se tomu i prigodno “sotoniziranje” urbanističke struke, bilanca dobiva gotovo izložbenu kakvoću.

Nije nepoznat ni način istraživanja, cilj kojega je jasnija predodžba o mehanizmima društvene prerazdiobe životnih, navlastito ekoloških, rizika. U toj shemi manje teškoće zadaju rizici javnosti dobro poznati. Javni uvid, jednostavno, omeđuje osnovni okvir odmjerivanja i rizika

i uporišta preraždiobe osnovnog tereta opasnosti što je rizik oblikuje. Veće teškoće su pak svezane s onim rizicima koji su javnosti nepoznati ili za koje društveni sudionici nisu "opremljeni", pa ih i ne mogu "vodoravno" indicirati, nego ovise o ekspertnoj pomoći gotovo u cijelosti. U tom slučaju već i zgoljno indiciranje rizika postaje predmetom zamršene igre asimetrično raspoređene društvene moći. Pa ni zaključni obris složenice "živjeti u ..." nije teško nazrijeti.

Jedan od mogućih načina, a koji leži – premda samo posredno nagoviješten – i u osnovi istraživačkih radova predviđenih u ovoj knjizi, jest predložak oblikovan na temelju uvida da dinamika mjesta **nije homogena**. Jednostavnije rečeno, u jednom gradu mogu se nazrijeti višestruki procesi njegova oblikovanja, s korijenom u različitim osnovnim ili ishodišnim "žanrovima". Primjerice, procesi oblikovanja svojstveni velegradu drukčiji su od procesa oblikovanja svojstvenih zavičajnom gradu (ili gradu s još izrazito snažnim zavičajnim silnicama). Procesi mjerodavni za oblikovanje metropole (glavnog grada, ali i "materinskog" grada u nekoj mreži gradova) ili periferijskog područja svaki su za sebe specifični i ne mogu se međusobno reducirati. U pribranoj analizi oslojenjoj na skicirani uvid ide se za tim da se ustvrde učinci spomenutih ili srodnih skupina procesa. Očito je da se u svim gradovima ne mogu naći na djelu isti procesi. Primjerice, Zagreb je u hrvatskoj gradskoj mreži poseban po tomu što u oblikovanju njegove zbilje sudjeluju dvije skupine procesa kojih u drugim hrvatskim gradovima **nema**. To su procesi velegrada i procesi metropole. Nije, dakako – Zagreb, odmijeren metrom velegradske ili metropske skupine gradova – toliko iznimjan. Prije će biti da je i velegradom i metropolom skromnih dimenzija. Ali na drugoj je strani nedvojbena činjenica da su ta dva gradska "žanra" odsutna u svim drugim suvremenim hrvatskim gradovima. Drukčije rečeno, živjeti u Zagrebu znači, **za razliku** od života u drugim hrvatskim gradovima, živjeti u – velegradu i metropoli.

Koja su glavna obilježja životnog okvira spomenutih "žanrova", predmetom je posebne rasprave. No u njoj nitko nije bez nemale pomoći istraživačke literature; ona je, poznato je, poprilična, pa glavna teškoća i nije toliko u nejasnim obrisima samih "žanrova", koliko u preglednoj klasifikaciji odabranih obilježja. Na drugoj strani, gotovo neovisno o tome koja su obilježja proglašena glavnima a koja sporednima, izbjiga na čistinu pitanje koje se, grubo, može formulirati ovako: kakav je učinak spomenutih procesa na životnu svakodnevnicu gradskih stanovnika? Drukčije rečeno, utječe li činjenica da Zagreb oblikuju i velegradski i

metropski procesi **specifično** na životnu svakodnevnicu zagrebačkih stanovnika? Preglednosti radi, područje gradske svakodnevice nije nekorisno držati istovrsnim području zavičajnog "žanra". Prihvatimo li takvu preinaku, pretvodno pitanje svodi se na pitanje o odnosu između procesa ukorijenjenih u velegradu i metropoli i procesa ukorijenjenih u zavičajnom "žanru". Ići tim tragom znači, po našoj ocjeni, izvlačiti na vidjelo jedan od moćnih oslonaca u oblikovanju suvremene zagrebačke zbilje. Radovi izloženi u ovoj knjizi nisu posve podređeni toj shemi.¹ Oni **ne zrcale usporedno** obje skupine procesa. Nego ih sabire napor uložen u izradu slike/slikâ životne zbilje ili uvjeta koji je određuju, svojstvenih zavičajnom području. Složenica "živjeti u Zagrebu" u ovom se slučaju poklapa sa složenicom "živjeti u Zagrebu zavičajno zainteresiran za njegov boljitet" (a ne velegradski ili metropski zainteresiran).

Na tom je tragu moguće razlikovati tri osnovne skupine radova.

U prvoj su skupini radovi koji se temelje na anketnim podatcima dobivenim na uzorku građana Zagreba. Podatci otkrivaju kako anketirani gradani ocjenjuju pojedine, za svakodnevni život važne sastavnice gradske zbilje, čemu daju prednost u budućem razvitku te koliko su, uopće, zavičajno, a ne samo interesno, povezani s gradom gdje žive. Korisna strana iznesenih podataka nije ograničena samo na "izvješće o stanju" nego se proteže i na njihovu uporabljivost u odlučivanju o ciljevima komunalne politike.

U drugoj su skupini radovi predmet kojih su gradske kavane ili položaj djece u gradskoj svakodnevici. Nije teško pomisliti da takvi radovi nemaju ništa što ih izravno povezuje. Tematski promatrana, ta ocjena je, dakako, posve točna. Ali, na drugoj strani, oba primjera su i više nego uporabljiva u analizi procesâ koji oblikuju životnu svakodnevnicu, u analizi njihova smjera i, zašto ne, sakrivena smisla. Ako na jednoj strani nestaju određena "žarišta društvenosti", a na drugoj djecu "susreću" sve brojnije zapreke ili rizici u okolišu, nije neopravdano zaključiti, premda su posrijedi prividno heterogeni primjeri, kako ih pokreće, na dubljoj razini, isti proces.

U trećoj su skupini radovi predmet kojih su specifične inicijative ili specifični oblici identifikacije, koji su redovito bili brisani u dosadašnjim istraživanjima. Razlog je više – u rasponu od empirijske odsutnosti samog fenomena do epistemološkog brisanja inače očitih činjenica. Premda zasnovani na relativno skromnoj empirijskoj osnovi, radovi u ovoj skupini posebno su instruktivni jer nagovješćuju, premda još posve bezazleno, s kojim će se horizontom urbane diferencijacije morati suočiti sociolo-

gijska analiza kada se hrabrije odvaži na postmoderne paradokse.

Iz izloženog pregleda svakom je čitatelju jasno da složenica "živjeti u Zagrebu" ne sabire sliku sustavne cjeline života u Zagrebu. Pa, ipak, ne držimo da je naslov zloupotrađen, premda je samo parafrazom. Njime se, vidljivo je, cilja podsjetiti – na temelju raspoloživih empirijskih podataka, dakako – da je **živjeti u Zagrebu više od** sumornih otisaka raznolikih redukcija koje su u upravljanju hrvatskim gradovima gotovo cijelo prošlo stoljeće imale važno, no posve nezasluženo mjesto. Koliko im je korijen u političkom idiotizmu, a koliko u drugim oblicima razvojne nekompetencije, predmetom je posebne rasprave. Knjigom pozivljemo da, **za promjenu** – uostalom, **zajamčeno osvježujuću** – pokušamo o Zagrebu misliti s tla života, njegovih polaznih položaja.

U Zagrebu, travanj 2004.

Urednici

BILJEŠKA

¹ Radovi u ovom Zborniku temelje se na podacima istraživanja urbanih aspiracija građana Zagreba, provedenog 2000. godine za potrebe Gradskog zavoda za planiranje razvoja i zaštitu čovjekovog okoliša, te nekoliko novijih istraživanja provedenih u sklopu znanstvenog projekta "Odnos selo-grad u Hrvatskoj u postmodernoj perspektivi" kojeg finansira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Ivan Rogić, Anka Mišetić, Maja Štambuk <i>Urbane aspiracije Zagrepčana</i>	11
Ines Sabotić <i>Od stola do šanca: kratka povijest društvenosti u kavani i kafiću</i>	45
Lynette Šikić-Mišanović <i>Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja</i>	69
Anka Mišetić <i>Tko je Zagreb meni: otkrivanje zagrebačkog identiteta u esejima gimnazijalaca</i> ..	103
Anka Mišetić, Geran-Marko Miletić <i>Privrženost Zagrebu: "domaći" i "došljaci"</i>	123
Maja Štambuk <i>Dva zavičaja: Zagrepčani podrijetlom iz Selaca</i>	141
Benjamin Perasović <i>Reciklirano imanje - grupa Vukomerić</i>	183
DODATCI	
<i>Tablični prikaz rezultata anketnog upitnika</i>	201
<i>Anketni upitnik: Urbane aspiracije građana Zagreba</i>	217
<i>Nacrt eseja za više razrede srednje škole</i>	231
<i>Upitnik za djecu</i>	235
SAŽETCI	239
ABSTRACTS	247
BILJEŠKE O AUTORIMA	255

Ivan
ROGIĆ

Anka
MIŠETIĆ

Maja
ŠTAMBUK

URBANE
ASPIRACIJE
ZAGREPČANA

Identifikacija anketiranih s gradom

Podatci na kojima se temelji ovaj članak dio su opsežnog istraživanja urbanih aspiracija građana Zagreba, provedenog u travnju 2000. godine za potrebe Gradskog zavoda za planiranje razvoja i zaštitu čovjekovog okoliša. U tu svrhu primijenjena je metoda anketnog upitnika na slučajnom uzorku od 1700 ispitanika.

O identifikaciji anketiranih sa Zagrebom, kao cjelom, posredno govore podatci dobiveni odgovorima na pitanja 24, 33, 34 i 35 u anketnom listu (vidjeti Anketni upitnik u Dodatku).

Odgovori dobiveni na pitanje 24 pokazuju da je u uzorku anketiranih **49,6% rođenih Zagrepčana**. Ostali, dakle 50%, u Zagreb su se doselili; do 1960. godine doselilo 17% anketiranih; u razdoblju 1961. - 1980. doselilo se 20,6% anketiranih; u razdoblju 1981. - 2000. doselilo se 12,1% anketiranih. No odgovori na pitanje 33 pokazuju, pak, da je udio anketiranih koji sebe drže "urođenim" Zagrepčanima, znatno veći; **takovima sebe drži 86,8% anketiranih**. Drukčije rečeno, u uzorku anketiranih nalazi se 37,2% više "urođenih" Zagrepčana nego što ih je u Zagrebu rođeno. Neukorijenjenim u Zagrebu (došljakom) sebe drži 6,8% anketiranih; njima treba dodati i 6,1% onih koji ne mogu pouzdano ocijeniti jesu li u Zagrebu "domaći" ili ni-su; ukupno neukorijenjenih jest, dakle, 12,9% anketiranih.

Podatci dobiveni odgovorima na pitanje 34 pokazuju da je u skupini koja se ne vidi u Zagrebu "domaćom", udio onih uvjerenih da su u Zagrebu privremeno manji od spomenutih 12,9%, koliko je velika cijela skupina; 3,1% potpuno je uvjeren da je u Zagrebu privremeno i da će se odseliti čim uzmogne; neznatno je više, 4%, onih koji će se odseliti kada ostare ili odu u mirovinu; dodatnih 3,7% ima posebne planove koji istraživanjem nisu precizirani.

Iznesenoj razdiobi anketnih odgovora struktorno je sukladna i razdioba odgovorâ na pitanje 35. Razdioba pokazuje da 8,3% anketiranih drži kako Zagreb nije grad za

budućnost njihove djece; 5,5% tvrdi da su se njihova djeca već odselila iz Zagreba, a 2,8% uvjereni je da će odseliti.

Iz predočenih je podataka dopušteno izvesti hipotezu da **10% anketiranih (približno) sebe ne drži ukorijenjenim u Zagrebu**; dakle, drže se nezagrepčanima. Naznacena "negativna" identifikacija nije, koliko je vidljivo, posljedica malog broja godina života u Zagrebu. Ona izravni je ovisi o činjenici da članovi te skupine sebe drže u Zagrebu identitetskim strancima, čiji je položaj u gradu bitno određen **iskustvom privremenosti**. Takvo iskustvo anketirani dopisuje **i sebi i svojim potomcima (djeci)**.

No, nasuprot tim podatcima jest nalaz (razdioba odgovora na pitanje 34) da 89% anketiranih namjerava **trajno živjeti u Zagrebu**. To znači da Zagreb "svojim" gradom smatra gotovo **40% anketiranih više nego što iznosi udio anketiranih rođenih u Zagrebu**. Taj je nalaz sukladan nalazima i u nekim drugim istraživanjima (vidjeti Rogić i suradnici, 1995.) u hrvatskim gradovima. Nakon razdoblja paleoindustrijske ekspanzije (1955. – 1980.), kada su veći hrvatski gradovi u kolektivnom iskustvu bili označeni, uglavnom, kao privremena boravišta masovnog radništva, zainteresiranog za socijalne i radne olakšice te životnu perspektivu potomstva, ustaljuje se novi identifikacijski predložak; njime se izravnije afirmira **vrijednost zavičajnog pripadanja građanina ("svom") gradu**. Na temelju takva predloška i doseljeničke se skupine odlučnije samoidentificiraju naslovima kakvi su Zagrepčanin, Riječanin, Splitanin itd. One, svakako, ne raspolažu ni rasponom ni bogatstvom kolektivnog pamćenja o mjestu, kakvim raspolaću skupine nastale višegeneracijskim boravkom u njemu. (Ako ništa drugo, nemaju u tim gradovima pristup zajednici predaka.) No taj "manjak" teže nadoknaditi brojnim inicijativama kojima je zajedničko ishodište potreba za jasnijim obrisima novog identifikacijskog predloška. Među njima je odluka da se u odabranom gradu **trajno živi** svakako na vrhu popisa. Trajinost implicira višestruke obveze spram gradske zajednice, koje se ne iscrpljuju u vremenskom obzoru aktualne životne svakodnevice.

Razdioba odgovora na pitanje 8 pokazuje kojim se osnovnim odrednicama konstruira identifikacijski predložak grada. Rang-ljestvica onih najvažnijih izgleda ovako:

1. privrženost Zagrepčana svom gradu
2. miješanje različitih stilova i navika
3. međusobna "otuđenost" građana
4. otvorenost Zagrepčana prema novom i suvremenom
5. masovnost
6. ekologiska rizičnost
7. odsutnost mogućnosti da se za kratko vrijeme pojedinc obogati.

Na iznesenom su popisu tri odrednice koje izravno naznačuju pozitivnu predodžbu o građanima Zagreba. To su: **privrženost** (građana gradu); **osjetljivost građana za novo te snošljivost (građana) u odnosu spram životnih razlika** (drugih). Tri su odrednice izravno adresirane na opće uvjete gradskog života. To su: **“otuđenost”** u odnosima; **masovnost; ekologiska rizičnost.** Rasporede li se po brojene odrednice sukladno osnovnim teritorijalnim žanrovima, postaje očito da tri iz prve skupine upućuju na **zavičajni grad.** Njega, grubo rečeno, određuje privrženost mjestu te povjerenje u druge koji su istom mjestu na srođan način privrženi. Tri odrednice iz druge skupine, pak, upućuju na **velegrad.** Njega, grubo rečeno, određuje masovnost i rizičnost. Na drugom smo mjestu pokazali (Rogić, 1997.; Rogić, Dakić, 2000.) da u Zagrebu oba žanra imaju gotovo ravnopravni položaj u kolektivnom iskustvu. Zagreb je, nedvojbeno, u drugoj polovici 20. stoljeća postao prvim hrvatskim velegradom. Ali, na drugoj strani, njegova velegradskost nije raspršila i obrisala uporišta zavičajnosti, barem nije ona koja se “konzerviraju” i održavaju u praksama svakodnevnog društvenog komuniciranja. Zato i nije netočno ustvrditi da dobiveni odgovori zrcale identifikacijski predložak koji sažimlje zavičajne predodžbe o gradu, svojstvene kolektivnom iskustvu **srednjih** gradova, i velegradske predodžbe oblikovane na temelju urbane ekspanzije Zagreba u drugoj polovici 20. stoljeća.

Posebno mjesto ima uvid da Zagreb **nije** grad gdje je moguće obogatiti se u kratkom razdoblju. Promatra li se taj iskaz restriktivno, on, zapravo, pojašnjava da Zagreb nije – uspješnim velegradom. Jer su velegradovi (premda ne nužno) ipak mjestima sabiranja viška mogućnost, gdje je dopušteno **racionalno** računati na životne uspjehe u kratkom razdoblju. Ta je mogućnost, napokon, i jedno od uporišta njihove privlačne snage. No promatra li se taj iskaz kao dio razvojnog portreta Zagreba, onda on, posredno, pojašnjava da Zagreb nije grad gdje dobro uspijevaju zamisli o brzom bogaćenju. Drukčije rečeno, za uspjeh u Zagrebu potrebno je raspolažati zalihom građanske pouzdanosti i vrsnoće koja se svakako nagrađuje sretnim ishodom; ali u vremenskom obzoru koji isključuje labirintsко množenje nezasluženih sretnih slučajnosti.

No da je, unatoč tomu, život u Zagrebu jednom vrstom posebne **socijalne nagrade**, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 7. Sukladno toj razdiobi 64,5% anketiranih tvrdi da život u Zagrebu pruža bolje mogućnosti nego većina drugih hrvatskih gradova. Naspram toj skupini “optimista” nalazi se gotovo zanemariva skupina s 2,5% onih koji tvrde kako Zagreb pruža slabije uvjete za život

nego ostali hrvatski gradovi. Po ocjeni pak 20,1% anketiranih, mogućnosti koje pruža Zagreb ne razlikuju se od drugih većih hrvatskih gradova; 10,6% upitanih ne mogu ocijeniti. Razdioba, dakle, pokazuje da dva od tri upitana Zagrepčana drži kako živjeti u Zagrebu znači imati posebnu životnu privilegiju. Korijen privilegija nije, vidjelo se, samo u velegradskih sposobnostima Zagreba; barem nije u onima što se pokazuju u nekoj vrsti statističkog ekstrema (kao rijetki skup iznimnih prilika za uspjeh). Ali leži, nedvojbeno, u **sposobnosti Zagreba da svojim građanima učini život lakšim nego u drugim hrvatskim gradovima.**

Promotre li se izneseni podatci kao cjelina, izbjija na vidjelo činjenica da anketirani svjedoče **snažnu povezanost s gradom**. Osnovica te snažne i stabilne veze je trovrsna.

(a) Za uvjerljivu većinu anketiranih Zagreb je zavičajnim gradom. Naslov "zavičajni grad" nije izведен samo iz iskustva onih u Zagrebu rođenih, premda se, svakako, ta skupina ne smije zanemariti. Za precizniju ocjenu zavičajne uvjerljivosti Zagreba važniji su oni rođeni drugdje, ali koji su **izabrali** Zagreb kao svoju zavičajnu životnu adresu. Ta je skupina, vidjelo se, nešto manja od skupine koja zavičajnost temelji najprije na iskustvu rođenih u Zagrebu. No u ukupnom uzorku **Zagreb je zavičajan za približno 90% svojih stanovnika.**

(b) Zagreb je velegradski masovan i "otuđen". Ali, na drugoj strani, likovi masovnosti i njezine unutrašnje napestosti **nisu nadmoćni** socijalnim silnicama gradske zajednice kojima je ishodište u privrženosti gradu, građanskoj toleranciji i sposobnosti za recepciju novosti. **Ravnoteža** između zavičajne preglednosti i pouzdanosti, na jednoj strani, te velegradskih procesa s nizom labirintskih učinaka i rizika, na drugoj, zaciјelo je ishodište **niza povoljnih "kratkih spojeva" u gradskoj svakodnevici**. Na njih su višekratno upozorili i stranci s iskustvom višemjesečnog boravka u Zagrebu, ističući kako se u Zagrebu, kao rijetko gdje, miješaju i amalgamiraju lokalna prisnost i velegradski ritmovi, lokalna sigurnost i labirintska masovnost.

(c) Mjeren hrvatskim mjerilima, život u Zagrebu jednom je vrstom **socijalne nagrade** zagrebačkim stanovnicima. Premda nije klasični ispunjač neobičnih želja, Zagreb u svojoj urbanoj strukturi krije brojne životne mogućnosti koje ga čine u tom pogledu nadmoćnim drugim hrvatskim gradovima. U tu su označnicu uvjerenja približno dva od tri anketiranâ. Ako i nije uvjerljivom tvornicom mogućnosti (perspektive), Zagreb je bez konkurencije među hrvatskim gradovima u ulozi mehanizma **koji olakšava životne zapreke** i čuva prihvatljivu kakvoću životnih uvjeta.

Razvojna predodžba o Zagrebu

Odgovori na pitanje 4 pokazuju kako anketirani ocjenjuju rezultate (koristi od) dosadašnjeg razvitka grada. Pri tomu nije moguće posebno ocjenjivati rezultate ostvarene u socijalističkom razdoblju od rezultata iz razdoblja 1990. – 2000. godine. Pitanjem se cilja dobiti jedinstvenu (sumarnu) ocjenu stanja kakvo je nastalo, a odredivo je u anketnom razdoblju.

Najviše se anketiranih slaže s tvrdnjom da je dosadašnji gradski razvitak uspješno oblikovao Zagreb kao važno **kultурно i интелектуално средиште Хрватске**. S tvrdnjom se potpuno ili uglavnom slaže uvjerljivih 83,5%. Udio onih s drukčijim mišljenjem gotovo je zanemariv. Više od polovice broja anketiranih, 54%, drži da se u istom razdoblju grad razvio u **mjesto sigurno i ugodno za život**. S tom se tvrdnjom ne slaže uvjerljivih 43,9%. Polarizacija je otisak činjenice opisane u prethodnom odjeljku; u Zagrebu su u dinamičnoj ravnoteži učinci zavičajnog grada i velegrada. Oni se mijesaju i paradoksalno povezuju na više životnih razina. Oslanjajući se na mrežu takvih spojeva, anketirani se predvidljivo polariziraju. No u razdobi odgovorâ malobrojni su oni skloni ekstremnim ocjenama. Pa čitanje razdiobe dopušta hipotezu da anketirani vjeruju kako se Zagreb oblikovao kao mjesto sigurno i ugodno za život, ali u mreži napetosti što ih množi velegradska zbiljnost (masovnost, rizičnost itd.). Drukčije rečeno, motri li se Zagreb **kao velegrad**, on je nedvojbeno ugodan i siguran.

Nasuprot iznesenim pozitivnim ocjenama nalaze se dvije negativne, poduprte uvjerljivom većinom anketiranih. Čak 93,3% anketiranih **ne slaže se** s tvrdnjama kako je dosadašnji razvitak oblikovao uvjete za bolju budućnost mladih te kako je stvoreno gospodarstvo s obilnom ponudom radnih mjesta i dobrim mogućnostima zarade. Pročitaju li se dobiveni podaci pomoću značenjske inverzije, dobiva se osnova za hipotezu da anketirani drže dosadašnji razvitak – **neuspješnim** na njegovu temeljnom zadatku: proizvodnji društvene perspektive. Promotre li se "tvrdi" statistički podaci o životnim uvjetima mladih u Zagrebu ili o nezaposlenosti, lako je uočiti da su zagrebačke prilike bolje, ako ne i uvjerljivo bolje, od prilika u drugim hrvatskim gradovima. No, i veličina udjela anketiranih koji izriču negativnu ocjenu, i veličina skupine s ekstremnim negativnim stajalištem (u obje tvrdnje 67%) ukazuju da im korijen nije u spoznajama dobivenim takvom usporedbom. Točnije je da anketirani dijele jedinstveno iskustvo **bepspekativnosti** dosadašnjeg razvitka. (Bez)per-

spektivnost se najjasnije zrcali u mogućnostima što ih razvitak oblikuje za mlade te u viškovima mogućnosti što ih oblikuje za aktualnu radno sposobnu populaciju. Budući da, po ocjeni anketiranih, dosadašnji razvitak nije uvjernjivo osnažio ni jedan ni drugi proces, oni drže opravdanim polemički ga osporiti.

Ustvrditi kako je dobiveni rezultat učinak "kondicioniranja" pomoću medijâ masovna komuniciranja, nije zasnovano. Na to upozoravaju i nalazi posebnih istraživanja (vidjeti Čengić, Rogić, 1999.). Iskustvo besperspektivnosti oblikovalo se pretežno u mrežama "međuosobne komunikacije" sudionikâ "svijeta života" (abitelj, susjedstvo, prijatelji, poznanici itd.), gdje su se višestruko nataložila razvojna iskustva socijalnih skupina koje su snosile i najveće razvojne rizike (opasnost od nezaposlenosti, pauperizacije itd.). Na drugoj strani, i u socijalističkom razdoblju, a i u razdoblju 1990. – 2000. godine, glavni institucionalni jamci razvojne perspektive – država, političke stranke i radne organizacije/poduzeća – redovito su ohrabrivali i podupirali "revoluciju socijalnih aspiracija" (Županov) vjerujući da im je nužna u prigodnim mobilizacijama. Zahvaljujući tomu, iskustvo besperspektivnosti dodatno se dramatiziralo.

Na toj podlozi oblikovala se i jedna, zapravo paradoksalna, ocjena. Iz razdiobe odgovora na pitanje 4 vidljivo je da se čak 56,3% anketiranih ne slaže s tvrdnjom kako se Zagreb u dosadašnjem razvojnog razdoblju povezao s razvijenim zemljama i postao dijelom svijeta razvijenih. Nasuprot njima nalazi se 38,1% anketiranih koji se s tvrdnjom slažu. Ali je vidljivo da je zanemarivo malen udio onih koji se "potpuno slažu"; njih je samo 5,6%. "Tvrda" pak serija podataka dopušta zaključak da je Zagreb u nizu djelatnosti vjerodostojan sudionik svijeta razvijenih; k tomu, položaj državnoga glavnoga grada od 1992. godine priskrbio mu je niz dodatnih olakšica. Ide li se njihovim tragom, trebalo bi očekivati više anketiranih koji se s iznesenom tvrdnjom slažu. No anketirani drže kako te činjenice nisu dostaone za povoljniju ocjenu. Središnja jezgra njihova iskustva poučava ih da **Zagreb nema legitimaciju sudionika svijeta razvijenih**. Za nju je obvezatna sposobnost oblikovanja društvenog razvitka koji jamči višak perspektive, navlastito mlađem stanovništvu.

Već i zato (ponuđena) tvrdnja da su u Zagrebu stvorene mogućnosti da pojedinac može (autonomno) odabrat način života koji mu je primijeren, ima malo zagovornika: 21,9%. Među njima je samo 3,6% onih koji se "potpuno slažu". Po ocjeni uvjernjive većine, dakle, u Zagrebu je takvih mogućnosti malo. To znači da velegradska preobrazba Zagreba nije efikasna kada se mjeri uspješnošću u množe-

nju viškova "neočekivanih" mogućnosti. Na to iskustvo anketiranih upozorili smo u prvom odjeljku. Velegradski proces u Zagrebu određen je, po ocjeni anketiranih, najprije **masovnošću/masivnošću** i množenjem rizičnih odnosa i stanja. Socijalno obuzdavanje njegovih učinaka samo se iznimno može osloniti na njegove unutrašnje mogućnosti i kakvoću. Oslanja se, naprotiv, na relativno postojane zalihe (značenjske i ekologijske) praksa razvijenih u srednjogradskim okvirima zavičajnog grada. No njihovo je temeljno ograničenje što su (uglavnom) - obrambenog, ne i poticajnog, značenja.

Dosljedno čitanje iznesenih nalaza ohrabruje očekivanje da će u ukupnoj populaciji zagrebačkih građana biti više onih sklonih označiti Zagreb naslovom: privremeno boravište. Podatci izneseni, pak, u prijašnjem ulomku pokazuju da je iskustvo "nove zavičajnosti" (Rogić, 1991.) nadmoćno u oblikovanju odnosa građanâ prema Zagrebu. Štoviše, osnaživanje iskustva nove zavičajnosti, vidljivo još osamdesetih godina, dodatno dramatizira negativne ocjene učinaka općih razvojnih strategija. Sistemsko ohrabrivanje viših i raznovrsnijih aspiracija radi pojedinih oblika masovne mobilizacije hrvatskog stanovništva, svakako je važan izvor novih mjerila kakvoće i društvene uspješnosti. Ali bez sukladnosti s radom i učincima nove zavičajnosti ostalo bi ograničeno na situacijske likove uporabljive samo u posebnim prilikama. Svezano, međutim, s glavnim aspiracijskim silnicama nove zavičajnosti, ono se prometnulo u mjerodavni izvor novih kriterija i ciljeva. U razdoblju 1990. – 1995., k tomu, uloga Zagreba kao, čak i doslovno, **obrambene metropole** Hrvatske pojačala je u hrvatskom kolektivnom iskustvu vrijednost zaštitnih/zavičajnih označitelja. Na toj podlozi opći smjer reagiranja na nemoć nositelja društvenog razvitka da oblikuju razvitak efikasan u ponudi viška društvene perspektive ne vodi prema izrazitom povišku broja zagrebačkih stanovnika sklonih sebe označiti atributom "privremeni". Na to podatci nedvosmisleno ukazuju. Vodi, naprotiv, dramatizaciji općih mjerila uspješnosti organizatora razvitka. Budući da o sebi misle kao o zavičajnim Zagrepčanima, anketirani drže da je Zagreb i "prirodno" mjesto gdje trebaju ostvariti svoje pravo na životnu perspektivu. Bez "alternativnog" zavičaja, gdje bi mogli potražiti povoljnije uvjete za budućnost, oni glavni aspiracijski pritisak usmjeruju prema gradu s kojim su se zavičajno identificirali. Od njega zahtijevaju da **ovdje/sada funkcioniра kao razvijeno (imaginarno) inozemstvo**.

Naznačeni okvir razumijevanja primjereno objašnjava i rezultate dobivene u odgovorima na pitanje 5 (kojima se traga za štetama što ih je u Zagrebu prouzročio dosadašnji

Ivan Rogić, Anka Mišetić,
Maja Štambuk
**Urbane aspiracije
Zagrepčana**

razvitak). S tri se tvrdnje anketirani najviše slažu. Najviše njih, 91,1% (među kojima se 57,2% "slaže potpuno"), slaže se s tvrdnjom kako je u gradu nastao "prometni kaos", u kojemu je gradski promet ozbiljno ugrožen. Uzme li se prometni nered kao prispodoba neuspješna velegrada, onda je smjer razdiobe osnovnih šteta gotovo predvidljiv. Druga tvrdnja, sa 75% zagovornika, upućuje da je dosadašnji razvitak uništilo Savu i njezin ekološki potencijal. Isticanje ekoloških šteta posve je očito. Na primjeru Save ono je samo steklo uvjerljivu temu. Ali pogoda i druge srodne slučajeve. (U naznačenom kontekstu treba vrednovati i podatak da se 63,9% anketiranih slaže s tvrdnjom kako je dosadašnji razvitak oblikovao previše praktičnih opasnosti i rizika za život Zagrepčana.) Treća tvrdnja, sa 70,7% zagovornika, upućuje da je pod pritiskom dosadašnjeg razvjeta uništen tradicionalni zagrebački način života. Premda je ukupni postotak zagovaratelja velik, udio onih ekstremnijih, koji se "potpuno slažu", uvjerljivo je manji (33,1%) od udjela sličnih u skupinama zagovaratelja prvih dviju tvrdnja. To znači da je priča o tradicionalnom zagrebačkom načinu života, u osnovi, supkulturni proizvod. Nju je u međuvremenu uspješno zamijenila, prije spomenuta, priča o zagrebačkoj otvorenosti i snošljivosti kao o novom/poželjnem rezultatu gradske preobrazbe.

Opći kontekst razvojne besperspektivnosti utjecao je na naknadno "glancanje" slike o zagrebačkoj industriji. Manjinskih 42,7% anketiranih slaže se s tvrdnjom kako se razvila industrija koja je štetila razvitku grada. Njima je nasuprot 37% anketiranih koji se s tvrdnjom ne slažu. No relativno mali udio onih s ekstremnim stavom (11,5% uopće se ne slaže) dopušta pretpostaviti da "bitka za svijetu (industrijsku) prošlost" nije posljedica odnosa prema industriji koliko prema sigurnosti koju je ona jamčila, napose u socijalističkom razdoblju.

Razdioba odgovora na pitanje 2 pokazuje kako anketirani identificiraju **temeljne djelatnosti** na koje se prije skicirani model razvjeta naslanja. Podatci pokazuju da je u predodžbi anketiranih mjerodavna samo serija događaja iz prošlog desetljeća, dakle u razdoblju 1990. - 2000. Po ocjeni anketiranih u tom se razdoblju najviše poticao (na praktičnoj razini) razvitak **ugostiteljstva** (26,2% anketiranih tvrdi da se poticao "previše", a 53,8% da se poticao "dovoljno"), razvitak **trgovine** (24,5% tvrdi "previše", a 59,9% "dovoljno"), razvitak **usluga** (5,3% tvrdi "previše", a 62,0% "dovoljno"). Rang-ljestvica djelatnosti, pak, koje se **nisu dovoljno poticale**, s posljedicama na razvitak (dobivena na temelju postotaka anketiranih koji to tvrde), izgleda ovako:

1. zdravstvo	(70,1% anketiranih)
2. turizam	(64,9% anketiranih)
3. poljoprivreda u gradskoj okolini	(58,5% anketiranih)
4. zanatstvo	(57,4% anketiranih)
5. promet	(55,2% anketiranih)
6. kultura i znanost	(54,8% anketiranih)
7. industrija	(51,9% anketiranih)

Ivan Rogić, Anka Mišetić,
Maja Štambuk
**Urbane aspiracije
Zagrepcana**

Pogleda li se pozornije dobiveni popis, lako je uočiti da na njemu dominiraju djelatnosti koje su bile sistemski zapuštane i u razdoblju prije devedesetih godina (primjerice zanatstvo, turizam, poljoprivreda, kultura i znanost itd.). No tom su uvidu anketirani dodali i jednu bitnu novost. Upozorili su da je model razvitka u razdoblju 1990. – 2000. godine oduzeo eshatologiski položaj industrijskom sektoru te da je, na drugoj strani, ubrzao razvitak jednog skupa tercijarnih djelatnosti. Skup je određen dominacijom figure **malog vlasnika, špekulantском predodžbom o poslu i minimalnom profesionalnom kompetencijom**. Nije ga netočno nazvati **paleotercijarom**. Ova njezina inačica temelji se, kao i druge, na shematičnoj/tipičnoj predodžbi o korisniku; ali organizacijski predložak ne oponaša industrijski/tvornički (po predlošku masovne robne kuće), nego oponaša periferijsku predodžbu o razmjeni kao o jednoj vrsti prigodna sajamskog odnosa. Višestruki prosvjedi zagrebačkih stanovnika protiv gradskog “posećljačenja” devedesetih godina zacijelo vuku korijen i iz te vrste paleotercijarne ekspanzije.

Dodatnu negativnu dramatizaciju odnosa spram takve paleotercijare olakšala je činjenica da devedesetih godina u Hrvatskoj gospodarstvo više nije sposobno množiti nova radna mjesta i nuditi nove profesionalne šanse. Uvučeno u zamršene mreže privatizacijskih mešetara, ono se češće definira nekretninama nego proizvodnim procesima i sposobnostima. U takvu kontekstu jačanje skiciranog tipa paleotercijare u kolektivnom se iskustvu određuje nizom atributa svojstvenih inače ciničnim socijalnim strategijama. Posebnu nelagodu izazivlju činjenice kakve su zaupštanje zdravstvene skrbi i opadanje pripravnosti na dugoročne poslovne strategije i ulaganja u tehničko društvo; kraće, jaču nelagodu pobuđuju poslovni postupci koji se tumače kao znaci cinične indiferencije i spram socijalnih skupina i sudionika, i spram tehničkog društva i njegovih razvojnih šansa.

Zato i nije posve neočekivan nalaz da anketirani popisu tradicionalno zapuštenih djelatnosti dodaju i industriju. Njezin je položaj u modelu razvitka u socijalističkom razdoblju bio, ponavljam, eshatologiski. Dručije rečeno, njezino poticanje i jačanje imalo je korijen u

sistemskim zadaćama industrijskog sektora, a ne u zoni gospodarske racionalnosti. Zato i nije u iskustvu poretku bilo posebno važno koliko je ona "moderna" a koliko "arheologiska"; njezina je zadaća bila proizvoditi jednu, **sistemski naručenu**, društvenu zbilju. Devedesetih godina, anketirani su upozorili, taj je položaj industrija izgubila. Ali se pri tomu, koliko je vidljivo, anketirani nisu odijelili i od zastarjele predodžbe o industriji kao sektoru masovnog zapošljavanja. Pa upozoravaju da se istih devedesetih godina ni ona ne potiče dovoljno, ali ponajprije stoga što ne "proizvodi" nova radna mjesta. Takva se predodžba o industriji njeguje, djelomično, i u kolektivnom iskustvu pojedinih političkih aktera. To je posebno vidljivo u programskim deklaracijama i dokumentima, gdje se zagovara nova industrijalizacija kao strategija masovnog množenja novih radnih mjesta. Nove industrijske strategije, međutim, s takvim optimizmom nisu prisne. Nakon što je industrijska rekonstrukcija poljodjelstva u 20. stoljeću granice zapošljavanja u tom sektoru reducirala na, približno 5-15% radnog kontingenta, novoindustrijske strategije, oblikovane u zaključnim desetljećima stoljeća, pripremile su strukturnu redukciju granica zapošljavanja i u sekundarnom sektoru na, približno, 15-30% radnog kontingenta u jednom društvu. Zahtijevati da se industrijski sektor oblikuje kao sektor masovnog zapošljavanja, znači, u osnovi, zahtijevati da se on oblikuje po mjeri njezinih arheologiskih likova i stanja. Budući da je u kolektivnom iskustvu anketiranih socijalistička predodžba o industrijskom sektoru još jasna, a drugih, konkurentrnih, predodžaba na raspolaganju nema, predvidljivo je da anketirani na popis zapuštenih djelatnosti upisuju, pokraj zdravstva, ili zanatstva, i industriju. Njihovo je uvjerenje osnaženo slikama svakodnevnog rasula dojučerašnjih industrijskih jamaca socijalne i gradske sigurnosti (primjerice, Chromos, Rade Končar, Badel itd.). Dramske napetosti s tih slika dostatan su argument na korist tvrdnje kako je industrija još jedna na popisu zapuštenih djelatnosti. Bez njezine eshatologiske sjene anketirani ostaju na položaju gdje nema posebnog sektora s ovlastima jamca socijalne sigurnosti građana. Na drugoj strani, novi likovi razvitka devedesetih godina, određeni, pretežno, već spomenutim sajamskim predodžbama o tercijarnoj ekspanziji, obeshrabruju svojom prigodnošću i kratkoročnošću. Zato dobivenu rang-ljestvicu zapuštenih djelatnosti, kakvu su ponudili anketirani, nije netočno pročitati kao poseban oblik tvrdnje kako devedesetih godina **hrvatsko društvo i nema mjerodavne razvojne strategije**. Nema je, sukladno tomu, ni grad Zagreb.

Razdioba odgovora na pitanje 1 pokazuje čime su anketirani posebno zadovoljni/nezadovoljni u upravljanju gradom. Pri tomu je prije skicirana predodžba o modelu razvitka jednom vrstom opće podloge dobivenih odgovora. Uvjerljivo je najviše nezadovoljnih (50,8% vrlo nezadovoljnih, a 26,2% uglavnom nezadovoljnih) **načinom skrbi o mladima i njihovoј životnoј perspektivi**. Na drugoj strani, samo je 0,6% anketiranih izjavilo kako je “vrlo zadovoljno” odnosom grada prema budućnosti mlađih. Po broju nezadovoljnih na drugom je mjestu **odnos grada prema velikim industrijskim zagadivačima** (28,3% vrlo nezadovoljnih i 39,5% nezadovoljnih uglavnom). U prvom je slučaju, na drugoj strani, samo 1,6% anketiranih u skupini “vrlo zadovoljnih”. Samo je neznatno manje nezadovoljnih brzinom izgradnje javnih parkirališta (28,9% vrlo nezadovoljnih i 38% uglavnom nezadovoljnih). U istu skupinu treba još ubrojiti i nezadovoljnice izgradnjom gradskih prometnica, zaštitom i stupnjem sigurnosti stanovništva u gradu te zaštitom okoliša općenito. Popis važnijih izvora nezadovoljstva u upravljanju gradom završava nebrigom u održavanju i njegovovanju specifična lokalnog načina života (19,8% vrlo nezadovoljnih i 37,4% uglavnom nezadovoljnih).

Na drugoj strani, rezultati u obnovi gradskog središta (73,5% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”), izgrađivanju novih naselja (58,2% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”), poboljšanju komunalnih prilika (58,5% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”), poboljšanju društvene infrastrukture (56,5% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”) na vrhu su ljestvice glavnih izvora zadovoljstva. No, upozoriti je, u usporedbi s izvorima nezadovoljstva, njihov je popis manji, a i postotni su udjeli “uglavnom” i “vrlo zadovoljnih” anketiranih koji ih ističu, također, manji. Ipak, uočiti je, obnova je **gradskog središta stekla uvjerljivu potporu zagrebačkog stanovništva**. A još prije petnaest godina, kada je program obnove bio u početnim obrisima, pitanje o kakvoći središta nije izazivalo uznemirujuće odgovore anketirane većine.

Razdioba odgovora na pitanje 6 pokazuje kako anketirani bilanciraju osobne koristi/štete od dosadašnjeg modela razvitka grada. Najveća je skupina anketiranih, 48,4%, koji tvrde kako opisani model gradskog razvitka nije imao izravnijeg pozitivnog/negativnog utjecaja na njihov život ili na život njihove obitelji. Oni su bili “zatvoreni” u ulogu općih korisnika koji su, ovisno o društvenom i teritorijalnom položaju, izvlačili veće ili manje pogodnosti iz njegovih ponuđenih ili sakrivenih mogućnosti. Najvažnije dobro što su ga pri tomu dobili na baštinjenje jest ukupna

unutrašnja preobrazba grada, koja je potvrdila Zagreb kao posebnu socijalnu nagradu svojim stanovnicima.

Ali osim skupine općih korisnika grada i njegovih po-godnosti, vidljive su i dvije posebne skupine anketiranih. U prvoj je 21,3% anketiranih: oni tvrde kako je dosadašnji model gradskog razvitka **izravno** povoljno utjecao na životne uvjete anketiranog i njegove obitelji. Koliko je ta činjenica posljedica samog modela razvitka, koliko pak osobne spretnosti ili sretnih okolnosti, nije iz razdiobe odgovora moguće zaključiti. U svakom slučaju, **petina anketiranih** tvrdi kako je dosadašnji model razvitka isao na ruku njima i njihovim obiteljima. U drugoj je skupini 10,7% anketiranih. Oni tvrde kako ih je dosadašnji model razvita izravno oštetio, njih i njihove obitelji. **Oni su, dakle, po vlastitoj ocjeni, "žrtve"** dosadašnje strategije razvitka grada. Njima je djelomično srodnja omanja skupina anketiranih (4,7% anketiranih) koji tvrde da su oni (osobno) bili žrtvama, ali da je drugi naraštaj (mladi) uspio odbjeći iz početne uloge žrtve. U cijelini promatrana, dakle, dosadašnja strategija razvitka grada svakog je desetog anketiranog "zaledila" u ulozi žrtve. Ali, na drugoj strani, velika skupina neutralnih i onih koji su izvukli dobiti iz njezine ponude pokazuje da ona nije bila nepodnošljivo socijalno ekskluzivna. I po njezinim rubovima bilo je još – makar i samo ulomljenih – životnih mogućnosti.

Mjerila za budućnost

Razdioba odgovora na pitanje 3 otkriva koje bi kriterije anketirani primjenjivali za poticaj razvitka pojedinih djelatnosti ili skupina djelatnosti. Uvjerljivo najviše anketiranih (čak 95,7%) najvažnijim kriterijem za poticanje razvita pojedinih djelatnosti drži **mogućnost zapošljavanja što većeg broja sada nezaposlenih** (84,4% drži je presudno važnim, a 11,2% donekle važnim mjerilom). Po ocjeni anketiranih, to je gotovo sintetični pokazatelj društvene perspektive. S njim se, po stupnju prihvaćenosti, vidjelo se, može ravnopravno mjeriti još samo stav da je skrb za mlađe i njihovu životnu perspektivu ključni pokazatelj kakvoće upravljanja društvenim razvitkom. Taj se stav ponavlja i u ovoj razdiobi odgovora anketiranih. Njegovu važnost ističe ukupno 91,8% anketiranih (62,5% tvrdi kako je prihvatljivost pojedine djelatnosti mladima "presudno važna", a 29,3% kako je "donekle važna" u oblikovanju mjerodavne selekcije djelatnosti za budućnost). No unatoč tako uvjerljivu udjelu anketiranih, taj kriterij u ovoj razdiobi nije na drugom mjestu, kako bi se moglo na prvi pogled pomisliti. Po broju anketiranih koji ga zagovaraju, na

drugom je mjestu stav da je ekologiska prihvatljivost pojedine djelatnosti nezaobilazan kriterij u oblikovanju budućeg ansambla glavnih sektora razvitiča. Čak 70% anketiranih tvrdi da je ekologiska prihvatljivost djelatnosti "pre-sudno važna", a 22,6% da je "donekle važna".

Anketirani, dakle, na prva dva mjesta upisuju dva mjerila budućeg razvitiča koja nisu posve komplementarna. Na jednoj strani jest imperativ masovnog zapošljavanja. Njegovo ostvarivanje, poznato je na temelju opisa brojnih primjera iz gospodarske povijesti, tipično je ekologiski, a i socijalno, neobzirno – naprsto pod pritiskom imperativa pada vrijednost ostalih sastavnica gospodarskog ponašanja (cijena okoliša, veličina olakšica itd.). Na drugoj je strani "simetrični" ekologiski imperativ. Strategijsko vrednovanje i jednoga i drugoga ne dopušta oduzimanje racionalnih atributa jednoma na korist drugoga. Točnije je ustvrditi kako su oba samo pojedini sektorski likovi potrebe anketiranih za životnom sigurnošću (radna sigurnost i sigurnost u okolišu). Prosječnoj poduzetničkoj mašti svakako je prihvatljivija predrasuda da strategija masovnog zapošljavanja treba prethoditi strategiji ekologiske obzirnosti. Ali, njezine glavne implikacije pokazuju da se time samo dovode u disjunktivni odnos dva posebna lika životne sigurnosti. (Ili radna perspektiva ili ekologiska sigurnost.) Ukupno razvojno iskustvo, pak, pokazuje da takva disjunktivna shema nema potrebnu kakvoću. Jer premještanje pojedinih likova rizičnosti iz jednog praktičnog sektora života u drugi ne može biti valjanim sredstvom oblikovanja stabilne dugoročne razvojne perspektive i potrebne joj razvojne mobilizacije za rad sposobnog stanovništva. Zato je korisno, po našoj ocjeni, ići vjerno tragom simetrije oprečnih imperativa ponuđenih u anketnim odgovorima. To znači da je u anketnim odgovorima sakriven zahtjev da grad Zagreb (a i sudionici za razvitak sposobni u hrvatskom društvu) oblikuju novu razvojnu strategiju. Njezin je osnovni konstrukcijski uvjet simetrično/jedinstveno orijentiranje ekologiskom obzirnošću i potrebom za stvaranjem novih radnih mjeseta. Taj uvjet, predvidljivo, usmjeruje prema višestrukim usporednim praksama poticanje razvitiča, u rasponu od novih industrijskih strategija (odijeljenih od eshatologiskih kotva paleosocijalističkih industrija) do novih tercijarnih strategija (također odijeljenih od likova paleotercijarne reciklaže prigodnih prijevara kao glavnih oblika tercijarnih "tehnika"). Koliko je vidljivo, takvi su naporci i u gradu Zagrebu i u ostatku Hrvatske prisutni samo u ulomcima. Pa se u kolektivnom iskustvu i ne mogu predočiti kao primjeri koji pobuđuju optimizam anketirane većine.

Znatno zaostajući po postotku zagovaratelja, na trećem je mjestu skupina s četiri posebna kriterija. U skupini su: (i) **zainteresiranost poduzetnika** i ulagača za pojedinu djelatnost (62,6% anketiranih tvrdi da je kriterij "presudno važan", a 28,5% da je "donekle važan"); (ii) **zainteresiranost mladih** za pojedinu djelatnost (ponovimo, 62,5% anketiranih tvrdi da je kriterij "presudno važan", a 29,3% da je "donekle važan"); (iii) **izgledi za uspjeh na tržištu** (61,5% anketiranih drži kriterij "presudno važnim", a 29,9% "donekle važnim"); (iv) **mogućnost uporabe domaćeg radništva, bez uvoza stranaca** (60,5% anketiranih kriterij drži "presudno važnim", a 24,4% "donekle važnim").

Uočiti je da su postotne razlike između udjela anketiranih koji zagovaraju pojedini kriterij vrlo male. Ta činjenica dopušta ustvrditi kako među njima i nema izrazitijeg hijerarhijskog razlikovanja. Po ocjeni anketiranih, interes poduzetnika i ulagača te izgledi na tržištu važni su toliko koliko je, na drugoj strani, važna stvarna socijalna potpora odabranim djelatnostima (prihvatljivost djelatnosti mladih te uporabljiva domaća radna snaga). No vidljivo je da socijalnu potporu odabranim djelatnostima anketirani zamisljavaju posve **na tragu "modernizacije odozdo"**. To znači da se razvojna racionalnost odabranih djelatnosti, struktorno promatrano, izvodi iz stupnja njihove sukladnosti nekim općim interesima **lokalnog društva**; anketirani su dva jasno naznačili: radna rehabilitacija i perspektiva mlađog stanovništva te oslonac na djelatnosti koje o uvozu stranaca u Hrvatsku ovise samo marginalno. Oba zahtjeva, u osnovi, izviru iz istog: iz potrebe da se nova razvojna strategija, na drugoj strani, ne otplaće novim oblicima socijalne dezintegracije ili novim oblicima množenja horizontalnih konfliktova (polarizacija stranci-domači). Posve je očito da je održavanje pogonske ravnoteže između naznačenih imperativa vrlo teško i upravljačkim skupinama s iskustvom, u hrvatskom društvu rijetkim. Ali ta činjenica ne umanjuje kakvoću ponuđenih mjerila. Ona su, jednostavno, odabrana kao **skup orijentira s regulativnom snagom**. Imaginarno područje koje omeđuju, u osnovi, jest područje gdje prigodni oblici mobilizacije stanovništva na modernizaciju odozdo imaju izgleda za uspjeh.

Uvjerljivo najslabije ocjene anketirani su dopisali kriteriju: **tradicionalna sklonost stanovnika određenim djelatnostima**, ili, drugčije rečeno, profesionalnim i radnim tradicijama. Ima li se pred očima osjetljivost anketiranih na likove modernizacije odozdo, opisana u prethodnom ulomku, taj nalaz i nije posve sukladan predviđanju. Uočiti je, ističe ga 68,3% anketiranih. Veličina postotka svakako upućuje da su anketirani svjesni koliko su za obliko-

vanje uspješna razvitka, napose u tehničkim društvima, važne postojane profesionalne i radne tradicije. No, na drugoj strani, u skupini anketiranih koji taj kriterij drže "presudno važnim", nalazi se manjinskih 21,7%, dakle i više nego uvjerljivo manje u usporedbi s postotkom anketiranih, kada ocjenu "presudno važan" dopisuju drugim prije spomenutim kriterijima (raspon je 84,4%-60,5%). Iz ponuđenih je činjenica zasnovano izvesti pretpostavku da su anketirani svakako svjesni važnosti toga kriterija. Ali i da ga drže manje važnim (ili sekundarnim) u usporedbi s kriterijima kakvi su mogućnost radne mobilizacije mladih ili mogućnost zapošljavanja "armije nezaposlenih". No toliko udaljivanje od spomenutog kriterija nije bez implicitnih opasnosti. Ono je opravdano uzme li se u obzir činjenica da u praksama neoindustrije u zaključnim razdobljima 20. stoljeća sva specijalistička znanja i umijeća ubrzano zastarijevaju, pa držati do tradicije znači izložiti se opasnosti od propadanja u jednu vrstu nostalgična zastarijevanja ("voljenog" zaostajanja). Ali, u isti mah, ono je bez racionalna temelja uzme li se u obzir činjenica da kakvoča sociokulturalnog kapitala u cijelosti izravno određuje izglede na uspjeh suvremenih strategija razvitka. Kakvoča je posebno važna u pripremi odgovora na središnje pitanje: **u čemu Zagreb može biti (planetarno ili kontinentalno) izvrstan?**

Ritam četvrti

Dva naslova anketirani spominju češće od drugih kada su obvezatni "odraditi" glavnu (pozitivnu) razliku koja određuje život u njihovoј četvrti. (Razdioba odgovora na pitanje 14.) Prvi jest: **mirni dio grada**. Taj naslov ističe 35,9% anketiranih. Drugi je naslov: **nezagađena priroda/ugodan ambijent**. Taj naslov ističe 34,4% anketiranih. Drugi naslovi imaju uvjerljivo manje zagovaratelja (primjerice, povoljni smještaj, blizina usluga, komunalna oprema itd.). Oba naslova, posve je očito, pripadaju naslovima iz fonda zavičajnoga grada. No činjenica da, približno, svaki treći upitani ističe te naslove, pokazuje da anketirana većina u četvrtima gdje živi **nema** na raspolaganju glavna životna dobra zavičajnoga grada. Premda je dobivena razdioba odgovora djelomično pod utjecajem istraživačkog postupka (jednake odabранe kvote u svakog gradskoj četvrti), njezini glavni obrisi o postupku ne ovise. Otiskom su, naprotiv, činjenice da je u množini gradskih četvrti svakodnevica i kakvoča njezinih životnih uvjeta pod pritiskom viševrsnih, i funkcionalnih i socijalnih, poremećaja. Rang ljestvica glavnih nedostataka dobivena u odgovorima na pitanje br.

13 zorno pokazuje kako izgleda tipična slika. Ljestvica izgleda ovako:

1. slaba komunalna infrastruktura (25,9% anketiranih)
2. zapuštene prometnice i parkirališta (20,6% anketiranih)
3. nečist i zapušten okoliš (19,9% anketiranih)
4. slaba društvena infrastruktura (15,0% anketiranih)
5. slaba osnovna opskrba (12% anketiranih)
6. slaba organizacija javnog prijevoza (13,7% anketiranih)

Svi spomenuti nedostatci tipični su za razdoblje socijalističke urbanizacije. Oni su, dakle, jednom vrstom urbanizacijskog negativnog nasljedja. Premda je nova urbana politika devedesetih godina na normativnoj razini bila osjetljiva i na gradske rubove, raspon hitnih zadaća i posustajanje opće razvojne sposobnosti grada nije dopustio dramatično udaljivanje od njezinih načelnih obećanja. To jednostavno znači da je u pretežnom broju gradskih četvrti ostala nadmoćna skicirana opreka: na jednom njezinom polu sabrano djeluju zavičajne aspiracije i intencije (miran ambijent, siguran ambijent, tehnička i socijalna pristupačnost javnih dobara itd.); na drugom njezinom polu djeluje paradoksalna sinteza viševrsnih poremećaja, u rasponu od onih u infrastrukturnim mrežama (i tehničke i društvene infrastrukture) do onih u socijalnom i prirodnom okolišu.

Upozoriti je da naznačeno identificiranje četvrti u iskustvu anketiranih nema čvrstu upravnu/teritorijalnu osnovicu. Razdioba odgovora na pitanja 9 i 10, iznesenu tvrdnju izravno precizira. Razdioba dobivena u odgovorima na pitanje 9 pokazuje da tek 28,6% anketiranih pouzdano zna kakve su upravne/teritorijalne granice četvrti gdje žive. Nasuprot njima nalazi se 43,6% anketiranih koji o granicama ne znaju ništa; dakle, približno 50% upitanih **ne zna** pouzdano odrediti upravne/teritorijalne granice četvrti gdje žive. Činjenica da je Gradsko poglavarstvo odluku o granicama proglašilo nedavno (1999. godina), djelomično pojašnjava jedan od važnijih izvora dobivene razdiobe. Ali udio "neznalica" odveć je velik a da bi ga uspješno objasnila spomenuta činjenica. U svakom slučaju, preciznije razlikovati upravne/teritorijalne posebnosti četvrti gdje živi, može samo manjina anketiranih. Taj nalaz ne ugrožava ni uvid da (dodatnih) 27,1% anketiranih "djelomično" zna kako razgraničiti vlastitu četvrt.

Ima li se izneseno u vidu, razložno je prepostaviti da se anketirani, kada opisuju životne prilike u četvrtima gdje žive, orijentiraju pretežno jednom vrstom stabilne teritorijalne sheme grada, koja se ne poklapa nužno s upravnom razdiobom. U njoj su nadmoćne strukturne sheme obliko-

vane dugotrajnim taloženjem socijalnog iskustva na pojedinih gradskim odsjećcima. Oni, svakako, imaju svoje označitelje i obrise; ali njihova je preciznost određena životnim praksama u svakodnevici, a ne upravnim shematizmom. Zato je i dobivene razdiobe korisnije čitati kao otkrivačke procesa lokalizacije u gradu, autonomne u odnosu na upravljačke klasifikacije gradskog teritorija. To znači da se pojedini anketni uvidi ili ocjene "pretapaju" zrcaleći stanja i prilike na životnim područjima koja se ne poklapaju s projektiranim granicama četvrti. No njihova vrijednost i ne izvire iz obveze da se oni doslovno lokaliziraju. Nego da naznače horizont urbane politike koji treba, na određenom području grada, oblikovanom povijesnim taloženjem iskustava i učinaka, dosljedno razvijati i slijediti. Da predložena metodička ograda ima vrijednost, pokazuje i razdioba odgovora na pitanje 10. Razdioba pokazuje da 63,1% anketiranih ne može primjereno ocijeniti novu upravnu/teritorijalnu shemu i zasnovanost granica između četvrti gdje anketirani žive, i onih susjednih. Nasuprot njima, manjina o (novim) granicama govori s potrebnom sigurnošću; 29,1% tvrdi da su granice prihvatljive; 5,4% tvrdi da su preširoke, a 1,8% da su preuske. Dakle, anketirani, kada izvješćuju o životnim prilikama u četvrti gdje žive, izvješćuju na temelju urbanom tradicijom učvršćene i razvijene sheme lokalnih razlika: u izvješćivanju upravna/teritorijalna shema Gradskog poglavarstva ima, predviđljivo, samo pomoćnu vrijednost.

Nije nekorisno, idući tim tragom, upozoriti na razdiobu odgovora dobivenu na pitanje 12; razdioba pokazuje kako anketirani na temelju postojeće funkcionalne mreže (spleta usluga i djelatnosti) upisuju razliku između središnjeg područja i dijela grada gdje žive. Po toj razdiobi **dominantne lokalne** ustanove jesu ove:

1. trgovine za dnevnu opskrbu (u naselju ih rabi 81,2% anketiranih)
2. apoteka (u naselju je rabi 65,5% anketiranih)
3. crkva (u naselju je posjećuje 62,0% anketiranih)
4. zdravstvene usluge (u naselju ih dobiva 57,9% anketiranih)
5. poštanske usluge (u naselju ih dobiva 57,4% anketiranih)
6. osnovne obrtničke usluge (u naselju ih dobiva 53,4% anketiranih).

Nisu, dakako, dobiveni nalazi posebnom novošću. Oni pokazuju da se granice lokalnih područja upisuju između gradskih dijelova koji, osim stabilnih "fizionomijskih" označitelja (šuma, voda, obilježja terena, kulturne ili prirodne rijetkosti itd.) imaju i stabilne dnevne funkcionalne

mreže. Na njihovu popisu, predvidljivo, najvažnije su mreže dnevne opskrbe, zdravstva, obrtničkih usluga te mreža lokalnih svetišta i crkava. Preklope li se teritorijalne silnice izvedene iz prve i druge skupine upisanih tragova, dobivaju se **orientirajuće granice** mjesnog područja.

Upozoriti je da gradsko središte konkurira lokalnim funkcionalnim mrežama samo u specijaliziranoj trgovini (za posebne potrebe), u korištenju kavana, restorana te (djelomično) u korištenju "finijih" obrtničkih i bankarskih usluga. Ostali pak dijelovi grada (ponajviše u neposrednom susjedstvu dijela o kojem anketirani izvješćuju) lokalnim funkcionalnim mrežama uspješno konkuriraju na istim područjima na kojima i gradsko središte (osim kavana i restorana); djelomično imaju i zadaću **pričuvnog** lokalnog područja (s funkcionalnim mogućnostima strukturno srodnim mogućnostima lokalnog područja); posebno lokalnom području konkuriraju u korištenju rekreativske i sportske infrastrukture. Podatci pokazuju da je funkcionalno razlikovanje središta i pojedinih gradskih dijelova najlakše precizirati na četiri posebna područja djelatnosti: u dnevnoj opskrbi, rekreatiji i športu, odlasku u crkvu i korištenju ambulanta, apoteke i pošte. Na tim je područjima udio anketiranih koji potrebne usluge dobivaju u gradskom središtu **uvjerljivo mali** (u rasponu 4,6-13,8%). Kada bi se iz spomenute razdiobe uklonili i odgovori anketiranih dobiveni po središnjim gradskim dijelovima (Gornji grad, Donji grad), udjeli bi, zacijelo, bili još i manji. Kraće, **bog** (crkva), **zdravlje** (ambulanta, apoteka), **dnevne potrebe** (opće trgovine), **pošta** i **dnevni odmor** (rekreativska oprema) upisuju najjasniji trag razlike između lokalnog životnog područja i gradskog središta.

Prije nego što iznesemo podatke o posebnim (sektorskim) izvorima nezadovoljstva uvjetima života u zagrebačkim gradskim naseljima, nije nekorisno promotriti i razdiobu odgovora na pitanje 16: razdioba pokazuje kako anketirani, po kvaliteti uvjeta života u cijelosti, identificiraju dio grada u kojem žive na imaginarnoj ljestvici gdje su upisani svi gradski dijelovi. Najviše anketiranih, 30,6%, drži kako između dijela grada gdje žive i ostalih zagrebačkih gradskih dijelova – po kakvoći životnih uvjeta – **nema razlike**. Najviše ih je, dakle, skloni jednoj vrsti egalitarnog razvrstavanja gradskih dijelova po životnim olakšicama. Uočiti je da su takve anketne reakcije češće u gradskim dijelovima unutar tradicionalnog gradskog područja (potez Črnomerec – Maksimir).

Udjeli anketiranih koji tvrde kako žive u dijelu grada gdje su uvjeti bolji nego u drugim dijelovima (26,8%) i anketiranih koji tvrde kako žive u dijelu grada gdje su uvjeti

gori nego u drugim dijelovima (21,5%) gotovo su **u ravnoteži**. Ide li se tragom učinaka dominirajućih predložaka javnog komuniciranja u hrvatskom društvu (koji bolje vrednuju i uspješnije potiču negativne ocjene životnih uvjeta i stanja), nalaz da tek **svaki peti** anketirani tvrdi kako živi u naselju gdje su uvjeti gori od uvjeta drugdje po Zagrebu, djelomično iznenađuje. Iznenađuje, zbog istog razloga, i nalaz da svaki četvrti anketirani tvrdi kako živi u lokalnim uvjetima boljim nego što su drugdje po Zagrebu. Izložena razdioba dopušta hipotezu da **anketirani drže učinke teritorijalne distribucije javnih dobara u gradu prihvatljivijim od distribucije dobiti u posebnim sektorma djelatnosti** (gospodarstvo, zdravstvo, socijalna politika itd.). Na to posredno (ali samo posredno) ukazuju i podatci dobiveni odgovorima na pitanje 18. Po spomenutim podatcima, 79,1% anketiranih **ne namjerava mijenjati gradski dio gdje živi**. U ostaloj pak skupini tek 4,5% želi se odseliti u drugi/bolji dio Zagreba.

Koja zagrebačka naselja imaju poželjne a koja nepoželjne pridjeve, pokazuje razdioba odgovora na pitanja 19 i 20. Na popisu najpoželjnijih zagrebačkih naselja po ocjeni anketiranih jesu: **Jarun, Pantovčak te sjeverni dijelovi grada općenito**. Spominju se još gradsko središte (bez razlikovanja Gornji/Donji grad) i Dubrava. Na popisu nepoželjnih spominju se **Dubrava, Novi Zagreb, Kozari Bok, gradsko središte i Žitnjak**.

Uočiti je da su Jarun, Pantovčak i sjeverni dijelovi grada općenito bez dodatnih "negativnih" naslova. To znači da su oni likovi općih predložaka poželjnosti. Razlozi njihova odbira svakako nisu homogeni. U odbiru Jaruna nadmoćan je uvid da je naselje, u cjelini promatrano, uravnotežen spoj zavičajnih (jezero, voda) i infrastrukturnih olakšica (športska oprema, komunalna oprema itd.). U odbiru sjevernih dijelova grada nadmoćan je uvid da kakvoča zavičajnih olakšica (prirodni uvjeti, prostranstvo parcela, obiteljske kuće itd.) nadoknađuje manjkove u tehničkom ili komunalnom opremanju.

U drugoj su, suprotnoj, skupini naselja bez pozitivnih naslova. To su naselja u industrijskoj zoni Žitnjak (Kozari Bok, Žitnjak) i oko nje te novozagrebačka naselja. Po ocjeni anketiranih, spomenuta su naselja najviše udaljena od zavičajnih označitelja. U prvom slučaju nadmoć industrije ne dopušta njihovo oblikovanje. U drugom slučaju nadmoć jedne vrste pragmatične i grube tehnofilije otežava zavičajnu lokalizaciju pojedinih skupina.

U trećoj su skupini naselja s **podijeljenim** identitetom. To su, vidjelo se, Dubrava i gradsko središte. Za skupine polemično suprotstavljene životu na masovnoj grad-

Ivan Rogić, Anka Mišetić,
Maja Štambuk
**Urbane aspiracije
Zagrepčana**

skoj periferiji Dubrava je nepoželjna. Poželniji je gradski centar, s nizom funkcionalnih i institucionalnih olakšica te s predlošcima svakodnevnog života koji aktivno podupiru (idealnotipske) građanske životne stilove i navike.

Razdioba odgovora na pitanje 11 otkriva "sektorske" izvore zadovoljstva/nezadovoljstva po zagrebačkim četvrtima. Korisno je u čitanju razlikovati više osnovnih skupina pokazatelja.

(i) **Ocjena općih uvjeta života.** Ona je **uvjerljivo pozitivna**. Iz dobivene razdiobe odgovora vidljivo je da je 68,7% anketiranih "uglavnom zadovoljno" životnim uvjetima po zagrebačkim četvrtima. Njima treba dodati još i 10,8% anketiranih koji su "vrlo zadovoljni". Drukčije rečeno, 79,5% anketiranih jest ili "vrlo" ili "uglavnom" zadovoljno općim uvjetima života u gradskim dijelovima gdje žive. Naspram toj većini nalazi se 14,5% "uglavnom nezadovoljnih" i 4,3% "vrlo nezadovoljnih".

(ii) **Odsutni uređaji i olakšice.** Anketirani su upozorili da nekih uređaja ili olakšica, kakvoću kojih su trebali ocijeniti, u naselju gdje žive – **nema**. Budući da su kvartovske cjeline veće od posebnih naseljskih cjelina, anketirani iz iste četvrti o "ima/nema"-činjenici izvješćivali su različito, ovisno o tomu je li uređaj ili olakšica prisutan u njihovu naselju (a ne u četvrti). Budući da u jednom naselju iste četvrti uređaj može biti prisutan a u drugom ne, razdioba odgovora skupine iz iste četvrti nije nužno homogena. Ipak, korisno je podsjetiti na popis uređaja i opreme o kojoj anketirani najčešće izvješćuju da je u naseljima gdje žive nema. To su:

1. centralno grijanje iz toplane	(62,8% anketiranih)
2. kulturne ustanove	(34,8% anketiranih)
3. sastajališta za mlade	(32,7% anketiranih)
4. sastajališta za stare	(32,3% anketiranih)
5. opskrba plinom	(28,5% anketiranih)
6. sportski uređaji i oprema	(21,9% anketiranih)
7. vrtići	(6,6% anketiranih)
8. zanatske usluge	(6,5% anketiranih)
9. vodoopskrba	(5,1% anketiranih)
10. zelenilo i parkovi	(5,9% anketiranih).

Razdioba pokazuje da su sastavnice društvene i komunalne infrastrukture, važne u "prvoj" urbanizaciji (kada se novo naselje tek oblikuje), uglavnom primjereno rasporеđene. Skupine anketiranih koji upozoravaju na njihovu odsutnost, relativno su male. Nasuprot tomu, društvena i tehnička infrastruktura primjerena "drugoj" urbanizaciji ili, točnije rečeno, **reurbanizaciji** (kada je glavni cilj kakvoća životnih uvjeta) u brojnim je slučajevima ili nerazvijena ili odsutna. Posebno je to vidljivo u slučaju oskudna di-

ferenciranja mreža **ustanova za posebne skupine** (stari, mladi itd.), **za slobodno vrijeme** (sport, kultura), **specifičnih usluga** (obrt itd.) te **tehničke opreme koja znatno utječe na udobnost i sigurnost** stambenih prilika.

(iii) **Manjkovi.** Iz razdiobe je vidljivo da nema posebnog sektora gdje nisu zabilježeni udjeli "uglavnom" ili "vrlo nezadovoljnih". U ovom analitičkom osvrtu ograničit ćemo se samo na popis onih s potporom većeg broja anketiranih. Popis izgleda ovako:

1. asfaltirane prometnice	(59% anketiranih)
2. uređeno zelenilo, parkovi	(46,3% anketiranih)
3. sastajališta za mlade	(43,9% anketiranih)
4. zanatske usluge	(38,7% anketiranih)
5. sportska oprema i uređaji	(37,8% anketiranih)
6. sastajališta za stare	(37,5% anketiranih)
7. kulturne ustanove i oprema	(37,2% anketiranih)
8. odvoz smeća	(26,4% anketiranih)
9. zdravstvena služba u četvrti	(22,5% anketiranih)
10. javni prijevoz	(19,2% anketiranih).

Pregledna klasifikacija zabilježenih manjkova otkriva, uglavnom, iste osnovne činjenice na koje smo upozorili i u prethodnom ulomku. Njima treba dodati još i upozorenje anketiranih da je prometna povezanost (točnije: pristupačnost) kvartova slaba, da im opće ekologische prilike nisu dobre te da treba poboljšati lokalnu zdravstvenu službu. Sva tri dodatna upozorenja pogledaju kakvoču "prve urbanizacije". Ona, poznato je, nije dovršena primjereno; nije, napose na rubnim gradskim dijelovima. Zato se poruka anketiranih može sažeti na dva osnovna stava: prvo, potrebno je **dovršiti osnovnu urbanizaciju zagrebačkih rubova**; drugo, potrebno je **usporedno razvijati reurbanizaciju grada**.

(iv) **Prioriteti.** Popis prioriteta (pitanje 15) koje su anketirani imali priliku sami predložiti (za četvrti gdje žive) pokazuje, međutim, da anketirani važnijim drže prioritete iz djelokruga prve/primarne urbanizacije. Popis izgleda ovako:

1. javni gradski prijevoz, uređenje prometnica, regulacija prometa	(25,1% anketiranih)
2. dosljedna i lokalno odgovorna komunalna politika	(24,8% anketiranih)
3. urediti i obnoviti lokalne prometnice	(22,1% anketiranih)
4. društvena infrastruktura	(15,1% anketiranih)
5. izgled i čistoća naselja	(14,7% anketiranih)
6. lokalne institucije	(10,1% anketiranih).

Predloženi prioriteti mogu se razdijeliti u tri osnovne skupine. U prvoj su skupini **intervencije u prometnu**

mrežu, organizaciju prometa i poboljšanje javnog prijevoza (prometna pristupačnost i sigurnost). U drugoj su skupini **intervencije u društvenu infrastrukturu** i poboljšanje ansambla različitih društvenih/kulturnih usluga, inicijativa i ustanova. U trećoj su skupini **ekolozijske intervencije** u rasponu od onih kojima je cilj opći izgled naselja do onih kojima je cilj ekolozijski nadzor i planirano izgradnje sustava zelenih dijelova naselja. Posve je očito da je planiranje posebnih oblika djelovanja u svakoj četvrti ovisno o tamošnjim prilikama i sudionicima. Predloženi popis prioriteta pokazuje tek opći shematizam na kojem se zasnivaju i u okviru kojega se pojedinačno s **lakoćom mogu rekonstruirati**.

Stambeni portret

Na što se anketirani najviše žale u stanu/kući ili u naselju gdje stanuju, otkriva razdioba odgovora dobivena odgovorima na pitanje 17. Kao grubi pokazatelj glavnih stambenih nelagoda rabimo u ovom analitičkom osvrtu zbroj anketiranih upisanih u rubriku "izrazito" i "donekle". (Rubrike omogućuju anketiranim stupnjevati težinu pojedinih stambenih teškoća.) Dobiveni raspored izgleda ovako:

1. izdatci za stan	(60% anketiranih)
2. ružan izgled i slabo održavanje naselja	(53,2% anketiranih)
3. slaba opremljenost naselja	(47,9% anketiranih)
4. slabu uvjeti za djecu u naselju	(44,5% anketiranih)
5. slabu uvjeti za stare u naselju	(44,4% anketiranih)
6. zagadenost naselja	(42,8% anketiranih)
7. buka	(35,8% anketiranih)
8. premalen stambeni prostor	(31,7% anketiranih)
9. nepovoljan socijalni sastav stanovnika naselja	(30,6% anketiranih)
10. slaba opremljenost stana	(27,9% anketiranih)
11. neugodni susjedi	(27,8% anketiranih)
12. neprikladan raspored u stanu	(27,3% anketiranih)
13. ružna i oronula zgrada	(23,2% anketiranih)
14. oronulost stana	(19,7% anketiranih)
15. slaba lokacija naselja	(17,2% anketiranih)
16. slaba pristupačnost stana	(13,8% anketiranih)

Razdioba odgovora pokazuje da najviše upitanih ne upućuje prigovore stanu (kao takvom) nego **cijeni uporabe** (izdatci) te **uvjetima života u naselju** (rangovi 2 – 7). Prigovori se mogu svesti na dva osnovna: (i) skupo održavanje i uporaba stana; (ii) ružno i za život neprivlačno naselje. Prvi prigovor ima dva poznata korijena. Vidljiviji jest opće posustajanje gospodarske perspektive u hrvatskom

društvu devedesetih godina te pauperizacija znatnog dijela kontingenta nezaposlenih. U takvom kontekstu cijena uporabe stana svakako može biti izvorom nelagode. Manje vidljiv korijen istog prigovora jest u socijalističkom razdoblju oblikovana predodžba da izdatci kućanstva za uporabu stana trebaju/moraju biti mali ili neznatni u strukturi troškova kućanstva. Zato sklonost anketiranih žaljenju na skupoču uporabe stana nije dopušteno “poprijeko” pročitati kao nedvosmisleni pokazatelj neimaštine. Drugi prigovor anketiranih sažeto reproducira kritiku uvjeta života u naselju, zabilježenu i u prethodnim ulomcima. Notorno je da je proces urbanizacije u socijalističkom razdoblju, a i njegovi glavni fragmenti iz devedesetih godina, bio zauzet ciljevima prve/osnovne urbanizacije. U takvoj strategiji predodžba o naselju kao o lokalnoj **cjelini životnih uvjeta** nije imala, osim, dakako, načelno, snagu praktična orijentira stanogradnje. Njezin je glavni cilj bio koliko je moguće hitnije smjestiti što više novodošlih ljudi pod krov. Ta je inverzija, predvidljivo, utjecala i na prakse komunalnog gospodarenja; one su, bilance pokazuju, ostale “prekratke” u odnosu na množinu specifičnih lokalnih ciljeva i zahtjeva. Prigovori anketiranih na mjestima 2 - 7 pokazuju, također, da identifikacijske teškoće stanara s naseljima gdje žive nisu samo posljedica opće neurednosti naselja. Posljedica su, također, i odsutnosti mreže lokalnih ustanova za mlade i stare te djelovanja pojedinih (tipičnih) ekoloških izvora ugrožavanja; među njima zagađenost zraka i buka anketirane najviše pogadaju. Na toj podlozi anketirani teško oblikuju zavičajni odnos prema naseljima gdje žive. Ali, na drugoj strani, sve spomenute teškoće pretežno stavljaju u rubriku: **izdržljive/podnošljive**. Pa ih ne dramatiziraju do stupnja gdje bi one imale snagu posebnog motiva za oblikovanje “alternativnog” teritorijalnog po-našanja.

Prigovori na sam stan (kao fizički i funkcionalni sklop) zauzeli su mjesta na sredini iznesena popisa (mjesta 8, 10, 12, 14). Odvojimo li prigovor na 14. mjestu popisa (oronulost stana), jer se njegova osnova može predociti i bez predodžbe o konstrukcijskim propustima u samom stanu, lako je uočiti da glavne prigovore na stan (premalenost, neprikidan raspored, slaba oprema) ističe približno isti udio anketiranih: 31,7% - 27,3%. Grubo rečeno, trećina anketiranih ističe tegobe prouzročene oskudnim obilježjima stambene jedinice. Ima li se pred očima shematsizam socijalističke stanogradnje, u kojoj je malen i slabo opremljen stan središnjom vrijednošću, dobiveni nalaz djełomično iznenađuje. Jer bi, sukladno toj činjenici, trebalo očekivati veći udio anketiranih koji se žale na neprihvata-

Ijiv stan. No, na drugoj strani, struktura zagrebačkog stambenog fonda pokazuje da takvo očekivanje treba relativirati. Posebno na to nagone dvije činjenice. Prva je sastav stambenog fonda u "klasičnom" gradskom središnjem području (Črnomerec – Maksimir). Na njemu je, poznato je, udio većih stanova, izgrađenih u razdoblju prve hrvatske modernizacije (1868. – 1945.), nezanemariv. Druga činjenica poučava da je, za razliku od socijalističke stanogradnje u većim hrvatskim središtima kakva su, primjerice, Rijeka ili Split, gdje je udio privatnih graditelja bio manjinski, u Zagrebu, u cijelom socijalističkom razdoblju, privatni graditelj gotovo ravnopravnim partnerom "građevinskim radnim organizacijama". Premda privatni graditelj ne gradi nužno veće stanove (radi finansijskih ograničenja), analize pokazuju da je, prosječno promatrano, njegov stan veći za, približno, jednu sobu. Promatra li se djelovanje tih dviju činjenica, kao jedinstvena okolnost dobiva se osnova i za točnije razumijevanje iznesenog nalaza. Relativno manji udio anketiranih koji se žale na slabu kakvoću samog stanu treba tumačiti činjenicom da je i udio stanova izgrađenih po tipičnoj "špranci" socijalističkog stanograditeljstva u Zagrebu znatno manji od ukupnog broja tada izgrađenih stanova; a još je manji od ukupnog broja raspoloživih stanova.

Na manji broj anketiranih koji se tuže na skučenost i malenosnost stana zacijelo utječe aktualna pauperizacijska panika kao i opće slabljenje sposobnosti hrvatskog stanovništva za stambeno investiranje. Već i grubi pregled odnosa na stambenom tržištu pokazuje da se, po pravilu, manji stanovi lakše i bolje prodaju. Raspolažati, dakle, malim stanom, barem promatrano iz perspektive tekućeg zbrinjavanja, nije, u iskustvu anketiranih, ograničenjem; prije bi se moglo reći da je jednom vrstom paradoksalne prednosti (jeftinije održavanje i veća mogućnost da se na tržištu stanova stan bolje proda). No vrijednost takvih uvida **ne nadmašuje vrijednost paničnih upisa** u kolektivno iskušto. Većina mjerodavnih istraživanja, na drugoj strani, poučava da kakvoća malih stanova, napose oblikovanih u razdoblju socijalističke stanogradnje, počiva na **ekstremno reduciranim** predodžbama o životnim aspiracijama korisnika i o ansamblu u stanu "dopuštenih" praksa. Brojne pak tendencije na posebnim životnim područjima (skrb za stare, "povratak" intelektualnih poslova u stan, oblikovanje višegeneracijske obitelji kao prirodna okvira socijalizacije, stan u ulozi alternativna kulturna središta itd.) ojačavaju potrebe i aspiracije za većim stanovima. Stoga je dobine nalaze korisno razumjeti kao priručne orientire za jednu vrstu situacijski određene socijalne politike (cilj koje

je preventivni nadzor pauperizacijske panike). No oni su **neuporabljivi** za dugoročnu i **razvojno odgovornu** gradsku stambenu politiku. Štoviše, dosljedno razvijanje novih reurbanizacijskih predložaka predvidljivo vodi i postojanoj reviziji **parahumanističkih fantazama** na kojima se oblikovala konstrukcija lika tipičnog stanara u razdoblju 1950. – 2000. godine. Vodi, dakako, i reviziji špekulantskih bankarskih strategija (zaštićenih, po pravilu, državnim monopolom); pod njihovim nadzorom, poznato je, kreditni odnosi u stanogradnji oblikovali su se kao kreditni odnosi na apstraktnom tipičnom području svakodnevne potrošnje.

“Izvanske” socijalne prigovore na stan (mjesta 9, 11) također ističe približno jednak udio anketiranih kao u prethodnom slučaju (neugodne susjede ističe 27,8% anketiranih; nepovoljan socijalni sastav naselja ističe 30,6% anketiranih). Promatrani sami za sebe, nalazi navode na hipotezu da je stambeno susjedstvo i (šire) naselje u predodžbi anketiranih relativno nekonfliktno područje. Ta ocjena i nije bez temelja uzme li se u obzir **direktivna homogenizacija** lokalne zajednice, razvijena i učvršćena u socijalističkom razdoblju. U njezinu okviru, poznato je, orijentiranje stanara razlikama, čak i minimalnim, koje bi “iskakale” iz reducirane sistemske predodžbe o stanaru, bilo je konstrukcijski premješteno na nepriznato područje. Radi toga su i žalbe na “neugodne susjede” ili na neprihvatljiv socijalni sastav naselja bile **rijetko bilježene**.

Ipak – uočiti je – udio anketiranih koji ističu veću socijalnu udaljenost između sebe i susjeda, ili između sebe i socijalnog portreta naselja gdje žive, sukladan je udjelu anketiranih (zabilježenih u razdiobi odgovora na pitanje 18) koji namjeravaju promijeniti stambenu adresu. Premda je u toj skupini manjinska podskupina anketiranih koji žele stambenu adresu zamijeniti drugom u gradu Zagrebu, tu činjenicu ne držimo prijepornom u raspravi o veličini skupine koja je pripravna na stambenu migraciju. U općem okviru određenom pauperizacijskom panicom, vidjelo se, potraga za većim/velikim stanom nije dostačno uvjerljivim pokretačem stambenih migracija. Štoviše, lako je predočiti primjere s točno suprotnim ciljevima (kada se jedan veliki stan, radi stambene skrbi za drugi naraštaj, “cijepa” na dvije ili više manjih jedinica). No zato potraga za stambenim i dnevnim uvjetima koji su stanarima socijalno i identitetski prihvatljiviji, može imati (premda, svakako, u manjoj skupini) vrijednost autentična pokretača na promjenu stambene adrese. Koliko je vidljivo, na temelju usporedaba sa stambenim praksama u većim europskim središtima, Zagreb je tek u početnoj fazi takve urbane dinamike.

U trećoj su skupini stambenih prigovora označitelji izvanske, i socijalne i tržišne, **manje vrijednosti** stambene adrese (prigovori na položajima 13, 15, 16). Oronulost zgrade, slaba ili nepoželjna lokacija naselja te slaba pristupačnost stana izravno indiciraju nisko mjesto na ljestvici socijalne segregacije. Uočiti je da te prigovore ističu manjinske skupine anketiranih (raspon 23 - 13%). Iz dobivenih razdiobe moglo bi se zaključiti da je postojeći stambeni model u gradu Zagrebu relativno osjetljiv na pokazatelje stambene segregacije te da ohrabruje uspostavu prosječnih vrijednosti. U tom slučaju udio anketiranih sa segregiranim adresama imao bi biti istovrstan statističkoj činjenici na zamisljenoj **normalnoj** krivulji (sa simetričnim rasporedom iznadprosječnih i ispodprosječnih slučajeva). Stavimo li, međutim, iste iskaze u značenjski kontekst određen **većinskim zahtjevima** anketiranih da se naselja gdje žive bolje prometno povežu i integriraju, opreme nužnom komunalnom i društvenom infrastrukturom te oblikuju po prihvatljivim ekološkim mjerilima, onda je zasnovanje zabilježene prigovore pročitati kao tragove reakcija anketiranih na **ekstremne uvjete** (kakvi su, primjerice, u naseljima istovrsnim ili sličnim Kozari Boku, rubnim naseljima na području Dubrave, ili zapuštenim fragmentima na srednjem gradskom dijelu itd.) ali tipološki srodne većinskim. Drukčije rečeno, na temelju opće slike o kakvoći stambenih uvjeta u gradu Zagrebu, što je nagovješćuju odgovori anketiranih, zasnovano je prepostaviti da je veći broj gradskih naselja ispod (imaginarna) prosjeka nego iznad njega. Sukladno tomu, vrijednost parametara što opisuju rubne položaje (učinke segregacije) samo je **završni lik općenite supstandardnosti** (po shemi nejednaki i nejednakiji). Pa većina anketiranih i nema posebnu potrebu za upis svojih odgovora u tu skupinu. Opći oblik slike supstandardnih uvjeta i stanja dosta je prostorn za upis bilo koje kritičke opaske i bez ekstremnih gesta. Drukčije rečeno, oronulost ili nepristupačnost stambene adrese nisu rubna stanja nego vjerojatne i tipične okolnosti.

Tipične stambene aspiracije

Kakve su one, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 21. Uočiti je da većinsku potporu anketiranih imaju ove odrednice stambene adrese:

1. stambena adresa na nižim katovima (87,3% anketiranih)
2. obiteljska kuća s okućnicom i dvorištem (80,3% anketiranih)

3. stambena adresa u pješačkoj zoni	(72,2% anketiranih)
4. u gradskom ambijentu	(66,8% anketiranih)
5. stambena adresa u naselju s formiranim gradskim ulicama	(65,9% anketiranih)
6. dalje od obala rijeke	(62,8% anketiranih)
7. dalje od gradskog središta	(55,2% anketiranih)

Posve je očito da stambena jedinica pod naslovom "obiteljska kuća s okućnicom i dvorištem" **nije tipičnom** sastavnicom gradskoga sklopa. Njezino je mjesto, poznato je, u naseljima koja su izravnije određena periferijskim silnicama; ili gdje je, zahvaljujući većoj koncentraciji društvene moći lokalne skupine, oblikovan posebno poželjan ambijentalni i stambeni sklop životnih uvjeta; na temelju te moći on se uspješno održava neovisno o tomu što opće oblikovne i konstrukcijske silnice gradske zbilje djeluju u suprotnom smjeru. (Moguće je, dakako, da se sličan skup uvjeta i odnosa javi na položaju zaštićene cjeline; zaštićene ili zbog posebnih simboličnih obilježja ili zbog jasne fizionomijske razlike dobro uporabljive u oblikovanju uspješne legitimacije gradskog identiteta). No spomenute posebne okolnosti samo posredno potvrđuju da je u tekstu suvremena grada doslovni oslonac na lik "kuća s okućnicom/dvorištem" vidljiv samo u posebnim slučajevima (ne računaju li se, kako je upozorenio, upisi posebnih primjera, gdje je snaga takva fragmenta zajamčena posebnim konstrukcijskim pravilima). Sukladno tomu, razložnim se drži pitanje: ima li takva aspiracija urbanotvornu kakvoću?

Nekoliko je primjera koji pokazuju da s njom treba računati. Ali i s posebnim okolnostima pod kojima se spomenuta kakvoća pokazuje.

(i) Primjeri rane moderne (iz tridesetih godina), sabrani, napose, na sjevernim zagrebačkim predjelima (obroncima), pokazuju da obiteljska kuća s okućnicom/dvorištem može biti vrlo važnim predloškom oblikovanja primjerene predodžbe o kakvoći gradskoga stanovanja. Njezina socijalna ekskluzivnost, međutim, govori protiv nje. Njezina pak struktturna posebnost govori da je neuporabljiva u ulozi univerzalnoga gradskog predloška. Ali, zato, na drugoj strani, razumije li se njezina uloga kao uloga **predloška idealnotipičnog orijentiranja** mjerila stambene kakvoće, onda je njezina važnost velika. Ona se posebno potvrđuje na mjestu općeg orijentira stambenih praksa koje se strukturno ne mogu potvrditi u zbilji množine individualnih kuća s okućnicom/dvorištem; ali koje mogu, u **raspoloživim okvirima masovna građenja**, planski potvrditi niz vrijednosti i uvjeta ekskluzivno oblikovanih u granicama predloška obiteljske kuće s okućnicom/dvorištem. Niz po-

kušaja u strategijama reurbanizacije europskih gradskih središta, od sedamdesetih godina dalje (“nove urbane politike”), pokazuju da je primjerenim i čvrstim programima moguće napredovati znatno dalje od načelne pripravnosti.

(ii) Primjeri izgrađivanja gradskih rubova u većim hrvatskim gradovima u razdoblju 1960. – 2000., pokazuju da se ciljevi tadašnjeg urbanizacijskog predloška ne bi mogli ostvariti da nije država surađivala s individualnim graditeljem po gradskim rubovima. Pri tomu je, poznato je, slabo razlikovala njegov “bespravni”, “divlji” ili sistemski lik. Nesputani rast periferije svakako bi ugrozio sposobnost grada da na novim područjima ruba primjerenog održava potrebni društveni i komunalni standard. To, drugčije rečeno, znači da upis individualnih graditelja na mnoga područja gradskog gospodarstva **nije i zaključna gesta urbanizacije**. Nego, naprotiv, prva urbanizacijska zbilja koja će se, očekivati je, pod dalnjim pritiskom gradskih silnica, transformirati afirmirajući brojne sastavnice određene jednostavnom činjenicom da se gradska zbilja ne može oblikovati bez nužne socijalne, funkcionalne i komunikacijske gustoće.

(iii) Primjeri urbane preobrazbe tradicionalnih pučkih naselja, uhvaćenih u klopke širih urbanih strategija, pokazuju, također, da se primjerenim orijentiranjem sukladno predlošku obiteljske kuće s okućnicom/dvorištem mogu ostvariti brojne fizionomijske varijacije i simbolične razlike koje djeluju pod izravnim silnicama općih gradskih mjerila. Razmotre li se preciznije i iskazi anketiranih o najpoželjnijim zagrebačkim naseljima, lako je uočiti da je važan korijen (premda nije i jedini) njihove socijalne privlačnosti jasna osjetljivost na zamisao o stambenoj autonomiji u okviru obiteljske kuće i u granicama okućne parcele.

Predloženi primjeri, u cijelosti promotreni, pokazuju da obiteljska kuća s okućnicom/dvorištem na mjestu središnje stambene aspiracije nije izvedena iz potrebe za prebivališnim modelima i praksama polemičnim s gradom. No ona je, nedvojbeno, **polemična s praksama paleoindustrijske urbanizacije**, pod zaštitom koje je u razdoblju 1960. – 2000. ideja kuće bila, podsjećamo, s primjernom grubošću i neosjetljivošću na urbane uvjete, **reducirana na ideju o tehnički dobro opremljenom skladištu**. U novom stambenom okviru mnogi su, nedvojbeno, dobili zadovoljštinu radi “krova nad glavom”. Ali su, na drugoj strani, zadovoljstvo platili strukturnom (a nepotrebnom) suspenzijom elementarne potrebe: da prebivališno mjesto bude, u isti mah, i središnja potpora predodžbi o zavičajnosti. Aspiracija, dakle, otkriva u kojem će se osnovnom smjeru rekonstrukcija obitavališnih zavičajnih označitelja

razvijati. Svaka reurbanizacija mora s tim smjerom **dugo-ročno** računati.

Poželjnost nižih katova ističe čak više anketiranih nego poželjnost predloška naslonjena na obiteljsku kuću s okućnicom/dvorištem (87,3%). Iskustva iz primjene spomenutih "novih urbanih politika" u razdoblju 1970. – 2000. po većim europskim gradovima, pokazuju da niska katnost ne mora biti i neuklonjivim označiteljem zavičajnog iskustva u stanovanju. (Zabilježeni su primjeri, premda svakako po udjelu anketiranih manjinski, u kojima se potvrđuje labirintska/zaštitna kakvoća stanova na **višim** katovima). No niska katnost je **nužna** u procesima socijalizacije mlađih skupina i djece te u praksama resocijalizacije starijih. Budući da se u oba slučaja optimalni uvjeti održavaju u okvirima obitelji, predvidljivo je da anketirani koji zastupaju takvo iskustvo i predložak zahtijevaju nisku katnost samo kao posebnu, dodatno određenu, sastavnici u (širem) predlošku obiteljskog stanovanja ovisnog o modelu "samostalna kuća s okućnicom/dvorištem". Anketirani, pak, koji svoje aspiracije oblikuju orientirani načinom života s pretežitim označiteljima individualne autonomije, a koji, k tomu, računaju s mogućnošću korištenja posebnih specijaliziranih ustanova kada su prisiljeni na određene obiteljske obveze (primjerice, smještaj starijih u domove za stare), češće ističu vezu sa stambenim predodžbama koje, barem **načelno, nude više labirintskih zaklona i anonimnosti**.

Poželjnost pješačke zone ističe manje anketiranih; ali je njihov udio još uvjek vrlo velik (72,2%). Ta je aspiracija, svakako, strukturno svezana s aspiracijskom dominacijom predodžbe o obiteljskoj kući s okućnicom/u dvorištu. Ali joj dodatnu uvjerljivost daje potreba (po korijenu opća ekolozijska potreba) gradskog stanovnika da **radikalno reducira** broj i veličinu rizika u neposrednom životnom okolišu. Budući da je stambena adresa u središtu takva okoliša, predvidljivo je da anketirani najprije teže redukciji u stambenom naselju gdje "stalno" žive.

Ista je aspiracija zabilježena i u nizu drugih srodnih istraživanja po Hrvatskoj u razdoblju 1980. – 1990. No ona, sukladno općem modelu "nove urbane politike", ne teži potvrditi se samo u okviru stambenog naselja nego i u okviru glavnih gradskih središta. Sukladno tomu, druga strana te aspiracije jest da se kao šira pješačka područja oblikuju i područja središnjih naselja, kakva su u Zagrebu, primjerice, Gornji i Donji grad. Pokazalo se, na drugoj strani, da se aspiracija izravno sukobljuje s (općom) intencijom gradskih stanovnika da gradski okoliš rabe kao automobilski korisnici. No nova istraživanja regulacijskih re-

Ivan Rogić, Anka Mišetić,
Maja Štambuk
**Urbane aspiracije
Zagrepcana**

žima pokazuju da uporaba automobila na mnogim ulomcima javnog/gradskog zemljišta nije bitno različita od **rentiranja bez cijene**. Uvede li se, pak, obveza da se rentiranje takva zemljišta/prostora plaća, uporaba automobila u središnjim dijelovima grada odvaja se od jedne vrste socijalne nagrade – i postaje srodnna svakom drugom obliku djelovanja u okolišu gdje je obvezatno znati kakve “negativne usluge” u okolišu to djelovanje (drugima) izazivlje i koja im je cijena.

Uočiti je da nedvosmislenu gradsku kakvoću životnih uvjeta podupiru, također većinske, dvije dodatne aspiracije. Razdioba pokazuje da **u gradskom ambijentu želi živjeti 66,8% anketiranih**. U naselju pak s formiranim gradskim ulicama želi živjeti samo neznatno manje, **65,9% anketiranih**. Obje aspiracije, promatrano jedinstveno, upućuju na dublju potrebu za srednjim i preglednim gradskim ambijentom. Zasnovano je pretpostaviti da se ona sadržajno oblikovala ponajviše pod utjecajem predodžbe o srednjem gradu kao općem predlošku pregledna i uspješna grada. Zasnovano, zbog toga što je u hrvatskom kolektivnom iskustvu taj predložak bio lako određljiv. Još je lakše bio određljiv i predložak maloga grada. Međutim potonji, zbog stalne nužde da radikalizira svoju različitost u odnosu na ne-grad, očituje stabilnu težnju da u kolektivnom iskustvu i svojih stanovnika, ali i drugih, “iznudi” priznanje da je – srednji grad. Zbog toga je, po našoj ocjeni, opravdano predloške srednjega grada u hrvatskom urbanom iskustvu držati središnjim predlošcima kada se oblikuju osnovne urbane aspiracije. Na to, posredno, ukazuje i činjenica da većina anketiranih (premda već znatno manje, 55,2% anketiranih) želi živjeti u naselju dalje od gradskog središta. Drukčije rečeno, želi gradski ambijent, ali želi i zavičajnu mirnoću i preglednost u stambenom naselju srodnu onoj koju srednji grad jamči kao svoju navlastitu razliku.

Anketirani nisu, koliko je vidljivo, posebno hidrofilni. Većina, 62,8%, ne želi stanovati blizu rijeke (u Zagrebu rijeke Save). Nije ta reakcija posljedica posebno negativna odnosa prema vodi. Sva mjerodavna iskustva pokazuju da “živjeti na obali” dominira na popisu glavnih stambenih aspiracija. Reakcija anketiranih, naprotiv, posljedica je činjenice da svako područje nije odvojeno od naslova “rizično područje”. Na potezima gdje je, nedvojbeno, uklonjena opasnost od poplava ili sličnih, ekstremnih, poremećaja, **nije oblikovana** nova urbana zbiljnost koja bi imala navlastitu privlačnost novog stambenog mjeseta. Imaju li se u vidu mnogostruki zaštitni imperativi koje urbana politika Zagreba **mora afirmirati na sav-**

skom području, nije zasnovano zahtijevati da se takva zbiljnost na području i oblikuje. Točnija je interpretacija koja se drži doslovna čitanja nalaza. Ona podsjeća da su u Zagrebu manjinske skupine s aspiracijama na stanovanje uza Savu. To, drugčije rečeno, znači da u ostvarivanju viševrsnih zaštitnih imperativa na savskom području (vodozaštitni, rekreativski, ekološki, fizički itd.) **ne treba očekivati nesavladive socijalne otpore**. Toliko više koliko je jasno da se, po predlošku naselja Jarun, mogu oblikovati sretni primjeri pomirbe spomenutih zahtjeva i stambenih zamisli.

Ivan Rogić, Anka Mišetić,
Maja Štambuk
**Urbane aspiracije
Zagrebacka**

- Čengić, D.; Rogić, I. (ur.) (1999). *Privatizacija i javnost*, Institut Pilar, Zagreb.
- Razvoj Zagreba. Prilozi za strategiju hrvatske i europske metropole* (1999). Zagreb: Gospodarska komora Zagreb.
- Rogić, I. (1991). *Periferijski puls u srcu od grada*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- Rogić i suradnici (1995). *Rijeka - baština za budućnost*, Benja, Rijeka.
- Rogić, I. (1997). *Tko je Zagreb?*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Rogić, I.; Dakić, S. (2000). *Grad i plan*, Institut Pilar, Zagreb.
- Štambuk, M.; Župančić, M. i Kelebuh, I. (1995). *Županija Zagrebačka: stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka*, Zagreb: Županija Zagrebačka.

LITERATURA

Ines
SABOTIĆ

OD STOLA DO ŠANKA:

kratka povijest
društvenosti u
kavani i kafiću

UVOD

Krajem XVII. stoljeća otvara se u Parizu, tada najvećem europskom gradu, prvi *café*, a u Beču, pobjedničkom gradu nad Turcima, prvi *Kaffehaus*. Za razliku od salonâ, kavane su otvorene svima; za razliku od krčmâ, tamo se ne piye (uglavnom) vino i alkohol, već kava. Kada bezalkoholno piće postaje oslonac društvenosti jedne skupine i jednoga vremena, dajući čak i ime jednom tipu ugostiteljskog prostora, riječ je zasigurno o razdoblju prosvjetiteljstva, vladavini razuma i velikih rasprava, slavnih umova i ljubitelja filozofije. Zapravo, "pojava kavane u XVIII. stoljeću bila je shvaćena kao znak napretka, kao pobeda civilizacije nad barbarstvom" (Lecoq, 1992.). Kako je kavanski oblik društvenosti usko vezan, kroz svoje goste – građane, za svoj okoliš – grad, ubrzo se proširio u svim gradovima kontinenta, pa i u Zagrebu.

Prvi spomen zagrebačke kavane seže u 1749. godinu (Horvat, 1992.). Međutim, o zlatnom dobu zagrebačkih kavana može se govoriti tek u XIX. stoljeću, odnosno na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Tada ih i Zagreb možda najbolje uklapa u svoj krajolik, zadovoljujući potrebe građanstva. Stotinjak godina kasnije i dalje se pamte kavane i njihovi najslavniji gosti, primjerice Matoš ili Ujević. Pamte se jer su već ušle u pretinac uspomena, njihovo je vrijeme prošlo. Naime, 1970-ih godina razvija se nova vrsta ugostiteljskih objekata u Zagrebu – kafići; oni postaju novi i moderniji prostori društvenosti, i dalje vezani za grad. Kafići su postali dio urbanog inventara (vidjeti, na primjer, koliko se često spominju u rubrici "Zašto volim Zagreb" u *Vjesniku*).

Za tvrdnju o popularnosti i važnosti kavane i kafića argumenti ne nedostaju. Za kavane je Nikola Polić tvrdio da "ima nešto istine kad se tvrdi da je kavana vrlo važna institucija, važnija od raznih akademija te ostalih učevnih zavoda" (Polić, 1921.). Možemo spomenuti enciklopediste i *Procope*, dadaiste i *Cabaret Voltaire*, rusku emigrantsku književnost, Altenberg i bečke kavane, reviju *Nygat* i budim-

peštanske kavane... Pisci su s lakoćom kavane pretvorili u neslužbeni institucionalni prostor književnosti. Tu povezanost s književnošću djelomično je zadržao i kafić.

Općenito, i kavane i kafiće valja povezati sa slobodnom riječi. Tome svjedoči učestalost riječi *kafić* (ili inačica *café*, *caffé*, *kafé*...) kao sastavni dio imena rubrika ili emisija u raznim medijima: na web-stranicama (“Webcaffé” na Iskonu...), u časopisima (“Sabor caffè” u *Jutarnjem listu*, “Story cafe” u *Story*, “Caffé” u *Vjesniku* ...), na televiziji (“g’lamur:kafé” na HRT-u), na radiju (“S predsjednikom na kavi” na HR-u, “Uz kavu s Doricom Barbić” na HKR-u). Kafić i kavana shvaćeni su kao prostori susreta, društvenog života, razmjene informacija, dijeljenja ideja, pa čak i onih revolucionarnih. Naime, svaka revolucija ima svoju kavanu: kavane četvrti Palais-Royal u Parizu i Francuska revolucija 1789., kavana *Lorenzi* u Madridu i španjolski ustanci 1820., kavana *Florian* u Veneciji i risorgimento 1848., kavana *Pilvax* u Budimpešti i mađarska revolucija 1848...

Riječ “društvenost” čini nam se prikladnom kao prijevod za *sociabilité*, *sociability*, *Geselligkeit*, *socievolezza*. Taj pojam razvio se prije svega među socioložima. Na primjer, za Georga Simmela on znači “igranje društva”, za Maxa Webera odnosi se na sve socijalne strukture, odnosno organizacije između pojedinca i obitelji, s jedne strane, te države, lokalnih vlasti i Crkve, s druge strane. U prvom slučaju riječ je o mondenom obliku ponašanja, a u drugome o običajima civilnoga društva. Kao precizniju definiciju možemo preuzeti sljedeću: “zanimljivost koncepta društvenosti jest taj što omogućuje stavljanje u formalni odnos vrlo različitih domena stvarnosti: oblikovanje i socijalizaciju pojedinca, modele integracije raznih društvenih klasa, konstituciju socijalnog identiteta afirmacijom vlastitog načina života, modele konkretnih odnosa između pojedinca iste ili različitih društvenih sredina” (Bozon, 1982., u: Larmet, 2002.). Svakako treba naglasiti da se društvenost, ovako definirana, uvijek odvija u slobodno vrijeme, u vrijeme kada se ne radi, kada je dokolica moguća. To slobodno vrijeme dugo je bilo svojstveno slojevima koji nisu ovisili o radu (u antičkim vremenima, u aristokratskim društvima), međutim industrijalizacija ga je raširila u svim slojevima (Corbin, 1995.; Dumazedier, 1962.).

Društvenost nudi zanimljive perspektive istraživanja, ne samo kada je riječ o suvremenom društvu nego i o onom prošlom. Povjesničari, osobito francuski (među prvima možemo spomenuti Mauricea Agulhonu 1960-ih), rado su prihvatali tu istraživačku okosnicu. Ona se još obogaćuje i nijansira ako joj se dodaju atributi. Naime, postoji

književna društvenost (mnogo povjesničara bavilo se njo-
me za razdoblje prosvjetiteljstva) ili primarna (obiteljski
krug), sekundarna (priatelji) i tercijarna (udruge) društve-
nost (Paugam, Gallie, 2000., u: Burnay, 2000.), formalna
društvenost, "prehrambena" društvenost (podijeliti objed
ili piće s osobom koja nije dio obitelji) (Larmet, 2002.).
Spoj "prehrambene" i "književne" društvenosti opisuje do-
nekle društvenost kavane i kafića.

Veza između književnosti i kavane ili kafića prilično je dobro poznata, iako nije temeljito proučena. Zahvaljujući samoj naravi književnog stvaranja, pisci dviju genera-
cija ostavili su nam pisane dokumente koje ovdje nećemo vrednovati prema njihovoj kvaliteti, nego ćemo ih koristiti radi informacija koje nude (Antun Gustav Matoš, Zvoni-
mir Milčec, Jurica Pavičić, Robert Perišić, Nikola Polić,
Borivoj Radaković, Davor Slamník, Ljubo Wiesner). Raz-
govori s nekim od njih (s Brankom Čegecom, Irenom
Lukšić, Stjepanom Gulinom, Edom Popovićem) također su pridonijeli razumijevanju današnje društvenosti kafića.
Drugim riječima, književnike ovdje promatramo prije sve-
ga kao kroničare svoga vremena.

Naravno, književna društvenost je samo polazna to-
čka koja kao ulazna vrata, kao studijski slučaj olakšava ra-
zumijevanje jednog društvenog fenomena. Prvo, s obzirom na to da se radi o kavani i kafiću, vremenski okvir je širok - od 1900-ih (na početku modernosti) do 2000-ih godina (vrijeme "kasne modernosti" ili postmodernosti). Drugo, i kavana i kafić gradski su oblici društvenosti, što posredno govori o gradu i njegovim stanovnicima. Treće, tema omogućuje jedan multidisciplinaran, točnije bi-disciplinaran pristup, kombinirajući sociografski i povjesni u *socio-povi-
jest* (Guibert, Jumel, 2002.).

Pitanja koja će nas pratiti kroz cijeli rad jesu sljedeća:
O kakvoj je društvenosti riječ? Što je trajno, a što se mijenja?
Nad kojim točkama opažamo društvene promjene?
Kako "biti zajedno"? Što to govori o gradu? Postoji li kontinuitet između kavane i kafića? Konačno, valja istaknuti da su neposredni odgovori na pitanja o društvenosti također i posredna pitanja o društvu. "Pa ipak, društvenost je i danas mjerilo svake kulture" (Matoš, 1910.).

KNJIŽEVNA DRUŠTVENOST U KAVANI I KAFIĆU

Da društvenost ne bi ostala opći i apstraktni pojam, bavit ćemo se ovdje jednim primjerom – književnom društvenošću koja se odvija u kavani i kafiću.

Dvije književne mreže

Kada se skupina ljudi koja dijeli zajedničke interese redovito susreće u nekom prostoru, ostvaruje se mreža. A kad je riječ o književnicima i pjesnicima, ostvaruje se književna mreža. Ta mreža se, dakako, ostvaruje i u salonima i akademijama, kroz društva, časopise, izdavačke kuće, knjižare itd., ali, za razliku od kavana i kafića, navedene institucije nisu otvorenog i javnog tipa.

Zagreb "fin-de-siècle": boema u kavani

Matoševim povratkom u Zagreb 1908. godine ostvaruje se posebna veza između kavana i književnikâ. Možda ni jedna dotadašnja generacija nije pokazala toliko privrženosti i povezanosti s tim ugostiteljskim objektima (Ježić, 1993.). Druga generacija moderne uspjela je pretvoriti slobodu i književnost u način života, to jest u boemski život. Tada su kavane postale prava mala kraljevstva, simboli slobodnog i novog života. Valja ovdje napomenuti da su krčme i gostionice također bile rado posjećene, međutim simbol književnog druženja ipak je kavana.

Osim karizmatičnog lika Antuna Gustava Matoša, među pripadnicima druge generacije možemo spomenuti Vilka Gabarića (1889.-1915.), Zvonka Milkovića (1888.-1978.), Karla Häuslera (1887.-1942.), Frana Galovića (1887.-1914.), Ljubu Wiesnera (1885.-1951.), Nikolu Polića (1890.-1960)... Među tim mladim književnicima, potonja dva autora ostavila su nam posebno zanimljiva svjedočenja o kavanskom životu.

Nikola Polić (Polić, 1921.), koji nije bio stalni član toga društva, sjeća se toga vremena: "đačka boema, često bez kruha i odijela, ali nikada bez duha i bez znanja, jer ako je i popila bezbroj kava, ali je progutala i bezbroj knjiga" (Wiesner, 1936.). Ljubo Wiesner, jedini koji je cijelog života ostao vjeran boemskom životu, žrtvujući se do kraja, objašnjava takav mладенаčki život kao izbor za razvoj "čula" a ne "mišica" (Wiesner, 1936.). Naime, taj život "između mладенаčkih ekscesa i silne volje služiti umjetničkom idealu, rodio je paradoksom, po kome preziramo zdrave sportove, a kultiviramo nezdrava sjedenja u kavani ili krčmi" (Wiesner, 1936.).

Za Nikolu Polića kavanski život počinje već u školskim klupama: "jedan tuškanački špricer, što smo ga za vrijeme 'markiranja' popili u tuškanačkoj restauraciji, unosio je u naše đačke intelektualne živce veću senzaciju nego što je danas unosi bilo koja domaća ili strana kazališna premijera" (Polić, 1930.). Tamo je također "prvi puta čitao Heinea", ali i Matoša. Kao i mnogi mladi ondje je ušao ne

samo u svijet odraslih nego i u svijet književnosti, koji je ubrzo zauzeo važno mjesto u njegovu životu.

Naime, Nikola Polić je 1909. upoznao najvažnijeg protagonista tadašnje književnosti – Antuna Gustava Matoša, u gostioni *Jazbina*: “naša, to jest Matoševa ‘Jazbina’” (Polić, 1929.a). Od noći kada je upoznao Matoša, Polić je s cijelim društvom išao od kavane do kavane. Započelo je pravo kavansko bratstvo koje je trajalo sve do 1911., kada je pošao u vojsku: “a ja sam se s Matošem i s drugim stolom iz kavane *Bauer* doskora i rastao” (Polić, 1929.a). Točnije, s Matošem “sastao sam se i rastao formalno posljednji puta” u Rijeci, u kavani *Panahof* (Polić, 1929.a).

Zahvaljujući prvoj, inicijacijskoj noći koja otvara dvo-godišnje razdoblje kavanskoga života, dvoja se vrata otvaraju Poliću. S jedne strane ondje započinje doba “moje ‘literarne karijere’, jer je kratko vrijeme iza toga štampana moja prva pjesma” (Polić, 1929.a). S druge strane integrira (jednu) književnu društvenu mrežu, jer u kavane zalaze i ostali mladi pjesnici. Međutim, nisu sve kavane integrirane u tu mrežu, nego samo neke, čija se imena neprestano ponavljaju, kao na primjer kavana *Elite* (Jurišićeva ulica), kavana *Bauer* (Frankopanska ulica 2), pa *Kazališna kavana* (Sveučilišni trg), ali i *Hrvatska kavana* (Potok), *Narodna kavana* (Trg bana Jelačića) *Sloga* (Potok)... Spominju se također i krčma *Matejna* (Pivarska ulica), gostiona *Jazbina* (Ilica) i *Frankopan* (Frankopanska ulica). Sve su one “postaja noćnog križnog puta” koji završava “kod trećih pijetlova” (Polić, 1929.a).

Kroz te susrete odvijaju se u kavani ozbiljni dogovori, kao oni vezani za *Hrvatsku mladu liriku*. Ljubo Wiesner, glavni urednik, s mladim piscima dogovara u Kazališnoj kavani posljednje pojedinosti (Milković, 1969.). U kavani su se smjestila i uredništva novina, često samo jednoga broja, ali i uspješnijih pothvata, kao *Koprive*, čija se redakcija nalazi u *Kazališnoj kavani* (Kovačić, 1990.).

Zagreb “fin-de-millénaire”: Zvečkin đir

Čini se da se stotinjak godina kasnije stvari nisu toliko promijenile, osim što se više nije izlazilo u kavane nego u kafiće.

Dakako, možemo se prisjetiti vremena kada je otvoren *Tingl-tangl*, šezdesetih godina u Mesničkoj ulici. Stjepan Gulin se sjeća: “Ja sam par puta dolazio i ostao tu od početka do kraja da vidim što jest to. Isto su dolazili mlađi pjesnici kao ja. Bilo je tu i vrlo dobrih pjesnika koji su danas poznata imena”. Takav prostor treba donekle shvatiti kao prostor nekog alternativnog pjesništva: “dok sam ja

tamo sjedio, oni zagrebački kritičari, književnici, pjesnici poglavito koji su, idemo reći, držali do sebe, bili poete doctus, baveći se filozofijom, kritikom, oni bi na sekundu provirili unutra, ipak je njih to malo rajcalo, da tako kažem, i već prva slika im je bila takva da bi se okrenuli i otišli. Smatrali su da je to vezano za vino". Međutim, treba pričekati 1980-e godine da se razvije učestalija i čvršća veza između mladih književnika i kafićâ.

Edo Popović se prisjeća: "Moja generacija, dakle 80-ih godina, susretala se, viđala i upoznavala uglavnom u kafićima". Tada je također bilo samo nekoliko "kultnih mješta". "Mladost se ostavljalala" i danju i noću u *Zvečki*, *Blatu*, *Gavelli*, *Devetki*, *Donji grad*, *Kavkazu*. Krajem 80-ih treba dodati *Kvazar* i ostale kafiće na Opatovini, "naročito ljeti" (Popović). Na prijelazu obaju stoljeća gosti zadržavaju nomadske navike te imaju potrebu ići na više mjesta.

Ta su mjesta bila mjesta okupljanja, "gemišt svega" (Popović). "Tu su se skupljali stripaši, rockeri, glumci, ali i pisci!" (Radaković), mlađi i stariji. Kao i kavana, kafić je prostor susreta različitih generacija, što ima i jednu obrazovnu dimenziju. Dakako, tamo se ne prenosi samo stечeno i provjereno iskustvo, tamo se i stvara: "pred tim zagrebačkim kafićima, na ulici, rodio se i živio je zagrebački novi val (...) Ljudi odatle stvorili su zagrebačku (uostalom i hrvatsku) urbanu književnost!" (Radaković). Kafić je pravi laboratorij, a novi val je nezaobilazan fenomen kojem svakako treba posvetiti više pozornosti.

U prvoj fazi kafići su bili u središtu grada, "uglavnom vezani uz redakcije" (Čegec) omladinskih časopisa poput *Poleta* i *Pitanja*. Međutim, zbog poskupljenja cijene prostora, redakcije su se selile u periferne dijelove grada, kao primjerice "u jedan tada jako udaljen kvart na Savici". Tako su "lokalni kafići postali mjesto okupljanja. Odjednom neki kafići koji nisu bili napravljeni s pretenzijom da буду mjesto okupljanja za bilo što (to su bili jako mali prostori), postali su na neki način središte susretanja ljudi koji se bave književnošću, ljudi mlađe i srednje generacije" (Čegec). Na primjer, za Čegeca je to bilo 1990-ih godina u *Potepuhu* na Opatovini, u neposrednoj blizini njegove izdavačke kuće i knjižare. "Dolazio sam svaki dan i dogovarao sastanke (prostori firme bilo su mali) u kafiću preko puta, *Potepuh*". Općenito je kafić za poslovne razgovore i dogovore vezane za književnost "zemljopisno vrlo pogodan" jer se svaki protagonist nalazi "na jednom kraju grada, i praktički ih je nemoguće povezati i organizirati promocije" (Lukšić). A i za ostale vrste razgovora bilo je i lako svratiti u *Potepuh*, jer je u nazužem središtu grada, u blizini Dolca. "I to je bio još jedan od povoda da ljudi tamo dođu, osta-

ve špeceraj pa odu preko puta popiti kavu s nama". Ubrzo "su subote postale dan kada se tamo susrećemo i nalazimo. Dolazio je vrlo različit krug ljudi: intelektualci ovakvog ili onakvog profila, likovnjaci, glazbenici, kazalištarci itd. Tamo se razmjenjivalo i ponešto ideja i ponešto novih informacija koje su možda pojedinim ljudima bile dostupne, a drugima nisu" (Čegec). Kafić ima svojevrsnu obrazovnu funkciju: "sasvim sigurno je to utjecalo na formiranje određenih ideja. Nije moguće da čovjek živi izvan toga. Slika i ideja o književnosti formira se pod takvim utjecajima" (Čegec).

Kada se književnici počinju redovito družiti u kavani i kafiću, ti prostori prestaju biti obični ugostiteljski prostori. To se događa jedino kad uđu u svakodnevnicu, kad postaju sigurno ali neobvezno mjesto susreta, navika bez rutine. Važnost nekih kavana dokazala se time što su ostale u pamćenju. Od svih 25 kavana iz 1900. pamti se samo njih nekoliko, a od kafića svakako valja spomenuti *Zvezku* i *Kavkaz* (pamćenje traži vremensku distancu, vrijeme selektira). I jedni i drugi prepoznati su kao prostori okupljanja posebne skupine ljudi, kao neki laboratorij (moderna, novi val...). Osim druženja s većim brojem ljudi zajedničkoga interesa u posebnom ozračju, moguća je svojevrsna inicijacija, obrazovanje, integracija i, naravno, stvaranje. Kavana i kafić postaju gotovo ekvivalentom književnoga svijeta: tu se ulazilo, tu se stvaralo, tu se opstalo.

Dvije književne produkcije

Književnost se razvija, mijenja teme, riječi i senzibilitet. Ona i drugačije zaživi u kavani i kafiću. U nekim se više piše, u drugima više čita.

Pisati

Krajem XIX. stoljeća bilo je uobičajeno da konobar donese papir i olovku gostu koji to zatraži. Gosti su, naime, rado pisali u kavanama. O čemu? Dakako da su se pisala pisma drugima, dnevnik sebi, ali i tekstovi namijenjeni nepoznatim čitateljima. Književne forme su bile raznovrsne. Tada su osobito bile popularne poezija, književna kritika, polemika, feljtoni, uglavnom kratke forme (Ježić, 1993.) – dovoljno kratke da se lakše mogu objaviti u nekom časopisu, koji se, dakako, može čitati u kavani, a dovoljno dobre da ipak ostave neki trag. Ali od svih formi možda je najzanimljivija ona feljtonska, posebice kada govori o kavama (Johnston, 1985.). Kavana, novine i feljton složno su trojstvo.

Feljton se razvio kao posebna književna vrsta. Ti efemerni tekstovi, kao i kavansko vrijeme, nemaju za prvi cilj upisati se u dugotrajnost. Riječ je o kratkoj formi koja se brzo pročita. Uostalom, i sam oslonac su novine, koje opet tako brzo nađu mjesto u košu za smeće ili u nekom ormaru koji služi kao arhiv. A i sama tematika feljtona često je opis trenutka, piščeva impresija što zadovoljava očekivanja i sklonosti čitatelja za trenutačnim emocijama običnoga, svakodnevnog života. Ono što najviše privlači čitatelja, više nego sama tema, jest subjektivnost (Schorske, 1985.).

Majstor hrvatskog feljtona jest, bez ikakve sumnje, Antun Gustav Matoš. Polić piše: "Svi naši kulturni i politički (dakle nekulturni) život čitamo u Matoševim fejtonima. Nema knjige, nema autora, nema dogadjaja, koji nije popraćen Matoševim opaskama. Njegovi su se feljtoni očekivali svake subote. Oni su se gutali" (Polić, 1929.b). Možemo posebno spomenuti *Kafanske varijacije*, zbirku 16 feljtona izdanih 1910. u *Hrvatskoj slobodi*. Slijedeći Matoševe stope, Nikola Polić piše 1921. godine *U kavani o kavani (razmatranje oko jednog stola)*. Dakako, takva književna forma popularna je u ostalim europskim gradovima, napose u Austro-Ugarskoj monarhiji. Bečke kavane i feljtoni rimuju se s Altenbergom. Mađarski pisac Jeno Heltai naziva to "urbanom književnošću" (Heltai, 1949.). I kasnije je tako: "Ja pišem o gradu, sva moja literatura, bez izuzetaka, događa se u gradu, baš na takvim mjestima. Ja ne mogu zamisliti literaturu bez kafića. Proza koju ja pišem, koju ja čitam, povezana je na onaj ili ovaj način s kulturom kafea" (Popović).

Čitati

Ako se u kavanama pisalo, stotinjak godina kasnije u kafićima se više ne piše. Ali ako se više ne piše, više se čita. Naime, vrlo često organiziraju se događaji na kojima autor čita svoja djela pred publikom.

U prosincu 1964. Gustav Krklec, Salih Alić, Vesna Parun i ostali pokrenuli su tribinu Jutro poezije u *Tingl-tanglu*, sa željom "da se književno stvaranje poezije opet spoji s nekim vidom javnog prostora. To je bila za Zagreb novina." Ružica Orešković bila je voditeljica i "imala je glavnu riječ" (Gulin). Jutro poezije (od 1990-ih voditelj je Saša Meršinjak) i dalje okuplja poznata i manje poznata imena ne samo iz svijeta književnosti već i kazališta, glazbe. Postoji i udruga koja dijeli, među ostalim, i nagradu za mlađe pjesnike, "Ružica Orešković".

Ima još primjera. Možemo spomenuti poznato čitanje FAK-ovaca, Internet-cafe Mama. Književna mreža oslanja

se još jednom na infrastrukturu ugostiteljskog objekta. Oživljavanje takvih oblika književnih događanja, kao svojevrstan nastavak kavanskog druženja, posljedica je svijesti da "jedna totalna izolacija ipak nikamo ne vodi" (Gulin).

Kako se u kafiću okupljuju književnici stvarajući homogeni krug, ostvaruje se specijalizirana komunikacija unutar jednog svijeta – onog književnoga. Prvo, vidljivo je to na razini savjetovanja i sudjelovanja u stvaranju: "mi koji pratimo rad svojih kolega možemo unaprijed vidjeti i popričati s autorom o njegovom budućem djelu i prije nego ono bude tiskano" (Gulin). Međutim, ne samo struka već i publika (možda "nestručna", ali svakako ključna jer je glavni korisnik književnih ostvarenja) također sudjeluje u procesu pisanja. Čitači, odnosno "slušači", nisu više skup pasivnih slušatelja. "Posjetitelji tih lokala su obično njihova prva publika, njihova prva kritika i prema tom ambijentu oni određuju i uspjeh i stil svojeg književnog djelovanja i eventualno strah od onoga što kažu" (Lukšić). Uostalom, to i odgovara suvremenoj književnosti koja se može opisati kao "beskrajni tekstovi" (Lukšić). Drugim rečima, čini se da danas "književnik ne traži sugovornika nego nekoga tko će može biti usavršavati njegov žargon, njegove književne postupke i nadograditi ih nekakvim svojim viđenjem. Dakle ja bih rekla da je to više u stilskoj funkciji književnog djela negoli u društvenoj funkciji književnika" (Lukšić). Kafić je gotovo postao "mjesto u kojem s jedne strane ima mogućnosti estradnog djelovanja, jer književnici imaju potrebu javno govoriti" (Lukšić).

Ugostiteljski prostor (dovoljno velik i otvoren za svoju publiku, a opet dovoljno intiman) postaje pravom pozornicom, izvrstan prostor za prezentaciju književnosti i pjesništva publici. Ako se kazališna, operna i baletna djela izvode na kazališnoj pozornici, koja je pozornica za drame, novelu, pjesmu? Kafić? Kavana? Tu su kulise i pozornica, izvođači i publika.

Ipak, zašto u kavani prevladava pisanje, a u kafiću čitanje?

Dva položaja tijela

Kako pisanje i čitanje zahtijevaju različite položaje tijela, valja se vratiti onim običnim predmetima kavane i kafića, to jest stolu i šanku.

Od stola...

Na starim crno-bijelim fotografijama (vidjeti npr. *Zagreb 1900.*) iz prošloga stoljeća jasno se vidi kako je kavana mje-

Ines Sabotić

Od stola do šanka: kratka povijest društvenosti u kavani i kafiću

sto gdje se sjedi. Ljubo Wiesner je govorio o "nezdravom sjedenju". Gosti uvijek sjede, osim ako igraju biljar, a kobari uvijek stoje. I fotografski prikaz ljudi odražava socijalnu hijerarhiju i raspodjelu uloga u prostoru. Stol je dakle središte svake kavane, odnosno ima onoliko središta koliko ima stolovâ. Okrugli ili kvadratni, često mramorni (što je lijepo i lako za održavanje), stolovi okupljaju malen broj ljudi. Kavanska društvenost jest prije svega intimna. Između stolova vlada pristojna udaljenost, ali "među-stolni" razgovori i dalje ostaju mogući. Oko stolova – stolci. Gotovo svugdje može se gost smjestiti na *thonet* stolce koji su obilježili kavanski namještaj. Riječ je o stolcu napravljenom od drva savijenog parom, tehnicu smišljenoj u atelijerima Michaela Thoneta. To je i prvi serijski proizveden komad namještaja, povoljne cijene te kvalitetnog dizajna (Langle, 1990.). Tu i tamo vidi se pokoji kauč, ali dosta rijetko.

... do šanka

U kafiću je atmosfera drugačija. Kafić je "onaj lokalčić samo sa šankom i dva-tri visoka stola za stajanje u "dubini" malene prostorije" (Radaković). Bez šanka nema kafića. A tipični položaj gosta jest stajanje; čak i sjedenje na visokim stolcima više sliči stajanju nego sjedenju. "U kafiću se mora stajati. Šank i onaj visoki stol idealan su oslonac, naslon, stativ koji ti omogućuje da satima stojиш na jednom mjestu", "kafić je postao mjesto dugotrajnog stajanja" (Radaković). Za razliku od kavane, u kafiću gosti imaju potrebu za kretanjem. "Ali, zato i jesmo stajali, upravo zato se i stoji: da vidimo ima li čega što bi nas održalo na okupu, osim stola. (...) Razlaz je jednostavan kad se stoji" (Perišić). Ovdje sjedenje odnosno stajanje poprima simboličnu dimenziju. Naime, "stol je forma s autoritetom" (Perišić). Međutim, to se pravilo često prekrši. Primjećuju se i kafići sa stolovima. K tome, valja ovdje spomenuti ulogu glazbe, koja je često i preglasna, tako da je kafić više "sličan diskoteći ili hotelskom baru" (Pavičić). "I glazba na neki način sudjeluje ne samo u onome što se odvija u mozgu nego i šire. I ona potiče određene asocijacije, misli i određeni ritam pisanja. Kratke, duge rečenice" (Lukšić). Tin Ujević piše: "samo slušajući kavansku muziku pisao sam najbolje stihove" (u: Vukonić, 1994.). A stajati u (pre)bučnoj glazbi i pisati zaista je teško.

Vratimo li se na prethodna razmatranja oko književnih ostvarenja u kavani i kafiću, lakše ćemo razumjeti zašto se u kavani piše, a u kafiću čita. Stol potiče na dugotrajnost, na pisanje, na sebe, pogotovo ako je okruženje

dosta mirno. Šank, međutim, potiče na drugoga, na predstavu, na čitanje, na trenutak, često u ritmu glazbe.

Stol ili šank, pisanje ili čitanje, kavana ili kafić, prevladavanje jednoga ili drugoga nije, dakako, stvar slučajnosti. Njega određuje, pa čak i ozakonjuje, društvo. A svaki ugoštiteljski objekt odraz je svoga vremena, svojega grada i svojih stanovnika, među koje se ubrajaju i književnici, ali i ne samo oni.

DRUŠTVO, KAVANA I KAFIĆ

Živjeti u velikom gradu znači usvojiti nove načine života. Industrijalizacija mijenja odnos čovjeka prema vremenu. Za razliku od seljaka, pa i obrtnika, radnik i službenik imaju strogo odijeljeno radno vrijeme od slobodnog. Na raspolaganju imaju "vrijeme za sebe". Urbanizacija uspostavlja novu društvenu mrežu; živjeti među (pre)velikim brojem ljudi ne znači moći sa svima komunicirati: npr. Mreža upoznavanja i druženja traži druge strukture. Osim industrijalizacije i urbanizacije, i politički okviri, odnosno opći društveni svjetonazor imali su velik utjecaj na društvo. Tako se društvenost hrvatskog društva u Zagrebu u doba monarhističke Nagodbe, socijalizma i samostalnosti razlikuju. O tome svjedoče kavana i kafić.

Društvene funkcije

Biti s drugima

Kavana i kafić nude opušteno okruženje za upoznavanje i druženje s ljudima. "Svi moji kvalitetni socijalni kontakti događaju se kroz kafiće zato što se ja najugodnije i najpuštenije osjećam na tim mjestima" (Popović). Pogotovo što ovdje nema obveza, nema dogovora. Sve je otvoreno. "Uvijek netko nađe, nosi nešto nepredvidljivo. Ako se dogovaraš s nekim, to je samo inicijalni dio priče i onda se događaju sve stvari" (Popović). Zapravo, u takvom su ozračju društveni odnosi gotovo identični onima koji vladaju za vrijeme slavlja ili "fešte", ali bez ekscesa i izvanrednosti, jer su kavana i kafić prostori svakodnevice.

Potreba za komunikacijom je neosporna. Kavana "... nadomještavajući u svim nijansama potrebu kluba, konverzacionih salona i budoara. Ona je sve i ništa" (Polić, 1921.). Naime, Nikola Polić se sjeća kako u kavani "mnogo smo još govorili, još smo više galamili. Koje su teme vladale ovim improviziranim ponoćnim simpozijonom, ne znam ni danas, pa makar me za mjehove derali" (Polić, 1929.a). Alkohol je ponekad sudionik tih druženja.

nja. Dakako, stotinu godina kasnije ništa se nije promijenilo.

Kroz te razgovore izmjenjuju se i informacije, ali i putem novina. Kavanar je posebno pazio da ponuda novina bude bogata. Svaka dobra kavana trebala je imati dovoljan broj tuzemnih i inozemnih novina. S obzirom na razvoj novinarstva i fotografije, odnosno ilustriranih novina, to je razdoblje obilježeno naglim proširenjem i neiscrpnim izvorom novosti. Novine su zaista bile kao prozor u svijet. S obzirom na njihovu prilično pristupačnu cijenu, takva se navika pomalo izgubila u kafićima, iako se sve češće pronalazi po nekoliko novina na stalcima. Danas je Internet pomalo zamijenio novine.

Razgovori su naravno i puni smijeha. U zagrebačkim kavanama 1900-ih godina bilo je veselo. Wiesner se sjeća: "pa one anegdote i larme, oni kalamburi, oni Matoševi visevi u formi oštih opservacija: habsburška dinastija stara kao sifilis, Franc-Josip car s Midasovim ušima" (Wiesner, 1936.). Čak i najošttrije rasprave i polemike završavaju u veseљu, kao vic. Tako su završavale neke polemike, kao ona između Kamova i Matoša: "čitava je ta polemika urodila time da su se obojica jedne vesele i lijepo noći pomirili i poljubili, ispisivši kod *Frankopana* tešku i radosnu kupu vječnog mira, na sveopću radost dalmatinskih studenata, koji su zavađenoj i pomirenoj braći upriličili veliku pučku svečanost, otprativši ih do beskonačnog čoška noći uz povike: 'Živio Kamov! Živio Matoš!'” (Polić, 1929.a). Naime, Polić napominje: "Da, ali onda se u kavani nije debatiralo i ozbiljnijoj je ličnosti bio ulaz zabranjen" (Polić, 1921.). Takoder, "u kafićkoj kulturi vladaju kratke i ironijske forme, a pred fajront moguć je i teatar. Stvar je uvijek u improvizaciji i humoru..." (Perišić). Lagani razgovori koji tjeraju na smijeh nisu toliko površni koliko se misli. Distanca od stvarnosti ostavlja veće mjesto sanjarenju i mašti. A znati ispričati anegdotu znači imati i oratorske vještine. Na kraju, za navedeno treba imati duha i lucidnosti. "Jasno je da će jedan vic, pa i najjednostavniji vic, ako je izrečen u zgodno mjesto i vrijeme, srušiti cijelu veličanstvenu zgradu sistema i ideja, znojno i brižljivo njegovano kroz decenije, stoljeća i milenija, ispisano u teškoj nekoj biblioteci" (Polić, 1921.). Pa i "karikatura je moguća jedino u kavani; mjesto koje je svacišta i ničija kuća" (Polić, 1921.). Usmene igre riječima često su se našle i na papiru.

Društvenost kafića može imati posebnu ulogu u posebna vremena. Možemo ovdje spomenuti ulogu *Potepuha* tijekom rata 1990-ih: "Mnoge od tih uzbuna proveli smo upravo u *Potepuhu* i čekali da prođe, da bismo krenuli negdje dalje. Bili smo na neki način čak i osuđeni na ta mjesta

bez suviše mogućnosti kretanja. Kafić kakav je *Potepuh* možda nije najbolji kafić na svijetu, ali nama je on bio najvažniji. Bio je u središtu zbivanja koje nužno nije imalo neku vezu s književnošću. Živo, dinamično, bučno..." (Čegec).

Biti sam, ipak

Bez obzira na otvorenost i komunikaciju s drugima, sjediti u kavani i kafiću ne znači nužno biti s drugima, već ponekad i biti sam, ipak.

Naime, upitna je kvaliteta rasprava i razgovora. Polić već nakon I. svjetskoga rata primjećuje: "danас se međutim u kavani ozbiljno debatira o najozbiljnijim pitanjima i današnja je forma kavane naprsto mučionica. Politika, umjetnost i književnost, važnost i utvaranje kvari simpatična aroma loših cigareta. Vic je danas postao naprsto tragedija" (Polić, 1921.). Čini se da se niti nakon nekoliko desetljeća stvar nije popravila. Naime, "ni jedna tema se ne razvije, ne dovede se do jedne točke kad bi možda postala produktivna. Svatko zapravo ode kući, ode negdje s nečim što je dobio kao naznaku pa to eventualno uspije razviti" (Čegec). Kao da ne postoji spremnost za razgovor. Kao da je kafić postao skup "pojedinih otoka-ljudi" (Lukšić). "Sve je posustalo pod terorom kafića, znači bučne glazbe, zbijenog prostora, malih nikakvih stolova za kojima čovjek ne može sjediti sam" (Čegec). I televizija (iako bez zvuka) zauključuje pozornost gosta. Ta činjenica nužno ima posljedice za kvalitetu međuljudskih odnosa, odnosno razgovora. *Uломak drame "Mi mлади"* (1980.) Davora Slamniga daje zanimljivu sliku tih razgovora pred *Zvečkom, Blatom* i ostalim kafićima. Pajo, Božo, Vesna, Đurđica i ostali iz *škvadre* pozdravljuju se s "Bok" po nekoliko puta iste večeri jer se neprestano susreću i odlaze. Pitanja "Kaj se dešava?", "Ima koga?", "Kam je otišel?", "Di je škvadra?" stalno se ponavljaju, kao i odgovori "Niš", "Nema nikog", "Ne znam", "Nisam". A i zaključci također: "Idem do Blata pogledat", "Možda je u Kavkazu, idem pogledat".

Kako je potreba za druženjem i dalje prisutna i realna, postoje alternativna mjesta koja omogućuju mirnu i kvalitetnu izmjenu i razmjenu informacija, kvalitetan razgovor. Tako neki sjede u autu i razgovaraju, drugi razgovaraju telefonom, a neki e-mailom.

U nemogućnosti da se zaista i potpuno komunicira s drugim, otvara se prostor za dosadu - nuspojavu slobodnog vremena modernih vremena, jer znači neuspjeh u raspolaganju slobodnim vremenom. U kavani "sazrijeva dosada, najdivniji pojам u današnjoj tuberkulozi nesretnih i

teških dana” (Polić, 1921.). Gost može postati pasivan pred svojom sudbinom, pa čak i pred nadom. Polić govori o tome kako se u kavani nešto čeka “sjedeći u njoj po cijele dane i mjesecе, kao da očekujem nešto stalna što ne dolazi, a mora, mora doći” (Polić, 1921.). “Kavana tuče o naš mozak kao sat, kao budilica bez budnice. Ne dodemo li jedan dan u kavanu, mi smo nesretni, jer smo izgubili dan, jer je moguće baš to bio taj dan kad je imao doći onaj kojega čekamo uzalud mjesecе i godine” (Polić, 1921.). To je kao začarani krug koji gosta pretvara u ovisnika. Nikola Polić, svjestan tog posebnog odnosa koji ima s kavanom, ima i ambivalentne emocije naspram njoj: “Ja kavanu kao pojам strahovito i očajno mrzim, i da ima vrat, zadavio bih je ko nedonošće (...). Pošto je mrzim, ipak je i cijenim, jer je to cijena pod koju mogu da radim, to jest da ne radim. (...) Mi shvaćamo otrov kavane, ali ga i opraćamo” (Polić, 1921.).

Iako se kavana i kafić razlikuju po formi i po modelu (izgledu i namjeni), i jedan i drugi prostor nude toplinu i veselje. Ali taj prostor može postati i prostorom svojevrsne bolesti i očitovanja problema kao što su dosada, rezigniranost, pasivnost. Tada i komunikacija s drugima postaje siromašna i lažna. Nastaje ovisnost o njoj, ponekad i o alkoholu.

Po tome su kavana i kafić slični: nuspojave i dobre strane gotovo su iste.

Dvije gradske tradicije: građanska i urbana društvenost

Kavane i kafići nastali su u gradu. Međutim, s obzirom na promjene samoga grada (metropolizacija, multikulturalnost...), atributi koji ih vežu uz grad nisu isti. Uz kavanu se veže “građansko”, uz kafić “urbano”.

Kavana, građanska društvenost

U kavani *Corso*, preuređenoj 1907. u secesijskom stilu, stropovi su visoki, dvorane prostrane, postoji čak i jedna galerija s arkadama, što tom prostoru daje posebnu monumentalnost i svečanost. Kavana ima nekoliko biljara. Središnje mjesto zauzima kasa, često između stolova i biljara. Bez obzira na stil, raskošan ili ogoljen, kavana je uvijek luksuzno mjesto. Dakako, zagrebačke kavane nisu ništa “izmisliće”. One su samo sljedile stil koji je zamišljen u drugim europskim gradovima. Svugdje kavane izgledaju jednako. Svugdje se nalaze *thonet* stolci, mramorni stolovi, lusteri, jer kulturni je izvor isti – Beč i, pogotovo, Pariz (Heltai, 1949.). Svugdje je kavana prostor građanske društvenosti.

Na kavanskim stolovima su šalice kava. S Matošem se "uništilo nekoliko kavinih plantaža" (Wiesner, 1936.). Zvonko Milković potvrđuje takvu društvenost: "znali bismo se naći u *Kazališnoj kavani*, ili u kavani *Bauer*, na kraju Frankopanske ulice, već kako je tko stigao, većinom na bijelu kavu s pecivom" (Milković, 1969.). Iako je kava bila jedno od glavnih pića, pila su se, naravno, i alkoholna pića, kao i vino: "s Matošem se ispilo nekoliko podruma vina" (Wiesner, 1936.). Uostalom, inicijacijska noć Nikole Polića poškropljena je alkoholom: "znam samo da sam te noći popio i s Matošem, Križaljkom i s pokojnim Delamellom kupicu pobratimstva, a to je za mojih 20 godina značilo i previše" (Polić, 1929.a). Međutim, čini se da se vi no ponajprije pije u gostonama i krčmama. Zvonko Milković primjećuje da Fran Galović "nije dolazio u kavanu, znao je dolaziti u gostonicu *Frankopan*". Jednom je onamo otišao s njim, "ali tu se nije pila bijela kava, već vino, iz litrenke. Bili su okupljeni njegovi poznanici i prijatelji, no nisu bili pisci" (Milković, 1969.). Kavana slijedi svoju tradiciju ispijanja kave.

Kad dolazi toplo vrijeme, kavanar, ako ima dovoljno sredstava, zakupi cestu, pretvori je u terasu. Na tom prostoru ponašanje i navike ostaju, dakako, iste. Terasa omogućuje i dokazuje svojevrsno socijalno oslobođenje te opuštanje od pravila ponašanja (Bailly, 1990.). Zato vlasti interveniraju nastojeći da se to pravo plati i uvede obvezno ogradijanje terase, simbolično odvajanje od ulice. Ipak, ulica nije potpuno građanska. Kako su kavane privlačile posebnu klijentelu, one se nalaze u užem centru grada, pa i na Trgu bana Jelačića, kao jedini ugostiteljski objekti.

Ako izgled i opis kavane odgovaraju ukusima jednog društvenog sloja, ponekad nalaze svoje uporište u zakonu, odnosno u *Štatutu za obrte, baveće se držanjem svratišta, gostonah, pivanah, krčmah, rakijašnicah, kavanah, kavotočjah* iz godine 1887. Od 59 članaka nekoliko njih tiče se kavana (članak 37-39). Kavana je na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće vrlo točno definiran ugostiteljski objekt. Kavanom se smatra posao "gdje se stalno dobiva kave, čaja, čokolade, spirituoznih pića (sve vrsti žganice i likeri), razhladjujućih pića i za njih potrebnih sokovah, sladoleda i napokon peciva, što se troši uz izbrojene gore užitne predmete". Ponuda je raznolika, kompletna i bogata. Osim toga, statut dodaje još jednu stavku: "gdje ima barem jedan biljar za porabu općinstva". Dok je velik broj igara, osobito hazardnih (koje se lako povezuje s kriminalom i nemoralom), strogo zabranjen u ugostiteljskim objektima, biljar ne samo da je dopušten nego je i obvezan, i to baš u kavanama. Osim toga, zanimljivo je primjetiti da se kavana definira i

na vrlo "mjerljive" načine. Naime, ona mora imati prostorije od najmanje 60 m^2 i strop visok najmanje 4 metra; ona se može otvoriti na prizemlju i na prvom katu zgrade; otvorena je do 1 sat iza ponoći. Možemo primijetiti da ako je već dopušteno otvoriti kavaru u samom središtu grada ili u blizini javnih zgrada, to je na štetu glazbe, koja se u njoj zabranjuje. Također, statut precizira da ne može biti više od 15 kavana u gradu, odnosno 25 od 1897. godine.

Međutim, kako nam statut svjedoči, postoji na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, osim kavane, mnoštvo ugostiteljskih objekata. Ako se svi obrti spomenuti u samom naslovu statuta bave ugostiteljstvom, ipak se razlikuju po vrsti ugostiteljske djelatnosti ili po profilu gostiju kojima su namijenjeni. U tom kontekstu kavane se definiraju kao građanski ugostiteljski obrti. Za potpunije definiranje dovoljno ju je usporediti s krčmom.

Iako nisu u suprotnosti s kavama, za krčme vrijede drukčija pravila (članak 27–31). Krčmom se smatra posao "koji se bavi podavanjem jela nepodvržena izboru po jestveniku i pila svake vrsti izuzam žgana žestoka pića (sve vrsti žganica i likeri)". Paleta pića mnogo je skromnija, ali za razliku od kavane, u krčmi je moguće jesti. Međutim, ako koja gospoda žele raznoliku hranu, prema jelovniku, trebaju se uputiti u gostionu. U krčmi prostorije moraju imati najmanje 30 m^2 , a strop mora biti visok najmanje 3 metra; biljar je zabranjen; zatvara se u 11 sati navečer; otvaranje krčmi dopušteno je samo u prizemlju, a zabranjeno u blizini nekih zgrada (javne zgrade, crkvene zgrade, škole...) te u strogom središtu grada (na Trgu bana Jelačića, u Ilici do Frankopanske, na Kaptolu, na Trgu svetoga Marka, na Strossmayerovu šetalištu, u Gospodskoj ulici i u Dugoj ulici do Kamenitih vrata). Osim toga, najveći dopušten broj krčmi je 150, odnosno 190 (ili 210) od 1903. godine. Broj lokalata bez ikakve je sumnje zasnovan na procjeni broja gostiju koji se očekuje u svakom tipu lokalata.

Uglavnom, sve su te norme postojale da bi se razlikovala kavara od krčme, građanska društvenost od pučke.

Prema Poliću, zlatno razdoblje kavana prestaje nakon Prvoga svjetskoga rata. I Tin Ujević piše: "Danas je Zagreb drugi. Stare intimne kavane nema više. Automobili su brojniji, posvuda odjekuje radio. Zlatne mladiće zanima sport. Hiljade bezimenih soneta ne pišu se više u suradnji s kafanama. Odavno ne čuh rasprave o tome koji je najbolji predavač prava ili sociologije na kontinentu" (u: Vučković, 1994.). Konačna degeneracija kavane počinje nakon Drugog svjetskog rata. Naime, kako je kavana prostor građanske društvenosti, bila je nužno osuđena na nestanak u komunizmu. Ona nije samo "prirodno" nestala onako ka-

ko nestaju anakrone stvari već su i vlasti ubrzale taj fenomen sustavno i "tiho" zatvarajući kavane (Vukonić, 1994.). Slobodno vrijeme je važno, može biti i opasno. Posljednje kavane još su slijedile svoju tradiciju. Tako je na primjer *Opera* bila "podalje od ulice, staklena stijena nije komunicirala u oba smjera – unutra se sjedilo, a cijeli jedan unutarnji zid bio je u ogledalima, što je stvaralo iluziju dubine prostora", bila "je šezdesetih pomodarsko, reklo bi se šminkersko mjesto, i pravi je primjer ne-kafića" (Radaković). One nisu više bile građanske već "šminkerske", kao nasljednik građanskog identiteta u potpuno anakronom ne-građanskom društvu. Vrijeme kavane je prolazilo. A kavana *Corso* pamti se kao posljednja kavana u gradu Zagrebu, ona zauzima posebno mjesto u toj povijesti nestajanja. "Kavanska je tradicija nestala na način na koji je nestao i *Korzo*. Zagreb je postao grad bez kavana s imalo povijesti" (Pavičić). Pizzeria je zamijenila kavanu.

Kavana je simbol građanstva koje otvara mogućnost uspona neplemičkih slojeva. Uspon, dakako, podrazumijeva postojanje hijerarhizacije društva. A u vremenu bratstva i jedinstva ta ista hijerarhizacija trebala je biti izbrisana, dok se neki (novi) oblik elite formirao pod plaštem pomoćno kontrolirane ideoološke podobnosti. Kako su građanske navike postale neusklađene s novim svjetonazorom, tako su i kavane nestajale. Međutim, ostala je potreba za javnim prostorom društvenosti, koji se pojavio u novoj transformaciji – kafiću.

Kafić, urbana društvenost

Propadanje kavane značilo je ujedno i uspon novog, modernijeg oblika ugostiteljstva – kafića. U 70-im godinama započinje kultura kafića. "Prvi zagrebački kafić bio je *Match Ball* kod Arhitektonskog fakulteta. Tamo je dolazila elita tadašnja sportska, politička... ona koja je imala novaca... Onda je počeo *Charlie*, koji ima jako dugu tradiciju, bio je sigurno među prvih deset kafića u Zagrebu, onda je to bubnulo 80-ih godina" (Popović). Kafić je značio grad: "još sedamdesetih i veći su se gradovi dijelili na one koji ga imaju, i one koji nemaju nijedan" (Pavičić). Kafić odražava život u gradu: brzinu i mobilnost. Pije se espresso – s nogu. Nema nikakve veze s nekakvim društvenim (građanskim) slojem, već s gradskim prostorom. Za razliku od kavane, kafić je prostor potpuno otvoren gradu. Kao prvo, potpuno je proziran: "Prvi kafići imali su 'obična', dvo-smjerno propusna stakla, pa se lijepo vidjelo i tko je unutra i tko je vani, pa je tako kafić bio dio ulice: sve je bilo nenametljivo javno" (Radaković). U kafiću gosti ne traže

da im se zaštiti intimnost. Kao drugo, ulica (odnosno grad) gotovo se pretvorila u kafić. "Javnost je išla dotle da se početkom sedamdesetih ulica jače nametnula kafiću – prvo *Mali Kavkaz*, pa *Zvečka i Blato*, osamdesetih *Kvazar* i cijeli niz lokala na Opatovini, donedavno *Dolac*" (Radaković). Gosti često stoje vani. Ispred *Zvečke, Blata, Kavkaza*, "20-30 metara pločnika pripadalo je mladim ljudima među kojima su bili i mlađi pisci" (Popović). Ulica se gotovo pretvorila u kafić. Mobilnost je maksimalna, prelijeva se izvan kafića.

Međutim, zanimljivo je primjetiti da nema riječi "kafić" na gradskim natpisima iako je on sveprisutan u svakodnevici. Nema ga u gradskom krajoliku jer ga nema u zakonima. Naime, *Pravilnik o razvrstavanju, minimalnim uvjetima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata od 1995. godine* ne spominje kafić već kavanu, noćni klub, noćni bar, disco klub, disco-bar, caffe-bar, pivnicu, buffet, krčmu i konobu pod zajedničkim nazivom "bar". Razlika između tih lokala prilično je mala. Svugdje se više-manje poslužuju napitci, pića, jednostavna jela, jedino su kavana i caffe-bar specijalizirani za kavu, pivnica za pivo, konoba za vino i rakiju (što, dakako, ne znači da je nemoguće drugdje pitи kavu, pivo, vino, rakiju). Zapravo, jedina razlika jest u tome što su neki pretežno noćni lokalni s glazbom (s podijem za ples ili bez njega), a drugi dnevni ugostiteljski lokalni. Za razliku od kavana, zakon ni po čemu ne određuje izgled kafića, ne ulazi više toliko u način provođenja slobodnog vremena. Ali, ako pravila nisu napisana, to ne znači da ne postoje. To može značiti da ih nije bilo potrebno pisati.

Izgled kafića ogledalo je tadašnjeg društva: jednostavan, mali, prilično uniformiran prostor. Današnje ocjene mogu ponekad biti i prilično stroge. "Ono što se u Hrvatskoj sredinom osamdesetih standardiziralo kao kafić zapravo je osiromašeni i okljaštreni hibrid nekoliko mrsnih i punokrvnih ugostiteljskih rođova" (Pavićić). "Kafić je u Hrvatskoj zapravo poprilični skorojević", "hibrid različitih ugostiteljskih vrsta" (Pavićić). A ocjene su loše jer smatra se da je kafić "neki nadomjestak kavanama" (Popović), "rođen je kao zamjena za kavanu" (Radaković), "postao je slogan za mjesto okupljanja" (Čegec), "kafić je srođan i izdanak kavane" (Pavićić). Naime, ispitanje kave i kavanski diskurs, odnosno intelektualne razmjene bogatijeg jezika i sadržaja, našli su se u skromnijim, ali ne manje modernim i kreativnim prostorima koje nudi kafić.

Međutim, kafić ne slijedi samo kavansku tradiciju, već je spoj dviju ugostiteljskih tradicija – kavanske, ali i krčmarske. Iako je riječ o dvama možda oprečnim prostorima, krčma kao pučki oblik društvenosti igrala je pone-

kad ulogu sličnu kavani. Na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, među velikim brojem krčmi, ona Ivana Peršića bila je mjesto susreta, ne samo obrtnika i seljaka nego i političara, glumaca, građana, rušeći (barem simbolično jer su ipak dijelili isti prostor) granice između raznih društvenih slojeva (Sabotić, 2002.). Također, iako se prijatelji najčešće pozovu u kafić poznatom rečenicom “si za kavcu?” (Radaković), tu se često piye “gemišt”, “konjak”, “loza” i “pivo”, ali gosti rado izmišljaju nove kombinacije, odnosno “*junk-cuge*” kao: “pojačani gemišt”, odnosno gemišt u koji se ulije loza (jako udara!)”, “asfalt”: konjak, pivo, kava!”, “beton” (pivo + konjak)” (Radaković). Osim što se popije piće, može se igrati koja igra, “fliper, pikado, automati, dapanze, oklade. Uvijek u piće” (Radaković). Kafić po tome slijedi krčmarsku tradiciju više vezanu za alkoholna pića.

Jesu li kafići “vjerojatno jedini hrvatski doprinos flori i fauni svjetskog lumphanja” (Pavičić)? Moglo bi se ovdje, osim kafića, pribrojiti i krčmu. Za razliku od kavane, koja je proizvod građanske kulture europskih metropola, krčma i kafić autohtoni su hrvatski oblici društvenosti, jer su stvoreni “odozdo”, kao što su francuski ili talijanski ili austrijski kafić s ugla ulice. Oni nisu vezani za građanski društveni sloj, već za gradski prostor. Tako je u socijalizmu, kafić gotovo jedini oblik javne (ugostiteljske) društvenosti koji je to vrijeme – zbog svoje naravi – moglo prihvati (ugostiti). To je doba ugostiteljske uniformizacije. Ponuda je bila jedinstvena, kao i klijentela. U Austro-Ugarskoj je moglo biti i gostonâ, i krčmâ, i kavanâ, jer je društvo bilo jako hijerarhizirano. Treba pričekati 1990-e da se društvo ponovno počne raslojavati (ne uvijek uspješno). Pojavom potrošačkog društva obogaćuje se ponuda na tržištu ugostiteljstva, čak do ekstrema. Osim klasičnih kafića, u gradu opažamo *pubove*, *internet-café*, *latino-barove*, sistem *after-work party*, *speed-dating...* ali ne i pojedu filozofijskih i geografskih kafića (kafići u kojima se debatira). No ipak, bilježimo i povratak jednog starog i poznatog prostora – kavane.

Povratak kavane?

“Negdje potkraj osamdesetih, s probuđenim srednjoeuropskim i agramerskim senzibilitetom, u Zagrebu su na mjestima trgovina tavama počele ponovno nicati kavane” (Pavičić). Milčec otvara svoju kavunu *Knjiga i kavana* s nostalgijom za prošla vremena (pa i ona K.uK. Monarhije). Za neke generacije mladost je značila kavunu (Milčec, 1975.) Za njega je kavana roman, a kafić kratka priča.

Kako je socijalizam “omekšavao”, tako je (malo)građanska kultura tražila pukotine da bi se mogla izražavati. Kad je Hrvatska stekla neovisnost, kavana je postala poželjna, pa čak i podobna. Građanstvo se afirmiralo protiv socijalizma, povijest i tradicija protiv zaboravljenog identiteta. Kavana je kao simbol prijašnjeg vremena na neki način postala moderna.

Dakako, možemo imati više vrednovanjâ samog ostvarenja takve pojave. “Tradicija koje nema počela se izmišljati, i u nepuno desetljeće buduća će metropola biti puna kafića nevješto prerusenih u kavane (...). Kafići su počeli glušiti kavane, i to loše. (...) Kavane izmišljene tradicije, za goste kojima tradiciju moraš izmislti”; “komunisti su ubili memoriju, a onda su došli ljubitelji starine. I starinu ubili kićem” (Pavičić).

Bez obzira na vrednovanja takve pojave, riječ je o procesu koji se zove retradicionalizacija (Mišetić, 2001.). Riječ je o procesu koji se pojavio kad je popustio jugoslavenski svjetonazor, a koji treba shvatiti kao potragu za identitetom. Teško je doći do korijena ako nema pamćenja ili ako je pamćenje isprekidano. A ako je tako, onda ga treba izmislti. Međutim, primjećujemo da je kavana ostala simbol društvenosti građanskoga društva, svojevrsni *lieu de mémoire* (Pierre Nora), koji je, unatoč svemu, ostao u kolektivnom pamćenju. Također, kako je kavana građanska, i svjedočenja bećkih ili pariških kavana okrepljuju hrvatsko kolektivno pamćenje.

Povratak kavana 1990-ih godina valja razumjeti ne samo kao dio procesa tranzicije prema zapadnome svijetu nego i kao dio procesa retradicionalizacije hrvatskog identiteta.

ZAKLJUČAK

Kafić i kavana varijacije su na temu ugostiteljstva, odnosno potrebe za druženjem oko stola. Književni su krugovi i u jednom i u drugom prostoru našli svoje mjesto. Kroz svoje tekstove ostavili su nam svjedočenja, ali i uveli te specifične prostore u pamćenje, napravili od njih *lieu de mémoire*.

Naravno, književnici su samo neki od korisnikâ te društvenosti, jer kavana i kafići (gotovo) svima pripadaju. Tu su se nastanili sloboda i ovisnost, otvorenost za druge i samoća, veselje i dosada. Svugdje i uvijek isto je ili slično, jer su poput života. Ali ti prostori nisu svugdje i uvijek isti, oni su kao ogledalo društva i vremena. Naime, pojavljuju se u drugačijim oblicima (sjediti-stajati, kava-alkohol, luksuz-jednostavnost...). Te razlike posljedica su općih dru-

štveno-političkih sustava. Kavana i krčma obilježile su Monarhiju, svaki sloj je imao svoj ugostiteljski objekt. Kafić, kao spoj krčmarske i kavanske tradicije, obilježio je socijalizam jer je bio jedini prihvatljiv oblik društvenosti. A i kafić i kavana obilježili su tranziciju i samostalnost. Potrebne su, dakle, ostale gotovo iste, jedino su se oblici mijenjali. Iako su oba prostora proizvod grada, kavana je građanska (društvena komponenta u odnosu na ostale gradske slojeve), a kafić urbani (prostorna komponenta u odnosu na ruralnu sredinu).

Još nešto. Kao dokaz da je veza između kafića/kavane i književnosti živa svjedoči nedavno otvaranje kafića *Bookse* u Martićevoj ulici.

LITERATURA

- Bailly, A. (1990). Le restaurant: rationnalité, théâtralité, image, localisation et fréquentation. *Les restaurants dans le monde et à travers les âges*. Grenoble: Glénat, str. 127-133.
- Burnay, N. *Le statut des chômeurs en Belgique*. Dostupno na <http://www.crest.fr/seminaires/lsg/seminairesDec2000.pdf>.
- Corbin, A. (1995.) *L'avènement des loisirs 1850-1960*. Paris: Flammarion.
- Dumazedier, J. (1962.). *Vers une civilisation du loisir?* Paris: Ed. Du Seuil.
- Guibert, J. i Jumel, G. (2002.). *La socio-histoire*. Paris: Armand Colin.
- Heltai, J. (1998.). Grandeur et décadence des cafés, (1949). *Les cafés littéraires de Budapest*, Nantes: Le Passeur-Cecofop.
- Horvat, R. (1990.). *Prošlost grada Zagreba*. Zagreb: August Cesarec.
- Larmet, G. (2002.). La sociabilité alimentaire s'accroît. *Economie et statistique*, br. 352-353.
- Lemaire, G. (1997.). *Les cafés littéraires: vies, morts et miracles*. Paris: La Différence.
- Matoš, A. G. (1973.). Društvenost, (1910). *Sabrana djela*. Zagreb: Mladost.
- Mesnil, M. (2000.). Le temps de boire un café. *Revue des sciences sociales*. br. 27.
- Milčec, Z. (1975.). Umiru stare kavane. *Pozdravi doma zgfjtoni*. Zagreb: Znanje.
- Milković, Z. (1995.). Autobiografija. *Autobiografija hrvatskih pisaca*, Zagreb: AGM.
- Mišetić, A. *Gradski rituali: sociološki aspekti retradicionalizacije socijalnog života u hrvatskim gradovima nakon 1990*. Disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Pavičić, J. (1999.). Kavanska politika i kafićogeneza. Narod iz kafića. *Godine Nove*. br. 6.
- Perišić, R. (1999.). Stojicizam teorija s nogu. Pa ti budi pametan. *Godine Nove*. br. 6.
- Polić, N. (1970.). Zagrebačke šetnje, (1930). *Ljubo Wiesner, Nikola Polić Ulderiko Donadini. Izabrana djela*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Polić, N. (1970.). Susretaji s A. G. Matošem, (1929.a). *Ljubo Wiesner, Nikola Polić Ulderiko Donadini. Izabrana djela*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Ines Sabotić

**Od stola do šanka: kratka
povijest društvenosti u
kavani i kafiću**

- Polić, N. (1970.). AGM (Nacrt za studiju), (1929.b). *Ljubo Wiesner, Nikola Polić, Ulđeriko Donadini. Izabrana djela.* Zagreb: Matica Hrvatska.
- Polić, N. (1921.). O kavani u kavani, 1921. *Marginalije*, Zagreb.
- Radaković, B. (1999.). Junk-cuga. Fofoju, burazu od Štefice kaj je išla z menom u osnovnjak. *Godine Nove*. br. 6.
- Sabotić, I. (2002.). *Les cafés de Zagreb de 1884 à 1914: sociabilités, normes et identités.* Doktorska disertacija, Paris I Panthéon-Sorbonne.
- Slamnig, D. (1980.). Ulomak drame "Mi mladi". *Čudovište*, Zagreb: Novo Slovo.
- Wiesner, Lj. (1970.). Nikola Polić, (1936). *Ljubo Wiesner, Nikola Polić Ulđeriko Donadini. Izabrana djela.* Zagreb: Matica Hrvatska.
- Zagreb 1900. (1974.). Zagreb: Liber.

Lynette
ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ

DJECA U SUSJEDSTVU:

primjer jednoga
novozagrebačkog naselja

Djeca¹ kao “drugi” – “bića u nastajanju” ili “bića”?

Općenito govoreći, djeca se, kao poveznica društva s budućnošću, u znanstvenim istraživanjima, i u širem društvenom okruženju, nažalost, često zanemaruju i doživljavaju kao “drugi” (*othered*). Iako je postmodernističko usmjerivanje pozornosti na takve “zanemarene skupine” u posljednje vrijeme donekle oživjelo zanimanje za njihov marginaliziran položaj, djeca su kao društvena skupina, ipak, još priличno slabo zastupljena u znanstvenim istraživanjima (Valentine, 1996.). S iznimkom razvojne psihologije, djeca su, kroz veći dio 20. stoljeća, bila sustavno izostavljana iz područja društvenih znanosti. Stoga novija istraživanja, posebice ona u Velikoj Britaniji, nastoje ispraviti tu veliku pogrešku. Morrow i Richards (1996., str. 97) podsjećaju da “nemamo kulturu slušanja djece” i da je u sociologiji bilo samo nekoliko pokušaja – uzimanjem neizmijenjenih dječjih iskaza kao osnovnog izvora spoznaja o njihovim životnim iskustvima – razumijevanja dječjeg života “viđenog dječjim očima”. U osnovi teorije socijalizacije, u okviru razvojne psihologije, pretpostavka je da su djeca prilagodljiva, neuka i nevina pasivna bića koja se oblikuju u odrasle ljude; djeca se ne doživljavaju kao *ljudska bića*, već kao *bića koja će tek postati ljudi* (James, Jenks i Prout, 1998.), kao “odrasli u procesu nastajanja, a ne kao djeca koja jesu” (Brannen i O’Brien, 1996., str. 730). Nasuprot tome, novija društvena istraživanja djetinjstva nadilaze ograničenja psihologički zasnovanih modela. Socijalni antropolozi James i Prout (1990., 1997.), koristeći pristup usmjeren na sudionika istraživanja, shvaćaju dijete kao “biće”:

Dijete se koncipira kao osoba, status, tijek aktivnosti, skup potreba, prava ili različitosti – ukratko, kao društveni akter ... ovaj novi fenomen, “biti djetetom” (the ‘being’ child), može se razumjeti na način na koji on zaista jest. Ne treba mu unaprijed pristupati kao da posjeduje manjak sposobnosti, razuma ili kompetencije (James, Jenks i Prout, 1998., str. 207).

Corsaro (1997.) nudi komplementarnu konceptualizaciju djetinjstva, uvodeći pojam “interpretativne reproduk-

cije”, prema kojem djeca nisu samo pasivni primatelji konstrukata koje im nude odrasli, već aktivni agensi u procesu formiranja vlastitog identiteta, sa sposobnošću donošenja odluka i vlastitim “načinom viđenja svijeta”. Morrow (2000.) međutim ističe da iako u ovakvim novijim koncepcionalizacijama djeca kao aktivni društveni agensi oblikuju (barem na mikrorazini) brojne strukture i procese koji ih okružuju, oni su “kao djeca” i dalje na neki način ograničena.² U širem društvenom okruženju djecu se često stavlja u položaj ranjivih, nesposobnih i relativno nemoćnih (izvan sustava demokratskih struktura) upravo zbog činjenice što su djeca (vidjeti Morrow i Richards, 1996.). Zbog položaja u društvu kojim dominiraju odrasli, djeca nisu navikla slobodno izražavati svoja mišljenja te da ih odrasli doživljavaju ozbiljno (Punch, 2002., str. 325). No, nesumnjivo, djeci više ne bi trebalo pripisivati marginalan položaj, a njihovim mišljenjima, potrebama, pravima i različitostima treba pridati pozornost i važnost.

Djeca nisu homogena skupina

Noviji radovi (Davies, 1998.; James i sur., 1998.; Freeman, 1998.) ukazuju na to da djetinjstvo kao životno razdoblje nije jednako za svu djecu, već da postoje različite vrste djetinjstva, ovisno i o širim društvenim odrednicama (spol, dob, socio-ekonomski status, narodnost, rasa), i o vezanosti i uključenosti u različite vrste svakodnevnih svjetova i iskustava (Ritala-Koskinen, 1994.). Stoga poimanje djece kao jedinstvene homogene skupine onemogućuje prepoznavanje tih brojnih, osporavanih vrsta djetinjstva, zanemaruje činjenicu da u osnovi svako dijete posjeduje različit skup vrijednosti, razumijevanja, sposobnosti i potreba koje se mijenjaju s vremenom i prostorom. Štoviše, u radu koji se bavi etikom društvenih istraživanja s djecom, Morrow i Richards (1996., str. 100-101) navode da samoiskazi djece mogu biti pod utjecajem niza varijabli: 1) rodnost djeteta, dob, etnicitet, neke osobine ličnosti, npr. sramežljivost, razgovorljivost; 2) mjesto prikupljanja podataka (u školi ili kod kuće, na igralištu ili na ulici, u nekim javnim prostorima) koje u određenoj mjeri može djelovati na njihovo neslaganje; 3) način prikupljanja podataka odnosno korištena metoda; 4) dob, rodnost, etničko podrijetlo i osobni stil istraživača i, konačno, 5) određena pitanja (npr. ona koja se odnose na socio-ekonomski status ili visinu obiteljskih primanja) na koja je djeci teško odgovoriti i samim tim su potencijalno neetična te mogu djelovati na njihove odgovore. Očito, u istraživanjima s djecom potrebna je senzibilnost za

različitost njihovih glasova i brojnost varijabli koje utječu na njihovo izražavanje.

Lynette Šikić-Mišanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

Djeca i prostor

Sukladno s idejom da su djeca heterogena bića, „ona će imati i različita viđenja svijeta, filtrirana njihovim vlastitim inventarima znanja“ (Jones, 1997., str. 176). Neizbjegljivo, djeca stvaraju značenja prostora kroz koji se kreću i u kojem žive znatno drugačije od odraslih (James, 1990.; Matthews i Limb, 1999.; Matthews, Limb i Taylor, 1998.; Sibley, 1991.). Istraživanja u ovom području pokazuju da djeca konstruiraju vlastito poimanje svoje okoline, međusobno oblikuju brojne društvene odnose i aktivno stvaraju vlastitu kulturu i društvene prakse (Matthews, Taylor, Sherwood, Tucker i Limb, 2000.; McCormack, 2002.; Skelton i Valentine, 1998.; Valentine, 2000.). Štoviše, djeca su najbolji stručnjaci za probleme lokalnog okoliša budući da su najučestaliji korisnici otvorenih prostora i da je taj okoliš izravno vezan uz njihov život (Cooper-Marcus i Sarkissian, 1986.). Rob White (1994., str. 109) navodi da je ulica za većinu mladih ljudi mjesto na kojem mogu slobodno doći do izražaja bez stalne kontrole roditelja ili „odraslih“, uz nikakav ili minimalan financijski trošak. To je također mjesto događanja, mjesto na koje dolaze da bi „vidjeli i bili viđeni“. Malone (2002.) smatra da su dijeljeni prostori zajednice često privlačni mladima, koji ne žele postati nevidljivi i biti isključeni iz svakodnevnog života svoga grada:

Vibrantnost zajedničkih javnih prostora pruža mladim ljudima raznolikost važnih elemenata, uključujući i mogućnost promatranja i uključivanja u razvoj društvenog i kulturnog kapitala zajednice u kojoj žive, učenje vještina socijalnog pregovaranja i rješavanja konfliktata, iskušavanje novih socijalnih identiteta... (str. 165).

Stoga su za mnoge mlade ljude javni prostori mjesta na kojima konstruiraju svoje socijalne identitete, kako u odnosu prema svojim vršnjacima, tako i prema drugim članovima društva. McLaughlin (1993.) razvija pojam „usađenih identiteta“ (*embedded identities*), opisujući kako mladi koriste prostor(e) kao način za oblikovanje vlastitog identiteta, naglašujući važnost mjesne pripadnosti, koja, u određenoj mjeri, određuje i način odrastanja tih mladih. McLaughlin (1993.) i James (1986.) sugeriraju da različite skupine pojedinaca koriste određene prostore, na primjer susjedstva, kao forme unutar kojih mogu rješavati borbe identiteta između sebe i drugih.

Susjedstvo

Susjedstvo je jedno od najznačajnijih okruženja unutar kojeg se odvija društveni i kulturni razvoj djece. To je mjesto gdje djeca formiraju društvene odnose, razvijaju svjesnost prema okolini i usvajaju društvene vrijednosti (Proshansky i Fabian, 1987.). Kao što postoje različite vrste djetinjstva, tako postoje i višestruka poimanja susjedstva, odnosno razlike u znanstvenoj definiciji i laičkom shvaćanju toga konstrukta. Socijalne i fizičke kvalitete susjedstva mogu snažno djelovati na slobodu kretanja i aktivnosti djece, a s tim time utječu i na njihovo životno iskustvo. Tonucci i Rissotto (2001.) navode da susjedstvo može postati iznimno važno mjesto za mlađu djecu (posebice kada se radi o sigurnim susjedstvima, po kojima se djeca mogu slobodno kretati, a ne moraju biti zatvorena u kući), koja u tom okruženju imaju priliku već u ranoj životnoj dobi razvijati samostalnost, upoznavati drugu djecu i druge odrasle ljude različite od njihovih roditelja. No, obratno, budući da se radi o otvorenom prostoru na kojem je sve dostupno svakom pogledu, susjedstvo može i kontrolirati ili barem djelomično utjecati na aktivnosti djece i odraslih (uključujući i aktivnosti istraživača).

Metode istraživanja – načini viđenja djece

U ovom sam istraživanju nastojala koristiti kvalitativne, djeci pristupačne, inovativne metode da bih što bolje mogla otkriti kompleksnost i heterogenost dječjih iskustava. U radu koji se bavi tematikom istraživanja s djecom, Punch (2002., str. 322) navodi kako način na koji istraživač percipira djecu utječe na izbor istraživačke metode odnosno na način na koji pristupa djeci i proučava ih (vidjeti također James, 1995, citirano u Morrow i Richards, 1996.). Istraživači koji percipiraju djecu kao slične odraslima, ali s drugačijim sposobnostima (tzv. perspektiva društvenog djeteta) koriste metode koje su prilagođene dječjim sposobnostima, kao što su slike ili dnevnički (Nesbitt, 2000.), pisanje ili dovršavanje rečenica (Morrow, 2000.), crtanje, iznošenje ideja (Horelli, 1998.; McCormack, 2002.) ili fotografiranje (Horelli, 1998.; Morrow, 2000.; Leyshon, 2002.). Ove su metode prikladne i prihvatljive jer djeca, za razliku od odraslih, imaju drugačije sposobnosti i interes. Inovativni i "zabavni" zadaci djeci su često privlačniji i manje nametljivi, a mogu ih i samostalno rješavati.

Oslanjujući se na istraživanja Virginie Morrow, u kojima su korištene metode uključivale pismene i vizualne zadatke³ (vidjeti Morrow, 1999., 2000.), zamolila sam učeni-

ke petih i šestih razreda⁴ osnovne škole u Sloboštini (Zagreb) da odgovore na niz pitanja u vezi s naseljem u kojem žive (njihova percepcija naselja, osjećaj pripadnosti i sigurnosti, prednosti i problemi naselja, izvanškolske aktivnosti, stupanj uključenosti u aktivnosti i donošenje odluka vezanih uz naselje, njihova mišljenja, ideje i preporuke za uređenje naselja). Objasnila sam im da sudjelovanje u istraživanju nije obvezno i da ne moraju sudjelovati ako to ne žele,⁵ ali sam ih ipak poticala objasnivši im da time dobivaju priliku slobodno izraziti svoja mišljenja i ideje. Što više, naglasila sam da zadatak nije za ocjenu, da nema ispravnih i pogrešnih odgovora. Objasnila sam im da su svaka njihova ideja ili prijedlog podjednako važni i vrijedni, budući da svatko od njih doživljava naselje u kojem živi na drugačiji način. U objašnjenjima i odgovorima na pitanja koja su učenici postavljali u vezi s istraživanjem, nastojala sam izbjegći iznošenje vlastitih percepcija i razmišljanja, naglašujući da je osnovni cilj istraživanja prikupiti *njihova* mišljenja i načine doživljavanja naselja u kojem žive. Da bih osigurala anonimnost sudionika, a radi dobivanja što “iskrenijih” odgovora, zamolila sam učenike da svoje uratke potpisuju pseudonimima. Da bih što točnije prikazala svakodnevni život djece koja su sudjelovala u ovom istraživanju, svi citati korišteni u ovom radu preuzeti su iz dječjih odgovora doslovno i bez ikakvih ispravaka. Ipak, svjesna sam činjenice da moj odabir citata i njihova interpretacija nisu bez predrasuda, pa će u tom smislu i svaki pokušaj ispravnog prikazivanja “načina na koji djeca vide i koriste prostor” uvijek biti djelomično pristrand.

Po završetku pismenog zadatka djeca su upitana žele li sudjelovati u dalnjim aktivnostima, koje uključuju sa mostalno snimanje fotografija (zamoljeni su da slikaju mjesta u naselju koja su njima osobno važna i da objasne zbog čega), obilaske naselja (da bi mi mogli pokazati ona javna mjesta na koja im se brani pristup i objasniti zbog čega je to tako). Podatci prikupljeni za ovih obilazaka navođeni su sustavno kroz cijeli rad da bi što vjernije opisali dječja iskustva, a podatci dobiveni vizualnom metodom prikazani su i raspravljeni na kraju rada.

Sloboština

Sloboština je južno predgrađe grada Zagreba, sastoji se pretežno od stambenih zgrada (u prosjeku sedmerokatnica) sa građenih prije dvadesetak godina i obiteljskih kuća koje se nalaze na vanjskim rubovima naselja. Sloboština ima otprije 7000 stanovnika, a prostorni razmještaj unutar naselja

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

relativno je pravilan, gust i s brojnim pješačkim zonama. U naselju postoji mnogo otvorenih zelenih površina, koje su dostupne svima, pa tako i djeci, koja se na taj način mogu slobodno i samostalno kretati naseljem. Naselje ima sportske objekte (sportska igrališta, dječja igrališta, fitness klubove), nastavne centre (osnovnu školu, gradsku knjižnicu, centar za rehabilitaciju osoba s teškom mentalnom retardacijom), trgovine i druge uslužne objekte (voćarna, mesnica, trgovine odjećom i sportskom opremom, pekarnica, pošta, frizerski saloni, kozmetički saloni, kemijska čistionica, crkva, zlatarnica, cvjećarnica, papirница, sportska kladiionica, trgovine s tehničkom opremom, servisi automobila, vozačka škola), zdravstvene objekte (liječnička ambulanta, ljekarna) i druge usluge (videoteke, kafiće). Na glavnom trgu smješteni su i kontejneri za odlaganje stakla, plastike, starog papira i opasnog otpada (stare baterije i lijekovi), no nema kontejnera za kompost (bio-otpad). U osnovnu školu "Otok", sagrađenu također prije dvadesetak godina, školske godine 2002./2003. upisano je 427 učenika – stanovnika Sloboštine i okolnih naselja (Otok, Sveta Klara itd.).

Uzorak

Istraživanje je provedeno u svibnju 2003. Šest razreda (ukupno 121 učenik) odgovaralo je na upitnik o naselju u kojem žive. Upitnik su učenici ispunjavali u razredima, a popunjavanje upitnika trajalo je otprilike 40 minuta. Sedamnaestero djece naknadno je isključeno iz uzorka jer ne žive u Sloboštini, već u drugim susjednim naseljima. Stoga se krajnji uzorak sastojao od 104 ispitanika (51 djevojčice i 53 dječaka) koji pohađaju peti (49) i šesti (55) razred osnovne škole. Svi su ispitanici hrvatske nacionalnosti, u dobi od 11 do 14 godina, no većina njih su dvanaestogodišnjaci i trinaestogodišnjaci. Šezdeset i sedam učenika živi u Sloboštini od rođenja, dok ih se dvadeset i pet doselilo u naselje s početkom pohađanja osnovne škole. Samo se dvanestero djece u Sloboštinu doselilo tek nedavno.

Dječji opisi Sloboštine

Djeca obuhvaćena ovim istraživanjem (104) obično opisuju Sloboštinu kao malo novozagrebačko naselje, ugodne i prijateljske atmosfere koju često vezuju uza svoje prijatelje, rodbinu i općenito ljude koji žive u Sloboštini. Sloboštinu doživljavaju lijepim naseljem, a polovina ispitanika u svojim opisima naglašuje i "prirodnost" naselja – mnoštvo parkova, drveća, cvijeća i zelenih površina na kojima se moguigrati.

Atmosfera je uvijek napeta i uzbudljiva jer ima mnogo djece.
Dino, 12

Atmosfera je dobra, imam svoje prijatelje, svoje roditelje, obitelj i osjećam se ugodno.
Helena, 13

Vrlo rijetko se nailazi na loše raspoložene ljudi. U Sloboštini je sve uvijek veselo i razigrano.
Barbara, 12

Atmosfera je jako dobra jer se gotovo svi poznaju.
Cleopatra, 12

Obožavam izgled, kao da si negdje u prirodi, sve zeleno i puno cvijeća.
Nika, 12

Ja živim u Sloboštini. To je najbolje naselje. U proljeće je prekrasno sve je zeleno i šareno.
Felicity, 13

Djeca su u svojim opisima navodila i većinu objekata i usluga (ranije opisanih u radu), s iznimkom trgovina s tehničkom opremom, kozmetičkih salona, kemijske čistionice, cvjećarnice i zlatarnice – najvjerojatnije zato jer sami ne koriste te usluge. Pisali su također i o stvarima za koje misle da njihovu naselju nedostaju. Predložili su, na primjer, vrlo konstruktivno, da bi njihovu naselju dobro došla banka, slastičarnica, dječji vrtić, veliki supermarket, trgovina obuće, bolnica i nogometno igralište. No, imali su i određene primjedbe na svoje naselje. Devetero djece smatra da u naselju ima previše smeća i grafita, sedmero ih smatra da nema dovoljno prostora za igru, sportske aktivnosti i zabavu, a pетero se djece požalilo na neugodno odnosno nesigurno okruženje.

Mislim da se ovdje mnogo djece ne osjećaju sigurno. To je jedan klošarski kvart.
Ruža, 13

Osjećaj pripadanja

Ljudi su usko povezani s naseljem u kojem žive, i općenito su zdraviji kad žive u naseljima uz koje ih vezuje osjećaj ponosa i pripadnosti. (Morrow, 1999.)

Većina djece (92%) na pitanje *Osjećaš li da pripadaš svojemu naselju?* izražava snažne i raznolike osjećaje uključenosti u naselje. Iz njihovih je opisa moguće zaključiti da osjećaj pripadnosti naselju u kojem žive ponajprije potječe iz njihovih "korijena" i životnog iskustva koje ih veže uz naselje. Četrdeset sedmero djece izjavilo je kako osjećaju da pripada-

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

ju Sloboštini jer su tu rođeni i odrasli, ili pak u naselju žive veći dio svog života. Osjećaj pripadnosti i snažna vezanost uz naselje dodatno su ojačani dobrim poznavanjem i brojnim iskustvima “iz prve ruke” koja ih vežu uz ovo naselje.

Da. Zato što ga volim i dugo živim u njemu.
Viktorija, 13

A i navikao sam se na opasnosti tj. znam svaki kutak u Sloboštini.

Dano, 12

Da, zato što tamo živim od rođenja i ne bih se mogla odvajati od njega, ne bih mogla naučiti živjeti drugdje kao što ću nažalost morati. A i svi moji prijatelji me prihvataju.

Ana, 12

Osjećaj pripadnosti osnažuju i brojna prijateljstva s drugom djecom iz naselja. Četrdeset i četvero djece navelo je da u Sloboštini imaju mnogo prijatelja (dobrih, najboljih, plemenitih, dugogodišnjih ili pak novih), što nedvojbeno potvrđuje njihov osjećaj pripadnosti. Njihovi opisi prikazuju kako familijarnost i dobri međusobni odnosi koje razvijaju dovode do toga da se djeca osjećaju članovima zajednice.

Ja osobno osjećam da pripadam svome naselju zbog prijateljstva s djecom. To je za mene veliki krug.

Luka 12

Da. Zato što živim u njemu i ne bih voljela mijenjati naselje. Jer su mi tu svi prijatelji.

Paula 12

Poznavanje drugih ljudi koji žive u naselju i dobri odnosi s njima djeci su također važni, što dodatno potvrđuje društvenu narav prostora u kojem žive. Trideset i sedmero djece kao važno navelo je poznавanje mnogo ljudi u naselju (uključujući i širu rodbinu), činjenicu da drugi ljudi njih poznaju i da u naselju vladaju dobrosusjedski odnosi. To zapravo pokazuje da dječji diskursi uključuju i koncept “zajednice” koji izražava osjećaj pripadnosti.

Da, osjećam da pripadam ovom naselju zato što ovdje poznajem mnoge ljude koji su dobri prema meni.

Lily, 11

Da, zato što me “svi” poznaju imam puno prijatelja i dobrih susjeda.

Lara, 12

Osjećam. Svi smo dio nečeg velikog, pomažemo drugima, lijepo se ponašamo, ali najvažnije je da se svi držimo zajedno.

Iva, 12

Očito je, dakle, da dugogodišnje interakcije s prijateljima i drugim ljudima u naselju dovode do toga da se djeca osjećaju uključenima u život naselja u kojem žive. Ipak, manji broj djece (8%) izjavljuje da ne osjećaju pripadnost naselju. Razlog tomu ponajprije leži u osjećaju nezadovoljstva koji iskazuju jer nemaju (dovoljno) prijatelja ili su se tek nedavno doselili u naselje.

Ne, jer se mnogi iz mog razreda ne druže sa mnom.

Maja, 12

Mogli bismo stoga zaključiti da su za osjećaj pripadnosti od iznimne važnosti prijateljstva s drugom djecom iz naselja (točnije s drugom djecom iz škole ili razreda). No, jedan od učenika šestog razreda izjavio je da ne želi osjećati pripadnost Sloboštini zbog potencijalnih štetnih utjecaja na njegov identitet.

Ne. Zato što veliki broj djece i mlađih su pušači i pijanci, a ja to nikako ne želim biti.

Nenad, 13

Osjećaj sigurnosti

Kad su upitani osjećaju li se sigurnima u svome naselju, 61% ispitanika odgovorilo je da se u Sloboštini osjećaju sigurnima, 11% njih se ponekad osjeća sigurno, a ponekad nesigurno, dok ih se 28% osjeća nesigurno. Dobro poznavanje ljudi i naselja glavni su razlozi zbog kojih se djeca osjećaju sigurno:

Osjećam se sigurno, jer znam da bi mi odmah netko iz naselja pomogao u nevolji.

Angelina, 12

U svom se naselju osjećam najsigurnije zbog smirene atmosfere, jer nema nasilja.

Tara, 13

Kao i djeca, prostori imaju višestruka značenja koja su dinamična i promjenjiva. Ujedno, različita poimanja "naselja" koegzistiraju i istodobno su percipirana i kao sigurna i kao opasna (vidjeti Valentine, 1997., str. 147). Takva se različita poimanja jasno prepoznaju u nekim od dječjih iskaza:

Po danu se osjećam sigurnom, zato jer ima puno ljudi. Po noći se ne osjećam sigurno zbog pijanaca, drogeraša itd.

Britney, 13

Nažalost, određen broj djece (njih 28%) osjeća se u svom naselju nesigurno, pri čemu ih u prvom redu plaše "narkomani" koji se okupljaju na različitim mjestima u

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

Sloboštini (na primjer oko škole, kod ulaza u zgrade itd.) i “pijanci” koji ispiju pivo pred dućanima ili oko škole.

Ne! Zato što ima mnogo opasnih ljudi (pijanci, drogeraši) pogotovo kod škole, a nema policije da to kontrolira

Ray, 13

U sljedećim su odlomcima navedene prednosti i nedostatci Sloboštine, onako kako su ih sama djeca navela i objasnila. Njihova shvaćanja jasno pokazuju koliko je značenje i utjecaj prostora u kojem žive i odrastaju.

Prednosti

Dvadeset i četvero djece kao glavnu prednost Sloboštine ističe njezinu “prirodnost”, koju opisuju kao mnoštvo otvorenih zelenih površina na kojima se mogu slobodno igrati.⁶ Budući da većina ljudi u Sloboštini (kao i u cijelom Zagrebu) živi u stambenim zgradama i nemaju vlastite vrtove ili dvorišta, postojanje otvorenih zelenih površina doživljava se istodobno kao prednost, ali i kao potreba. Općenito govoreći, stanovnici Zagreba, bez obzira na spol i dob, veliku važnost pridaju mogućnosti boravka na otvorenim javnim mjestima, stoga ni ne čudi što to djeca doživljavaju kao prednost. Pogotovo stoga što je odnos između prostora i igara koje se igraju djeci važan i složen. Brougère (1991.) smatra da za razliku od privatnih vrtova, ulice, trgovi i prirodni prostori u susjedstvu (koji se doživljavaju kao polupravatni prostori) omogućuju djeci druženje s vršnjacima i stjecanje većeg broja prijatelja, osmišljavanje raznolikih igara i bolje upoznavanje s okolinom (citirano u Tonucci i Rissotto, 2001.). Adams (1995., str. 167) napominje da “ako djeca nemaju mogućnost igrati se na mjestima koja nisu izravno pod kontrolom odraslih, teže će razvijati vlastiti identitet i osjećaj samopoštovanja i slabije se prilagodjavati društvu, odnosno imat će manje mogućnosti naučiti kako živjeti i pripadati širem društvu”. Nesumnjivo, mnoštvo “otvorenog” prostora u Sloboštini pruža djeci mogućnost istraživanja okoline, razvijanja vlastitog znanja i poimanja prostora u kojem žive, prisvajanja prostora i samostalnog osmišljavanja maštovitih igara, bez utjecaja odraslih.

Dvadeset i četvero djece pozitivno je ocijenilo i neka obilježja Sloboštine (lokacija naselja, ugodaj i sl.). Sloboštini opisuju kao ljepše odnosno bolje mjesto (nego što je to na primjer centar grada), mirnije, tiše, sigurnije i čišće mjesto za život. Devetnaestero kao prednost Sloboštine navodi i njezinu infrastrukturu (posebice postojanje osnovne škole, liječničke ambulante, ljekarne, pošte, knjižnice, trgo-

vina, odgovarajuće označenih pješačkih prijelaza i semafora). Sedamnaestero djece kao prednost Sloboštine navelo je "blizinu" svega (tj. škole i prijatelja). Iz toga bi se moglo zaključiti da djeca nisu izolirana iz svakodnevnog života naselja u kojem žive i da imaju prilično dobro razvijene kognitivne prostorne mape, ponajprije zahvaljujući činjenici da su sva njima važna mjesta (odnosno osobe) dostupna i u blizini doma. Konačno, desetero je djece navelo i važnost socijalnog kapitala u naselju (dobri međususjedski odnosi, familijarnost i uzajamnost). Troje djece nije moglo navesti nikakvu posebnu prednost Sloboštine i napisali su da se prema njihovu mišljenju ovo ne razlikuje od ostalih zagrebačkih naselja. Suprotno tome, četrnaestero djece nije navelo niti jedan nedostatak svoga naselja.

Nedostatci

Alarmantna je činjenica da šezdeset i dvoje djece (dakle, 60% ispitanika) izražava strah od "drugih ljudi". Taj strah nije poput onog "straha od neznanaca" u anglosaskim kontekstima vezan uz otmice i ubojstva djece, već se odnosi na prisutnost muških "narkomana" (što navodi 21 dijete) i "pijanaca" (23 djece) na ulicama Sloboštine. Njihova "pojava" oko škole, u ulazima zgrada, pred dućanima, izvor je straha i osjećaja nelagode, i u tolikoj mjeri mijenja ta mjesta da ih djeca namjerno izbjegavaju, naročito noću.

*Djeca ne smiju biti vani navečer jer se tada drogeraši okupljaju
nažalost to je već oko 8:00 h.*

Duro, 12

*Obično se pijanci skupljaju na igralištu i razbijaju boce, pa kad
neko dijete trči i padne, poreže se.*

Rada, 12

Uz to, neka su djeca navela da se boje "drugih", točnije djece starije od njih. Naime, šestero ih je navelo kao potencijalno loš utjecaj djecu koja puše i piju, a drugih šestero navelo je i da se boje neke djece iz naselja koja ih zastrašuju ili tuku.

*Učenici 7. i 8. razreda puše i piju iza škola, a i uništavaju zelenje
ne površine.*

Kelly, 13

*U Sloboštini puno starijih momaka puši i drogiraju se. Bojam se
da će me istuci ako me vide. Zato izbjegavam takve zle bande.*

Jancek, 13

U nekim od dječjih iskaza spominju se i kriminalci (to navodi troje djece), agresivne osobe (također troje dje-

ce), koji bi zapravo mogli pripadati nekoj od već navedenih kategorija.

Kao nedostatak naselja djeca su često navodila i propadanje fizičke okoline. Trideset osmero djece pisalo je o problemima zagađenja, smeća i grafita u Sloboštini. Konkretno, kao negativna obilježja svoga naselja djeca su navela (brojevi u zagradi označuju broj djece koja su dala pojedini odgovor): zagađenje uzrokovoano ispušnim plinovima automobila (13), smrad s Jakuševca – obližnjeg odlagališta smeća (9), otpatci na ulici (11), pseći izmet (2), graffiti (3). Uvezvi u obzir da je osnovna škola "Otok" članica hrvatske mreže škola koje promoviraju zdravlje i zdrav život,⁷ ne čudi da učenici ove škole primjećuju i ne odobravaju "narkomane", "pijance", pušače, onečišćenje i otpatke, budući da su očito dobro upoznati s njihovim potencijalnim štetnim učincima.

Dvadeset i sedmero djece navelo je i neke nedostatke socijalnog okoliša, u smislu da ih u Sloboštini "nema dovoljno za djecu". To se konkretno odnosi na prostore za igru, za koje djeca misle da ih nema dovoljno ili da nisu odgovarajući (17) te na neke druge prostore orientirane djeci, kao što su npr. slastičarnice ili restoran McDonalds (10). Petnaestero djece kao jedan od problema navelo je i promet (automobila) koji im ograničuje kretanje i igranje unutar naselja, osobito u onim dijelovima naselja gdje postoje samo pješački prijelazi bez semafora.

U svojem naselju ne mogu se baš družiti s mnogo djece jer ih se većina nalazi tj. stanuje u drugom dijelu naselju, a tamo mi roditelji ne daju ići jer je tamo veoma opasno prelaziti cestu koja dijeli naše naselje na dva dijela.

Silvio, 13

Određeni broj djece pisao je i o bezobzirnim vozačima koji neoprezno voze kroz naselje, čak i u pješačkim zonama (npr. na središnjem trgu), gdje se djeca obično nalaze i igraju.

Kao jedan od primjera kako prostor susjedstva može biti osporavan, četrnaestero je djece kao problem navelo osporavanje prava na igru. Ujedinjeni narodi priznaju pravo na igru kao jedno od osnovnih djetetovih prava, a UN-ova Konvencija o pravima djeteta (potpisana u Hrvatskoj 1991. godine, po proglašenju državne neovisnosti)⁸ nalaže da dječju igru treba promicati i poboljšavati. Pa ipak, vrlo često djeca imaju negativna iskustva, i to uglavnom sa starijim ljudima koji žive u stanovima (pogotovo prizemnim) u blizini javnih površina, kao što su dječja igrališta, parkovi ili trg u Sloboštini.

Ima previše ljudi koji nas stalno tjeraju s nekog mesta gdje se mi kartamo ili igramo.

Miro, 12

U mojoj ulici gdje ja živim jedna žena uopće ne da djeci da se normalno igraju i zabavljaju (tamo je park i uobičajeno je da se djeca nekad znaju zaderati, jer su sretna, itd.).

Barbara, 13

Obično su problem ljudi jer im uvijek sve smeta. Na trgu nam nedaju da igramo nogomet, i u parku.

Kez, 13

Prema istraživanju Percy-Smitha (2002., str. 68) o iskuštvima mladih u engleskom gradu Northamptonu, konflikti se javljaju zbog nejasnog određenja statusa prostora u susjedstvu i osporavanih pretpostavki o pravima mladih u korištenju tih prostora. Za obilazaka Sloboštine s djecom kao vodičima, pokazalo se očitim da odrasli često sprečavaju djecu u korištenju javnih prostora.⁹ Gill Valentine (1996., str. 214) u skladu s tim zaključuje:

Javni prostor stoga nije stvoren kao otvoren prostor na kojem se djeca mogu slobodno igrati i sudjelovati u uličnom životu ili samostalno određivati načine interakcije i korištenja prostora, već je to strogo reguliran – zapravo zatvoren – prostor na kojem se od djece očekuje da se pokoravaju odraslima i njihovu određenju prikladnog poнаšanja, buke i tome slično. Baš kao prema tradicionalnoj izreci: "Djecu treba vidjeti, ali ne čuti".

Konačno, neki od nedostataka naselja koje su djeca navodila – bučni kafići, gradilišta, psi (4), nedostatak (policijske) kontrole (2) i neodgovarajuća parkirališna mjesta (4) – čini se da više odražavaju roditeljsku brigu nego probleme koje djeca doista doživljavaju.

Izvanškolske aktivnosti

Da bih dobila podatke o aktivnostima kojima se djeca bave u svoje slobodno vrijeme, o stupnju autonomije i slobode kretanja koju imaju u naselju kojem žive, zamolila sam djecu da pišu i o tome "što rade kada nisu u školi". Gotovo jednoglasno izjavljuju da u svoje slobodno vrijeme obično pišu domaće zadaće, ponavljaju školsko gradivo¹⁰ i potom se odlaze igrati s drugom djecom u Sloboštini.

Kada nisam u školi onda prvo napišem zadaću, naučim i onda idem van.

Jennifer, 12

Kad nisam u školi ja odem van sa prijateljima i igramo nogomet na školskom igralištu. Sjedimo na klupi i pričamo ili se kartamo (pokemon).

Žuti, 12

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

Slobodno vrijeme najčešće provode s prijateljima (iz razreda, škole, s "najboljim prijateljima" ili s prijateljima iz susjedstva), a samo manji broj djece (njih 15) navodi da nakon škole svoje slobodno vrijeme provode s rođinom. Gotovo sva djeca svoje slobodno vrijeme provode unutar Sloboštine - u parkovima, na školskom igralištu, ispred svoje zgrade ili iza nje, na središnjem trgu, ili se kod kuće igraju s prijateljima.

Družim se sa svojim vršnjacima. Šećemo po naselju, po livadama, igramo se u parkovima. Idemo jedni kod drugih. Igramo košarku, gumi, tenis i druge sportove.

Nika, 12

Družim se sa mojim prijateljicama i prijateljima iz razreda, idemo na brdo, livadu, igramo se na igralištu, kod mene ili kod njih kod kuće.

Lara, 12

Družim se sa prijateljima iz naselja, a to je najčešće na trgu ili u parku.

Marin, 12

Za razliku od toga sedmero je djece izjavilo da se povremeno voze biciklom do susjednih naselja, a četrnaesto njih (uglavnom su to učenici šestih razreda) svoje slobodno vrijeme ponekad provodi i izvan Sloboštine, u centru grada ili drugim udaljenijim naseljima. Općenito govoreci, dječji iskazi upućuju na zaključak da ta djeca imaju prilično veliku slobodu i mogućnost kretanja po naselju i druženju s prijateljima. Nitko od djece nije izravno izjavio da se osjeća "usamljeno"¹¹ – kao što je to slučaj u mnogim razvijenim zemljama i urbanim sredinama u kojima javne površine sve više gube svoju funkciju, a ulice postaju mesta rezervirana gotovo isključivo za automobile (vidjeti Tonucci, 1995., citirano u Tonucci i Rissotto, 2001.). Štoviše, djeca u Sloboštini uživaju u pruženoj im slobodi kretanja i igranja unutar naselja. Igranje vani, na otvorenom, prilika je za bolje upoznavanje okoline i razvijanje svijesti o prostoru koji se obično smatra prostorom odraslih. Uz to, trideset i sedmero djece navelo je da se u svoje slobodno vrijeme bavi i nekim institucionalnim aktivnostima koje su uglavnom organizirane (kao npr. učenje stranog jezika, folklor, sportski treninzi), odnosno nekim aktivnostima kod kuće (npr. igranje kompjutorskih igara, gledanje televizije, čitanje).

Sudjelovanje

Kao odgovor na pitanje mogu li donositi odluke o stvarima vezanim uz naselje u kojem žive, djeca obuhvaćena ovim istraživanjem (njih 104) odgovorila su sljedeće: dvadeset i dvoje djece odgovorilo je pozitivno, dok je pedeset i sedmero djece izjavilo da ne mogu donositi takve odluke. Ovakav nedostatak sudjelovanja u donošenju odluka vezanih uz naselje zasigurno ograničuje njihov osjećaj učinkovitosti i kontrole koju imaju nad okolinom u kojoj žive (vidjeti Morrow, 2000.). Troje djece izjavilo je da "mogu i ne mogu" donositi takve odluke, ovisno o situaciji. Zanimljivo je da je devetero djece izjavilo kako niti ne žele ništa mijenjati u svome naselju, jer im se ono sviđa ovakvo kakvo jest. Nažalost, trinaestero je djece pogrešno shvatilo pitanje ili nisu uopće ni pokušali odgovoriti.

Uključivanje djece u oblikovanje i uređenje prostora u kojem žive ključno je u stvaranju djeci pristupačnog okoliša (Moore, 1986.; Hart, 1992.). Sukladno tome neka su djeca izjavila da bi, kad bi im se pružila prilika sudjelovati u donošenju odluka vezanih uz naselje, rado poljepšala izgled naselja, vanjski izgled i sigurnost zgrada u kojima žive, da bi uveli stroži nadzor nad "drugima" i poboljšali međususjedske odnose.¹² Štoviše, iako se sama djeca osjećaju dovoljno sposobnima za donošenje ovakvih odluka, naglasila su da takve odluke ipak donose odrasli i da nitko zasigurno ne bi prihvatio njihovo mišljenje odnosno da bi se odrasli teško složili s odlukama djece. Nasuprot tome, u nastojanju da na neki način opravdaju svoje nepovjerenje ili ravnodušnost spram uključivanja u donošenje odluka, određeni je broj djece izjavio kako su oni ipak još samo djeca te kako takve odluke donose odrasli.

Nažalost, ne mogu jer ja sam samo dijete koje mora slušati starije od sebe.

Vanessa, 13

Ne mogu, jer ja sam dijete koje ima samo svoju maštu da zamislja ljepšu Sloboštinu.

Sandra, 13

Pozitivno, neka su djeca u svojim odgovorima objasnila da bi rado sudjelovala u donošenju takvih odluka, ali da bi to morali činiti udruživši se zajedno s drugom djecom, jer pojedinačno ne mogu ništa postići.

Ne mogu zato što nemam tu moć ni snagu. Zato što se svi moramo zajedno složiti kao sloga i nešto poduzeti.

Fran, 12

Sudeći prema prikupljenim podatcima, donošenje odluka vezanih uz naselje i dalje se smatra aktivnošću isklju-

čivo odraslih ljudi, a djeca očito nisu navikla da se odrasli prema njima odnose kao prema sebi ravnima. Istraživači savjetuju da bi djeci trebalo dopustiti slobodno izražavanje mišljenja te saslušati i razmotriti njihove ideje (Tonucci i Rissotto, 2001., str. 413), iako to odrasli gotovo nikada ne čine jer misle kako je uloga djece da slušaju. Konkretno, sudjelovanje u planiranju života lokalne zajednice način je da se djeca bolje u nju uključe i razviju pozitivan odnos s okolinom u kojoj žive (Matthews i sur., 2000., str. 152). Hrvatska je, nakon stjecanja neovisnosti, potpisala UN-ovu Konvenciju o pravima djeteta i zato hrvatska vlada ima ne samo obvezu štititi i skrbiti za djecu već i poštivati odredbe niza članaka ove Konvencije, prema kojima djeca imaju pravo sudjelovati u odlukama koje utječu na njihov život.¹³

Ja kao dijete, mislim da ne utječem na odluke u svom naselju, što nije dobro, jer svatko ima pravo svog mišljenja.
Tyna, 13

Poboljšanja

Rezultati nekoliko studija ukazuju na to da osmišljavanje djeci prijateljskog okoliša u suradnji s njima samima znači pomak prema ekološkoj okolini i pružanje mogućnosti uključivanja različitim skupinama (vidjeti Horelli, 1998.). Sukladno tome, djeca koja su sudjelovala u ovom istraživanju iznijela su neke vrlo praktične i izvedive prijedloge za poboljšanja okoliša u kojem žive, a koja ne bi bila od koristi samo njima već i drugim skupinama u naselju, pogotovo onima iz socijalno zapostavljenih slojeva, primjerice starijim ljudima. Devetero djece izjavilo je kako u svom naselju ne bi ništa promijenili jer im se čini da ništa ne treba mijenjati.

Pedeset i petero djece smatra da bi u naselju trebalo poboljšati prostore za igru. Ovo jasno ukazuje na činjenicu da okoliš u kojem djeca trenutačno žive, propada, iako bi djeca (prema UN-ovoj Konvenciji, članci 6, 23, 24, 27, 29 i 31) trebala živjeti u zdravoj i rasterećenoj okolini. Djeca izjavljuju da bi u naselju rado voljela imati veće i bolje opremljeno sportsko igralište¹⁴ (31), više "zelenila" – trave i drveća (14), manje automobila (7) i bolja dječja igrališta (3).

Imamo guba parkova samo što vrtuljci ne rade i nikako da nam urede igralište za nogomet.
Daniel, 13

Zabrinutost zbog propadanja fizičke okoline izrazilo je četrdeset osmero djece, i to u obliku želje za cjelokup-

nim poboljšanjem i uređenjem naselja (popravci, reorganizacija, čišćenje)¹⁵ (22 djece), manje bačenih otpadaka (21) te kao brigu zbog onečišćenja od obližnjih tvornica i odlagališta smeća (5).

Tridesetero djece smatra da bi trebalo poboljšati infrastrukturu naselja, što odražava nedostatke socijalne okoline. Smatraju da bi u naselju trebalo biti više mjesta za djecu (odnosno namijenjenih djeci) kao što su kino, kazalište, kompjutorski centar i sl. (15), bolje opremljena škola (7), više dućana (4) i više semafora (4).

Dvadeset i sedmero djece izjavilo je da bi naselje trebalo biti sigurnije, što očito odražava njihov strah od "drugih" u naselju. Ove su izjave uključivale želju za "oštrim mjerama" prema narkomanima, pijancima i pušačima (15) i strožom policijskom kontrolom u naselju (12).

Bilo bi super kad bi u večernjim satima dolazila policiju. Bila bi tada puno sigurnija kada dolazim sa plesa ili sa rođendana.

Karmen, 12

Konačno, trinaestero je djece navelo i razvoj socijalnog kapitala (bolji međusudsinski odnosi i veća uključenost zajednice) kao način poboljšanja naselja. Nesumnjivo, svaka od predloženih izmjena imala bi značajan utjecaj na život ove djece. Međutim, valja imati na umu da je kreiranje javnih pozitivnih prostora pristupačnih mladim ljudima trajan proces, koji se ne može jednostavno riješiti "jednim potezom", već zahtijeva dugotrajno ulaganje sredstava, radne snage i institucija (vidi White, 1998.).

Na kraju upitnika djeca su mogla napisati vlastite komentare o ovom istraživanju, a dvadeset i troje to je i učinilo. Njihovi su komentari bili pozitivni, a pismeni su zadatku ocijenili kao dobar (osobito za djecu), zabavan, sjajan, O.K. i koristan.

Sviđa mi se ova anketa, zato što mi DJECA NAPOKON možemo iznijeti stav svog mišljenja. Hvala.

Sandra, 13

Mislim da je ova anketa korisna da odrasle osobe mogu vidjeti kako se djeca osjećaju u svom naselju. Meni je bilo zanimljivo zato što sam mogla reći sve što sam pomislila.

Maria, 13

Neka su djeca dala i drugačije komentare, na primjer učenik šestog razreda napisao je da mu se upitnik svidio, ali "nije baš bio raspoložen za pisanje", ili drugi koji se ispričavao jer je u pubertetu. Neki su izrazili potporu istraživanju, dok su dvije djevojčice iz šestog razreda upitale zašto trebam "njihove podatke" (iako sam im to na početku objasnila). Jedna učenica šestog razreda opravdano je na izazovan način upitala:

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

Zanima me, što ste ovime htjeli postići? Hoće li se ispuniti neke od mojih želja i pitanja? Nadam se da hoće!
Helena, 13

Vizualna metoda – fotografiranje

Fotografirati znači prisvajati objekt fotografiranja. To je uspostavljanje određenog odnosa sa svijetom, koji pruža osjećaj potpunog spoznavanja – i stoga, osjećaj moći.
Susan Sontag, str. 4, 2002.

U svom radu o istraživanjima s djecom Punch (2002., str. 333) iznosi kako korištenje inovativne metode poput fotografiranja može biti zanimljiviji i zabavniji zadatak, kako za dijete tako i za samog istraživača. No, osim što im je kao zadatak privlačno, fotografiranje opunomoćuje dječcu da dokumentiraju vlastite interakcije s okolinom (Leyshon, 2002., str. 185). Ova prikladna istraživačka metoda, koja se djeci posebice sviđa, daje im i dosta veliku slobodu izražavanja i interpretiranja zabilježenog. Stoga se pretpostavlja da će podatci prikupljeni ovom metodom biti različiti, ali istodobno i vrlo korisni i relevantni. Štoviše, dječje fotografije olakšavaju da društveno i kulturno značenje koje djeca pripisuju naselju u kojem žive bude vidljivo. Drugim riječima, fotografije – kao način izražavanja subjektivnog doživljaja prostora – pružaju korisne podatke o dječjem načinu korištenja prostora. Prema Susan Sontag (1984.), fotografije su način oslobađanja poznatih stvari iz njihovih ustaljenih okvira. Fotografiranje nas prisiljava da razmislimo o odnosu koji imamo s okolinom (citirano u: Jovero i Horelli, 2001.). Ovakvo je samostalno¹⁶ snimanje fotografija izvan kontroliranih istraživačkih uvjeta oharabilo djecu da razmisle o svome naselju i “uhvate” na filmu (a onda i opišu riječima) ono što je njima osobno zainteresirano važno.

Trideset i devet učenika petih i šestih razreda (21 djevojčica i 18 dječaka) dobrovoljno se javilo za sudjelovanje u ovom zadatku. Zamolila sam ih da fotografiraju pet mesta u naselju koja su njima osobno važna.¹⁷ Djeca su za izvršenje ovog zadatka dobila na upotrebu jednokratne fotoaparate, a uz to sam ih zamolila da napišu i zbog čega su im baš ta mjesta (ne prijatelji, rodbina...) važna. Pretpostavljajući da će ovaj zadatak djeca izvršavati sama, bez nadzora odraslih, zamolila sam ih da se pri fotografiranju ne izlažu nikakvim opasnostima, kao što je primjerice, penjanje na povиšena mjesta, te da slike snimaju samo danju, vani i na otvorenom.

Skupina učenika petog razreda (šestero dječaka) izgubila je svoj fotoaparat, formulare za ispunjavanje, te su

isključeni iz ovog dijela istraživanja. Dvadeset i tri fotografije vraćene su djeci jer se nisu odnosile na zadatak (fotografirali su druga naselja, ljudi i sl.). Neke od fotografija nisu uspjele jer su (izgleda) snimane u zatvorenom prostoru. Sveukupno, osjetila sam da se djeci zadatak jako svidio (iako su neki od njih s velikim zakašnjenjem vraćali fotoaparate i formulare) jer im je pružio mogućnost da se bave nečim novim, zanimljivim i da se izraze na njima zabavan način.

Fotografirana mjesta i dječja gledišta

Budući da je Sloboština površinom relativno maleno naselje, ne iznenađuje činjenica da su mnoge fotografije prikazivale ista mjesta u naselju. Ipak, kako ističe Sontag (2002., str. 88), "nitko ne fotografira istu stvar na potpuno isti način (...) fotografije nisu dokaz samo o onome što postoji već i što pojedinac vidi; one nisu samo zapis već i procjena svijeta." Većina djece fotografirala je mjesta u naselju na kojima se mogu družiti i igrati s vršnjacima, a da su istodobno relativno udaljeni od "očiju odraslih" (roditelja, učitelja i drugih "čuvara" -*gatekeepers*).¹⁸ Ti se otvoreni prostori mogu svrstati u sljedeće skupine (brojevi u zagradama označuju broj djece koja su fotografirala pojedino mjesto): dječja igrališta¹⁹ (12), zelene površine (drveće) (12), staze na kojima nema automobilskog prometa (3), brdo (5) i središnji trg u naselju (10).

U Sloboštini postoje četiri dječja igrališta koja su stara i zapuštena te nikako ne uđovoljavaju europskim sigurnosnim standardima.²⁰ Većina djece koja su sudjelovala u istraživanju, odrasla su na jednom ili više ovih igrališta. Ona se i dalje koriste kao prostori za igru (čak i za nogomet) ili prostori na kojima se djeca okupljaju i razgovaraju. Ti relativno mali prostori za igru okruženi su drvećem, stazicama i travnatim površinama. Dječji opisi ovih mjesta većinom se odnose na sjećanja iz djetinjstva i odražavaju osjećaj vezanosti uz prostore koji su uglavnom u neposrednoj blizini mjesta gdje djeca žive. Sljedeći citati ilustriraju razloge zbog kojih djeca ova mjesta u naselju doživljavaju važnima.

Mjesto mi je jako privlačno To je moj park u kojem sam odrastao. Puno je zelenila i prirode. Tu se zezam i igram. Posebno mi je zato što me svi poznaju.

Stipan, 12 (vidi prilog - Fotografije)

... zato što tu dolazim sa prijateljicama i tu sam se igrala kao mala.

Petra, 13

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

Važan mi je zbog toga što se tu igram i zabavljam sa svojim frendicama, zgradu u kojoj ja živim okružuje ga pa imam pogled na njega.

Martina, 12 (vidi prilog - Fotografije)

... na livadi djeca mogu za igru napraviti šator. Livada je naša sloboda!

Marija, 12

Na njoj radimo izlete i uživamo u njima znajući da u travi ima dosta buba i moljaca (uski).

Petra, 12 (vidi prilog - Fotografije)

Kao mala, a i sada uvijek se tu igram i imam puno uspomena na tu livadu. Svoga mlađeg brata uvijek tu vodim jer želim da ima lijepe uspomene na tu livadu.

Martina, 13

Jer se često šetam. Tamo se čak volim i rolati. U proljeće je tamo najljepše i za rolanje i za šetanje.

Sara, 12

Na odabir mjesta koje će fotografirati zasigurno je utjecalo i godišnje doba (u ovom su istraživanju sve fotografije snimljene u proljeće; vidjeti Punch, 2002.), što je moglo rezultirati prenaglašavanjem važnosti pojedinih mjesta zbog aktivnosti koje se baš u to godišnje doba odvijaju na tim mjestima. Ipak, petero je djece fotografiralo i brdo u Sloboštini na kojem se zimi sanjkaju.

Uvijek se tu sanjkam i igram kada je zima. Imam također puno uspomena i sa obadva brata jer radimo svakakve ludosti tamo...

Martina, 13 (vidi prilog - Fotografije)

Iako su u pisanom zadatku u velikom broj navodili kao nedostatke prostora na kojima se igraju smeće, otpatke i pseći izmet, u vizualnom se zadatku ti nedostaci niti ne spominju, vjerojatno jer je naglasak bio na mjestima koja su im važna, a ne na problemima. Ipak, djeca su zabilježila neke od svakodnevnih problema s kojima se susreću unutar svojih prostora za igru, i to ponajprije kada se njihova prava kao djece ne poštuju.

Desetero djece fotografiralo je jasno vidljiv, izložen trg u Sloboštini – otvoren prostor koji opisuju kao “centar”, “u blizini doma”, “mjesto kroz koje prolaze na putu do škole”, “kao popularno mjesto za sastanke s prijateljima” (vjerojatno zbog velikog sata koji je tamo postavljen i ispod kojeg se često sastaju), pa čak i kao mjesto za igru.²¹ Neki od autora (vidjeti Matthews i sur., 2000., str. 146) navode da su mnoga mjesta na kojima se djeca rado sastaju zapravo otvoreni prostori (npr. pored dućana), osobito u manjim naseljima u kojima su društveni prostori prilično

ograničeni i nema nekog javnog prostora koji bi jasno bio predviđen da ga koriste djeca. Takvi su javni prostori djeci važni jer ona na njima, poput aktivnih agensa, mogu prisavljati ili "interpretirati" elemente kulture odraslih i na taj način procjenjivati i vlastiti svijet (vidjeti Corsaro, 1997.).

... zato što prolazim svaki dan. Sastajem se tamo s prijateljima.
Mateja, 12

Jer na trgu se skupljaju djeca i onda se igramo nečega npr. Gra-ničara, gumi-gumija...
Sara, 12 (vidi prilog - Fotografije)

... za mene je to prostor za igru i zeku. Važnost tog prostora je što sam tu našao svoje najbolje prijatelje.
Stipan, 12

... ovo mi je najdraže mjesto jer se ovdje često nalazim s prijateljicama.
Kristina, 13

Neka su djeca (njih petero) fotografirala i marginalna mjesta okupljanja u Sloboštini, na kojima ih mogu vidjeti samo njihovi vršnjaci, koja su izolirana, odnosno daleko od "očiju odraslih" i pružaju im privatnost. Učenica petog razreda fotografirala je improvizirane/domaće klupe u parku sakrivene među drvećem i nedostupne pogledu odraslih.

Važne su mi zato jer se tamo okuplja cijeli moj razred na dogovorima, a izolirane su što mi paše.
Mirta, 12 (vidi prilog - Fotografije)

Ovi su "javni" otvoreni prostori obogaćeni "društvenim i kulturnim" značenjima za djecu. Oni su ih sami kreirali kao "poluprиватna" mjesta na kojima mogu biti slobodni i samostalno se družiti s prijateljima, bez nadzora odraslih i bez straha od neznanaca. U svim svojim izjavama, iako se tema odnosila na važnost pojedinih mesta u naselju, djeca stalno spominju svoje prijatelje (neke čak i od rođenja), s kojima najvjerojatnije idu u istu osnovnu školu ili razred, te članove svoje obitelji.²²

Veći broj djece (16) fotografiralo je školu koju pohađa (Osnovnu školu "Otok") kao jedno od mesta koja su im u životu važna. Mnoga su djeca (11) navela da im je škola važna jer se u njoj obrazuju i uče različitim vještinama.

Važna mi je zbog toga što u njoj provodim puno vremena i stječem znanje koje će mi trebati.

Martina, 12

Neka su djeca (5) navela i da im je škola važna jer u njoj provode većinu svoga dana. To je također mjesto na kojem sklapaju nova prijateljstva, provode vrijeme s prijateljima i zabavljaju se (4).

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

... važno mi je što u nju odlazim skoro svaki dan, u njoj učim, u njoj sam stekla nove prijatelje.

Mateja, 13 (vidi prilog - Fotografije)

Sportsko igralište, koje se nalazi u sklopu škole, fotografiralo je jedanaestero djece - većinom dječaci koji tu dolaze igrati nogomet, košarku i odbojku. Nažalost, ovo sportsko igralište nije dobro opremljeno ni za jedan od tih sportova (tvrdna betonska površina, nema koševa za košarku i sl.). Kao javni prostor ovo je igralište također dostupno muškarcima koji piju pivo (i ostavljaju za sobom razbijene boce), narkomanima (koji za sobom ostavljaju iskoristene igle i šprice) i vlasnicima pasa (koji ostavljaju pseći izmet).

Zato što na igralištu svi zajedno vježbamo, igramo razne sportske igre a ponekad ovdje odlazim s bratom igrati nogomet.

Kristina, 13 (vidi prilog - Fotografije)

Osamnaestero je djece, uglavnom djevojčica, kao važna mjesta fotografiralo ulaze u svoje zgrade - mjesta na kojima žive veći dio svoga života. Petnaestero djece fotografiralo je neke konkretnе objekte u naselju (knjižnica, pošta, ljekarna, ambulanta, voćarnice, papirница) i objasnilo kako su im ta mjesta važna zbog usluga koje pružaju.

... ambulanta važno mi je jer kad se razbolim odlazim u Sloboštinsku ambulantu.

Domagoj, 12

... to je knjižara u kojoj kupujemo razne poklone i mnogo školskog pribora.

Petra, 12

Neka su djeca (4) fotografirala i crkvu u Sloboštini kao mjesto mira i molitve.

Važno mi je jer nedjeljom dolazimo u crkvu kako bismo se pomolili, otpjevali i opustili.

Domagoj, 12

Rasprava

Ovo je istraživanje - želeći se odmaknuti od standardne znanstveno-istraživačke prakse unutar koje djeca uglavnom imaju status "zanemarene skupine" - bilo usmjereni upravo na djecu kao aktivne agense i kreativne pojedince, uzimajući dječje iskaze kao pouzdane i valjane podatke o načinu na koji ona vide i doživljavaju svijet oko sebe. Ovo je kvalitativno istraživanje također pokazalo (u skladu s novim istraživačkim trendovima) postojanje kompleksnih i heterogenih dječjih iskustava (iako je bilo i određenih sličnosti), načine na koje djeca percipiraju i koriste prostor

u naselju u kojem žive. Iako je ovo tek preliminarno istraživanje, ono ipak pruža uvid u dječji način doživljavanja prostora, i to kroz njihove interakcije s javnim prostorom, pojedincima i aktivnostima koje se uz te prostore vezuju. Njihovi pismeni opisi i fotografije s objašnjenjima pružaju (dakako, ovisno o motivaciji i razini pismenosti) zanimljive, vrlo osobne podatke o njima i okolini u kojoj žive. Nesumnjivo, djeca vrlo aktivno i dinamično koriste prostor u kojem žive, stvarajući pritom vlastita shvaćanja prostora, oblikujući vlastite kulturne i društvene prakse i identiteće te dogovaraju niz društvenih odnosa s vršnjacima i drugim osobama u svom naselju.

Ukratko, gotovo su sva djeca iz ovog istraživanja (92%) izrazila osjećaj pripadanja ili uključenosti u naselje, koji se temelji na njihovim 'korijenima' i svakodnevnim iskustvima, prijateljstvima i dobrom odnosima koje su uspostavili s drugim ljudima u naselju. Ti podaci ne odražavaju samo društvenu narav prostora već ukazuju i na to da su djeca prilično vezana uz naselje u kojem žive i osjećaju se njegovim dijelom. Sukladno tome dobri odnosi s ljudima u naselju, dobro poznавanje samog naselja stvaraju u većeg broja djece (61%) osjećaj sigurnosti. Djeca su složno kao glavne prednosti svoga naselja navodila "prirodnost", blizinu "svega" i dobru infrastrukturu. Ipak, velik broj djece (60%) izrazio je i strah od "drugih" - većinom pijanaca i narkomana, koje navode i kao jedan od glavnih nedostataka naselja (gotovo trećina, odnosno 28% djece, osjeća se nesigurno u svom naselju iz ovog razloga). Sljedeći navedeni nedostatak odnosi se na propadanje okoliša (37%). Ta dva glavna navedena nedostatka odražavaju jasnu (gotovo aktivističku) svijest, zdrav i zreo stav koji djeca prema tim problemima imaju. Nasuprot tome, problem prometa - za koji se pretpostavlja da je glavni problem s kojim se manja djeca susreću - navelo je tek 14% djece. Dječji opisi izvanškolskih aktivnosti otkrivaju kako djeca uživaju u samostalnom kretanju i igri s prijateljima u naselju. U nekoliko navrata djeca opisuju da imaju prilično veliku slobodu kretanja (bez stalnog nadzora odralih) i da se u svom naselju nipošto ne osjećaju "usamljenima". Međutim, u svojim pismenim izjavama, fotografijama i tijekom obilazaka naselja često su napominjali kako osjećaju da nemaju dovoljno "prava" na igru te kako su često marginalizirani ili isključeni iz "javnih" prostora unutar naselja. Iako bi dječje sudjelovanje u donošenju odluka vezanih uz naselje omogućilo stvaranje djeci pristupačnog okoliša i na taj im način omogućilo da se osjećaju kao aktivni članovi zajednice, tek petina njih (21%) smatra da bi mogli donositi takve odluke, dok znatno veći broj

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

djece (55%) smatra da to ne bi mogli. No ipak, većina je djece iznijela neke vrlo korisne i izvedive prijedloge u vezi s poboljšanjem stvari u naselju, koji jasno odražavaju dječje potrebe²³ (iako bi od takvih poboljšanja zapravo svi stanovnici naselja imali koristi). Ti prijedlozi odnose se na obnavljanje i uređenje prostora za igru, samog okoliša, ali i društvenih prostora unutar naselja, na želju za većom sigurnošću i razvijanje socijalnog kapitala. Fotografije koje su djeca snimila u sklopu vizualnog zadatka odražavaju njihov odnos s prostorom u kojem žive te sociokulturalna značenja koja pripisuju tim mjestima. Očekivano, najčešće su fotografirana mjesta na kojima se djeca sastaju i igraju – škola i školsko igralište. Objasnjenja fotografija ukazuju na to da djeca uživaju u slobodi korištenja tih otvorenih prostora u naselju i često ih prilagođuju za vlastitu upotrebu. Štoviše, kroz osmišljavanje različitih maštovitih igara i istraživanje okoline djeca su u prilici razvijati sposobnost snalaženja u prostoru, vlastito poznavanje prostora koji ih okružuje, na što se rijetko nailazi u drugim velikim svjetskim gradovima. Ovaj bih rad završila napomenom da su mnoga djeca u svojim iskazima izrazila trajnu predanost svome naselju, što ukazuje na mogućnost da bi ta ista djeca željela i mogla preuzeti aktivnu i odgovornu ulogu u brizi za svoje naselje ako bi im se omogućilo pravo sudjelovanja u donošenju takvih odluka.

Obožavam svoje naselje i ne bi se nikako htjela odseliti.
Rada, 12 (živi u naselju od rođenja)

Naselje Sloboština je odlično i uvijek ču živjeti u njemu.
Kleopatra, 12 (dosegla u naselje kad je imala pet godina)

Na prvi pogled ne izgleda kao idealno mjesto za živjeti, ali kad naselje bolje upoznaš jako ga zavolиш.
Ružica, 13 (živi u naselju od rođenja)

Zahvale

Autorica je neizmjerno zahvalna učenicima Osnovne škole "Otok" u Sloboštini koji su sudjelovali u ovom istraživanju, ravnatelju škole, školskom pedagogu i nastavnicima za pomoć koju su joj pružili pri provođenju istraživanja. Posebna zahvala doktorici Virginiji Morrow (Brunel University) za potporu i dopuštenje korištenja njezinih ideja i modela istraživanja u provođenju ovog istraživanja u Hrvatskoj.

BILJEŠKE

- ¹ U ovom se radu izraz "djeca" koristi u skladu s odredbom UN-ove Konvencije o pravima djeteta (*Convention of the Rights of the Child*) i označuje "svaku osobu mlađu od 18 godina".
- ² Nejasnoće i kontradiktornosti koje se odnose na viđenje djece istodobno kao aktera i ovisnih o drugima, uključenih i isključenih, popustljivih i otpornih na postojeće oblike društvenog "poretka", zanimljivo su opisane i objašnjene u feminističkim poststrukturalističkim teorijama (vidjeti Nairn i Freeman, 2000.).
- ³ Punch (2002., str. 336) smatra da je jedna od prednosti korištenja pismenih i vizualnih zadataka što značajno umanjuju problem "nejednakosti moći" između odraslog istraživača i djeteta kao sudionika te se dijete ne osjeća prisiljeno davati brze i "ispravne" odgovore (kao npr. kod intervjuja). Autorica objašnjava postojanje (kod takvih zadatka) interakcije između djeteta i papira ili djeteta i fotoaparata.
- ⁴ Pri odluci o odabiru učenika razgovarala sam s drugim roditeljima i kolegama koji su također mislili da bi upravo učenici petih i šestih razreda (u dobi od 12 do 13 godina) bili odgovarajući sudionici, budući da vrlo dobro poznaju naselje u kojem žive i za sada većinu svoga slobodnog vremena provode ondje, a ne na nekim drugim mjestima (npr. u centru grada, koji je od Sloboštine udaljen otprilike šest kilometara). To su mi potvrdili i sudionici u svojim odgovorima.
- ⁵ Punch (2002., str. 328) napominje da su mnoga mjesta na kojima se provode istraživanja zapravo prostori odraslih na kojima djeca imaju manju kontrolu. Na primjer, škola je mjesto namijenjeno djeci, prostor u kojem djeca uče i obrazuju se, ali je ipak vodena i nadgledana od odraslih učitelja.
- ⁶ Taylor, Wiley, Kuo i Sullivan (1998.) ističu da "prirodnost" prostora koji ih okružuje utječe na oblik i vrstu dječijih aktivnosti: na mjestima gdje postoje zelene površine (livade i drveće) djeca češće osmišljavaju kreativne igre.
- ⁷ Kao jedna od trideset sedam osnovnih škola u Hrvatskoj (koliko ih je uključeno u ovaj program), škola "Otok" nastoji u svom radu s djeecom, učiteljima, školskim lijećnicima, roditeljima i lokalnom društvenom zajednicom razvijati pozitivne stavove prema zdravlju i zdravom životu.
- ⁸ Konvencija o pravima djeteta sadrži niz članaka koji se odnose na kvalitetu životnog okoliša, prema kojima djeca imaju pravo na život u zdravoj i pristupačnoj okolini. Posebice članak 31 ove Konvencije naglašuje pravo djeteta na "odmor i slobodno vrijeme", na "igru i rekreativnu aktivnost primjerenu njegovoj dobi" te na "slobodno sudjelovanje u kulturnom životu i u umjetnostima".
- ⁹ Dječje izjave potvrđuje i članak objavljen u *Jutarnjem listu* od 20. kolovoza 2003., u kojem se opisuju anonimne poruke koje su bile zalipljene na ulaze zgrada i rasvjetne stupove u Sloboštini, a u kojima nepoznat čovjek prijeti da će na djecu koja se igraju u parku baciti suzavac ili bombu, jer - kako kaže - zbog "te bučne djece" ne može spavati. Valja napomenuti da u Hrvatskoj još uvijek postoji velik broj osoba koje ilegalno posjeduju vatrena oružja i da mnogi sudionici Domovinskog rata ozbiljno pate od post-traumatskog stresnog poremećaja.
- ¹⁰ Na kraju školske godine 2002./2003. u osnovnoj školi "Otok" u Sloboštini bilo je 270 (63%) odličnih učenika.
- ¹¹ Troje ih je, doduše, izjavilo da slobodno vrijeme provode sami ili u igri s kućnim ljubimcima.
- ¹² Postoje primjeri takvih općina, kao što je npr. Christchurch na Novom Zelandu, u kojima se sve odluke koje se tiču lokalne zajednice (uključujući i odluke o planiranju izgradnje i uređenja grada) razmatraju iz dječje perspektive (citirano u Horelli, 1988., str. 237).

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer jednoga novozagrebačkog naselja

- ¹³ Konvencija o pravima djeteta sadrži četiri članka koji se izravno odnose na pravo sudjelovanja, a uključuju pravo na slobodno izražavanje svojih stavova o svim stvarima koje se na njega odnose (članak 12); pravo na slobodu izražavanja odnosno traženja, primanja i širenja obavijesti i ideja svake vrste (članak 13); pravo na slobodu misli, savjesti i vjere (članak 14); pravo na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja (članak 15) (citirano u Chawla, 2002., str. 12).
- ¹⁴ Gradnju sportskog igrališta, obnovljenog u proljeće 1999., financirala je mjesna zajednica Sloboština i stoga je to igralište istodobno i školsko i javno sportsko igralište.
- ¹⁵ U Sloboštini postoje mnoga mjesta koja su potencijalno opasna za djecu, kao što su na primjer rupe na pločniku, nesigurne ograde, zgrade koje nisu sigurne za djecu ili djeci pristupačne, pa čak i dječje igralište (vidjeti bilješku 19), što zasigurno ne zadovoljava sigurnosne standarde Europske unije.
- ¹⁶ Za provođenja ovog istraživanja vidjela sam, doduše, grupice djece kako kruže Sloboštinom noseći fotoaparate, što bi moglo značiti da neki od njih nisu samostalno fotografirali, već da su se dogovarali sa svojim vršnjacima i raspravljali o tome koja bi mjesta bilo dobro fotografirati.
- ¹⁷ Kako bih izbjegla mogućnost da djeca fotografiraju mjesta koja im se čine lijepa za fotografiranje umjesto onih koja su njima osobno važna, zamolila sam ih da odmah nakon što snime neku fotografiju napišu i zbog čega im je baš to mjesto važno. Na taj sam im način željela naglasiti svrhu ovog zadatka.
- ¹⁸ Djeca i tinejdžeri imaju relativno malo privatnosti u usporedbi s odraslima. Kod kuće ili u školi stalno su izloženi pogledu učitelja, roditelja, braće i sestara (Wolfe, 1987.; Parke i Sawkin, 1979.). Stoga mladi vrlo često, paradoksalno, doživljavaju dom kao javni prostor, a ulicu kao privatni prostor (Valentine, 1996., str. 213).
- ¹⁹ Ova igrališta ne "zatvaraju" djecu da ne izlaze na ulicu i ne štite ih od prometa, jer to nisu ograđeni, već otvoreni prostori okruženi uglavnom zgradama, a ne ulicama.
- ²⁰ Prema *Večernjem listu*, 20. svibnja 2003., samo jedno od ukupno 350 dječjih igrališta u Zagrebu, i u cijeloj Hrvatskoj, u potpunosti ispunjava europske sigurnosne standarde u pogledu uređenosti i opremljenosti, što definitivno oslabljuje šanse Hrvatske za ulazak u Europsku uniju.
- ²¹ Valja napomenuti da se dječja igra na ovom javnom mjestu tolerira samo ako djeca svojom prisutnošću i igrama ne prelaze granice osjetljivosti odraslih: tj. ako ne ometaju zaposlenike, ljudе koji sjede na okolnim klupama ili ljudе koji žive na nižim katovima okolnih zgrada (bilješke s jednog od obilaska naselja na koja su me djeca vodila u lipnju 2003.).
- ²² Morrow u svom istraživanju (1999., 2000.) također navodi da su prijateljstva bila ključna za mnoge izvanškolske aktivnosti i da su ih također često fotografirali.
- ²³ Trebalо bi imenovati "ministra za djecu", koji bi osigurao da lokalna zajednica i Hrvatska vode brigu o potrebama djece, o njihovim interesima, pravima i dobrobiti.

LITERATURA

- Adams, R. (1995). Places of Childhood. In: P. Henderson (Ed.) *Children and Communities*. London: Pluto Press.
- Brannen, J. and O'Brien, M. (eds.) (1996). *Children in Families: Research and Policy*. London: Falmer.

- Chawla, L. (2002). "Insight, creativity and thoughts on the environment": integrating children and youth into human settlement development, *Environment & Urbanisation* 14(2): 11-20.
- Cooper-Marcus, C. and Sarkissen, W. (1986). *Housing as if People Mattered*. Berkeley: University of California Press.
- Cosaro, W. (1997). *The Sociology of Childhood*. California: Pine Forge Press.
- Davis, J. (1998). "Understanding the Meanings of Children: A Reflexive Process", *Children and Society* 12: 325-335.
- Freeman, M. (1998). "The Sociology of Childhood and Children's Rights", *The International Journal of Children's Rights* 6: 433-444.
- Hart, R. (1992). *Children's Participation, From Tokenism to Citizenship*, Innocenti essays Florence: UNICEF.
- Horelli, L. (1998). Creating Child-friendly Environments: Case Studies on Children's Participation in three European Countries. *Childhood: A Global Journal of Child Research* 5 (2): 225-239.
- James, A. (1986). Learning to Belong: The Boundaries of Adolescence. In: A. Cohen (Ed.) *Symbolising Boundaries*. Manchester: Manchester University Press.
- James, A., Jenks, C. and Prout, A. (1998). *Theorising Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- James, A. and Prout, A. (1990; 1997). *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press.
- James, S. (1990). "Is there a place for children in geography?" *Area* 22 (3): 278-283.
- Jovero, S. and Horelli, L. (2001). Girls and boys breaking and making borders through mobile locality. Making Breaking Borders NYRIS 7th Nordic Youth Research Symposium. Helsinki, NYRI, <http://www.alli.fi/nyri/nyris7/papers/joverohorelli.htm>.
- Jutarnji list* 20. kolovoz 2003. Nezadovoljni zbog galame prijete smrću djeci i psima!
- Leyshon, M. (2002). On being "in the field": practice, progress and problems in research with young people in rural areas', *Journal of Rural Studies* 18: 179-191.
- Malone, K. (2002). "Street life: Youth, culture and competing uses of public space", *Environment and Urbanization* 14 (2): 157-168.
- Matthews, H., Limb, M. and Taylor, M. (1998). "The geography of children: some ethical and methodological considerations for project and dissertation work", *Journal of Geography in Higher Education* 22 (3): 311-324.
- Matthews, H. and Limb, M. (1999). "Defining an agenda for the geography of children: review and prospect", *Progress in Human Geography* 23(1): 61-90.
- Matthews, H., Taylor, M., Sherwood, K., Tucker, F. and Limb, M. (2000). "Growing up in the countryside: children and the rural idyll", *Journal of Rural Studies* 16: 141-153.
- McCormack, J. (2002). "Children's understandings of rurality: exploring the interrelationship between experience and understanding", *Journal of Rural Studies* 18: 193-207.
- McLaughlin, M. W. (1993). "Embedded Identities". In: S. B. Heath and M. V. McLaughlin (Eds.) *Identity and Inner City Youth: Beyond Ethnicity and Gender*. New York: Teachers College Press.
- Moore, R. (1986). *Childhood's Domain: Place and Play in Child Development*. London: Croom Helm.

- Morrow, V. (2000). “‘Dirty Looks’ and ‘trampy places’ in young people’s accounts of community and neighbourhood: implications for health inequalities”, *Critical Public Health*, 10(2): 141-152.
- Morrow, V. (1999). *Searching for Social Capital in Children’s Accounts of Neighbourhood and Networks: A Preliminary Analysis*. LSE Gender Institute Discussion Paper Series Issue No. 7.
- Morrow, V. (1999). Networks and Neighbourhoods: Children and Young People’s Perspectives. Ministry of Health, UK.
- Morrow, V. and Richards, M. (1996). “The Ethics of Social Research with Children: An Overview”, *Children and Society* Vol. 10 pp. 90-105.
- Nairn, K. and C. Freeman (2000). *Childrenz Issues* 4 (Special Issue; Children and their environments).
- Nesbitt, E. (2000). “Researching 8 to 13 Year-Olds’ Perspectives on their Experience of Religion”. In A. Lewis and G. Lindsay (eds) *Researching Children’s Perspectives* pp. 135-49. Buckingham: Open University Press.
- Parke, R. D. and Sawkin, D. B. (1979). “Children’s Privacy in the Home”, *Environment and Behaviour* 11: 87-104.
- Percy-Smith, B. (2002). Contested Worlds: Constraints and Opportunities in City and Suburban Environments in an English Midlands City. In: Chawla, L. (ed.) *Growing up in an Urbanising World* UNESCO and Earthscan, London.
- Proshansky, H. and Fabian, A. (1987). The Development of Place Identity in the Child. In: *Spaces for Children: The Built Environment and Child Development* Eds. C.S. Weinstein and T.G. David New York: Plenum.
- Punch, S. (2002). Research with Children. The same or different from research with adults? *Childhood* Vol. 9 (3): 321-341.
- Ritala-Koskinen, A. (1994). Children and the Construction of Close Relationships: How to find out the Children’s Point of View. In: Brannen, J. and O’Brien, M. (Eds.) *Childhood and Parenthood*. Institute of Education, London: University of London.
- Sibley, D. (1991). “Children’s geographies: some problems of representation”, *Area* 23: 269-270.
- Skelton, T. and Valentine, G. (Eds.) (1998). *Cool Places: Geographies of Youth Culture*. London: Routledge.
- Sontag, S. (2002). *On Photography*. Penguin Classics.
- Taylor, A. F., Wiley, A., Kuo, F. E. and Sullivan, W. C. (1998). “Growing up in the Inner City: Green Spaces as Places to Grow”, *Environment and Behaviour* 30: 3-27.
- Tonucci, F. and Rissotto, A. (2001). “Why Do We Need Children’s Participation? The Importance of Children’s Participation in Changing the City”, *Journal of Community & Applied Social Psychology* 11: 407-419.
- Valentine, G. (1996). “Children should be seen and not heard: the production and transgression of adults’ public space”, *Urban Geography* 17(3): 205-220.
- Valentine, G. (1997). “A safe place to grow up? Parenting, Perceptions of Children’s Safety and the rural idyll”. *Journal of Rural Studies* 13(2): 137-148.
- Valentine, G. (2000). “Exploring Children and Young People’s Narrative of Identity”, *Geoforum* 31: 257-267.
- Večernji list 20. svibanj 2003. Djeca igrališta grade se bez potrebne zaštite, a bez toga nema ni ulaska u Europsku uniju.
- White, R. (1998). *Public Space for Young People: A Guide to Creative Projects and Positive Strategies*, pg 146, NSW: Australian Youth Foundation.

- White, R. (1994). Street life: police practices and youth behaviour. In: R. White and Calder (Eds.) *The Police and Young People in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolfe, M. (1978). Childhood and Privacy. In: *Children and the Environment*. New York: Plenum Press.

DODATAK – FOTOGRAFIJE

Mjesto mi je jako privlačno. To je moj park u kojem sam odrađao. Puno je zelenila i prirode. Tu se zezam i igram. Posebno mi je zato što me svi poznaju.

Stipan, 12

Važan mi je zbog toga što se tu igram i zabavljam sa svojim frendicama, zgrada u kojoj ja živim okružuje ga pa imam pogled na njega.

Martina, 12

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer
jednoga novozagrebačkog
naselja

Na njoj radimo izlete i uživamo u njima znajući da u travi ima dosta buba i moljaca (uši).
Petrica, 12

Uvijek se tu sanjkam i igram kada je zima. Imam također puno uspomena i sa obadva brata jer radimo svakakve ludosti tamo...
Martina, 13

Lynette Šikić-Mišanović
**Djeca u susjedstvu: primjer
jednoga novozagrebačkog
naselja**

Jer na trgu se skupljaju djeca i onda se igramo nečega npr. gra-ničara, gumi-gumija...
Sara, 12

Važne su mi zato jer se tamo okuplja cijeli moj razred na dogo-vorima, a izolirane su, što mi paše.
Mirta, 12

Lynette Šikić-Mićanović
Djeca u susjedstvu: primjer
jednoga novozagrebačkog
naselja

*... važno mi je što u nju odlazim skoro svaki dan, u njoj učim,
u njoj sam stekla nove prijatelje.*
Mateja, 13

Zato što na igralištu svi zajedno vježbamo, igramo razne sport-ske igre, a ponekad ovdje odlazim s bratom igrati nogomet.
Kristina, 13

Anka
MIŠETIĆ

TKO JE ZAGREB MENI:

otkrivanje zagrebačkog
identiteta u esejima
gimnazijalaca

UVOD

Među već ponuđenim odgovorima na pregnantno pitanje “tko je Zagreb?”¹ svakako bi, uz već brojna razmišljanja, valjalo razmotriti i ona koja nude njegovi mladi stanovnici. Opetovano otvaranje ovog pitanja korisno je i zbog toga jer se gradski identitet kao *značenjska sinteza* neprestano *samoproizvodi* i dopisuje (Rogić, 1995.), pa je i svaka nova rasprava šansa za njegovo razumijevanje bilo kroz novi upis bilo kroz čitanje povratnog konstrukcijskog djelovanja. U spomenutoj knjizi o identitetu Zagreba Rogić tvrdi kako je identitet socijalni proizvod različitih društvenih aktera. Raspravljujući pak o identitetu kao središnjoj temi postmoderne kulture, Kalanj navodi da “teškoće omedživanja i definiranja identiteta proizlaze upravo iz njegova višedimenzionalnog i dinamičkog karaktera, koji mu daje kompleksnost ali i fleksibilnost. Svojstvene su mu varijacije i podložnost reformulacijama...” (Kalanj, 2003., str. 62). Osjećaj zajedništva koji se na osobit način pojavljuje u vezi s određenim teritorijalnim entitetom kao što su zavičaj, grad, dio grada i sl. često predstavlja i emocionalnu vezu s idejama, ljudima, psihološkim stanjima, prošlim iskustvima i kulturom oblikujući identitet osobe, ali i socijalnih skupina ili posebnih (sub)kultura. Njegova uloga važna je i za oblikovanje individualnog identiteta, osobito kod razvoja identiteta u djece i mlađih (Low, Altman, 1992.). Mladima se ne može zanijekati socijalna posebnost niti sa stajališta društvenih uloga niti aspiracija. Sociološke rasprave o mladosti kreću se od isticanja mlađih kao posebne socijalne grupacije koja se razlikuje od “svijeta odraslih”, ili pak kao supkulturne skupine s obzirom na prihvatanje posebnih vrijednosti i načina ponašanja, do negiranja mlađih kao posebne i homogene – socijalno ili generacijski određene skupine. Premda rasprave o mladima, od sedamdesetih godina, stavljaju naglasak na istraživanje *životnih stilova*, one kontinuirano traju, što je pouzdan znak da im suvremena teorija priznaje status sociološkog entiteta (Tomić-Koludrović, Leburić, 2001.). Na području urbane so-

cilogije, posebice kada je riječ o urbanizmu i razvojnim strategijama, sve su češće rasprave o potrebama posebnih društvenih skupina i njihovu korištenju javnih prostora. Među njima se ističu i diskusije o praksama i modelima korištenja nekih urbanih sektora od strane mlade populacije. Cilj im je prepoznati potrebe korisnika te predložiti načine prilagodbe nekih gradskih prostora mladim korisnicima.² Metodološka strategija istraživanja mlađih redovito uključuje i forme kvalitativnih istraživanja (intervju, promatranje, eseji i dr.). Stoga smo, za potrebe istraživanja među zagrebačkim srednjoškolcima, odlučili upotrijebiti metodu eseja.³ Želeći izbjegći patetiku *općeg mesta* po kojem "na mlađima svijet ostaje", njihovu ulogu u oblikovanju i tumačenju gradskog identiteta radije iz budućnosti vraćamo u sadašnjost. O načinima na koje doživljavaju svoj grad, zagrebački gimnazijalci pisali su u formi kraćeg eseja, potpomognuti s nekoliko pitanja-natuknica. Ta pitanja poslužit će nam, kasnije, i kao vodič kroz interpretaciju eseja. Pišući o odnosu prema Zagrebu, o doživljaju grada i životu u njemu, učenici su, dakle, kao orientir imali pred sobom pitanja:

- (1) *Smorate li sebe Zagrepčaninom? Što nekoga čini Zagrepčaninom?*
- (2) *Kako biste ukratko, u samo nekoliko rečenica, opisali grad Zagreb?*
- (3) *Što je u Zagrebu posebno lijepo, čega drugdje nema?*
- (4) *Koliko grad Zagreb pruža mlađim ljudima?*
- (5) *Koji su najveći nedostatci života u Zagrebu?*
- (6) *Kad završite školovanje, namjeravate li trajno živjeti u Zagrebu?*
- (7) *Kako će Zagreb izgledati za 10 godina?*

Od ispitanika smo tražili da upišu tek dva sociodemografska obilježja: spol i mjesto rođenja. Dob je unaprijed utvrđena uzorkom, koji je, zbog objektivnih poteškoća (pripreme učenika četvrtih razreda za maturu), obuhvatio samo učenike koji su upravo završavali treći razred. Istraživanje je, naime, provedeno u svibnju 2003. godine, u VII. gimnaziji, u Zagrebu.

Uzorak je sastavljen od 63 učenice i 31 učenika. Rođenih u Zagrebu je 82, dok ih je 12 rođeno u drugim mjestima u Hrvatskoj i inozemstvu. Ove dvije varijable nismo koristili kao nezavisne zbog nesrazmjera skupina unutar nevelikog uzorka, što se osobito ističe u slučaju mjesta rođenja. Umjesto informacije o mjestu rođenja za našu temu držali smo značajnijom subjektivnu procjenu – osjećaju li se ispitanici Zagrepčaninom ili ne. No niti ovaj kriterij nije ostavio mogućnost ozbiljnijoj usporedbi dvaju

Anka Mišetić

**Tko je Zagreb meni:
otkrivanje zagrebačkog
identiteta u esejima
gimnazijalaca**

poduzoraka jer se omjer tek neznatno promijenio činjenicom da je 13 učenika formiralo skupinu nezagrepčana. Držimo stoga korisnim promatrati ih kao jedinstvenu skupinu - mlade građane Zagreba koji nam mogu pomoći u odgovoru na središnje pitanje o identitetu grada. Uzorku se može prigovoriti manjak raznovrsnosti s obzirom na tip škole. Ipak, prigovor ublažuje odabir metode koja ne teži dati reprezentativne spoznaje o cijeloj populaciji, već se svjesno fokusira na jednu skupinu čije se mišljenje drži posebno zanimljivim ili relevantnim. U tom smislu, gimnazijalce smo odabrali zbog njihove "široke" opće naočajne reakcije koja ih redovito upućuje na daljnje školovanje te dopušta pretpostavku da je riječ o skupini iz koje se regрутira buduća intelektualna elita jednog društva. Takve okolnosti dopuštaju nam i pretpostavku da će učenici završnih razreda gimnazije moći relativno dobro artikulirati svoje mišljenje i stavove o jednom općenitom društvenom pitanju, kao što je gradski identitet. Ovakav pristup na isključuje mlade iz drugih vrsta/tipova škola, što može biti predmetom budućih istraživanja, pa i međusobnih usporedba.

TKO JE ZAGREPČANIN?

Naslovno pitanje najčešće opisuje prvu namjeru ovoga članka. Cilj nam je iz mnogobrojnih obilježja grada pokušati izdvojiti ona koja se prenose i ugrađuju u identitet pojedinca – građanina. Stoga najprije postavljamo pitanje iz kojeg se minimuma uvjeta i obveza ostvaruje društvena pripadnost gradu? Na temelju čega pojedinac postaje reprezentant grada i njegov konstitutivni element: drugim riječima – simbol?

Pojam društvene pripadnosti kako ga objašnjava Banovac "predstavlja jedan od onih elementarnih pojmove koji su toliko bjelodani da se čini kako ne zahtijevaju posebno definiranje već se mogu koristiti aksiomatski. Pojam smjera na odnos pojedinca i kolektiviteta, čime se tek uspostavlja društvenost. Društvena pripadnost je u tom pogledu pretpostavljeni kriterij za određenje bilo kojeg kolektiviteta od obitelji do globalnog društva. Ona određuje granice socijalnih podsustava na različitim razinama društvene organizacije jer odvaja pripadnike od ne-pripadnika" (Banovac, 1998., str. 10). Isti autor poziva se na Weberovo poimanje "pripadnosti" kao društvenog odnosa koji je povezan isključivo s pojmom "zajednice" a može se definirati kao društveni odnos "utemeljen na subjektivnom osjećaju pojedinaca da pripadaju jedni drugima" (Banovac, 1998., str. 11). Na istom mjestu Banovac se poziva i na Durkheimov koncept pripadnosti koji je "zasnovan na

prepostavci o simboličkom konstituiranju društvene grupe i društva u cjelini” (Ibid, str. 13).

No osim ove “pripadnosti” koju članovi zajednice osjećaju međusobno, valja uzeti u obzir i teritorijalnu dimenziju, koja se može identificirati kroz osjećaj pripadnosti gradu koji se u prostoru pojavljuje i kao osobita teritorijalna konfiguracija, odnosno gradu kao teritorijalnoj jedinici. Weber govori o gradu kao *teritorijalnoj korporaciji*. Stoga je i u ovom slučaju riječ o odnosu zajednice i okoliša, prostornog i socijalnog (Mišetić, 1996.). Temeljem toga odnosa ljudi pridaju značenja prostorima i razvijaju raznovrsne sklonosti spram nekog mjesta (Low, Altman, 1992.).

Što nekoga čini Zagrepčaninom?

Pitajući srednjoškolce “Što nekoga čini Zagrepčaninom?” nismo im ponudili izbor odgovora, već smo pitanje ostavili otvorenim. Također, nismo ih ograničili niti brojem odgovora, pa je pojedini ispitanik navodio više kriterija po kojima je netko Zagrepčanin. Njihove odgovore grupirali smo u nekoliko kategorija, od kojih svaka označuje jedan mogući korijen identifikacije s gradom. U tablici 1 izloženi su rangirani postotci dobivenih kategorija (postotak od ukupnog broja ispitanika).

Tablica 1.

Što nekoga čini Zagrepčaninom?	%
1. Zagrebački “stil” / Poseban zagrebački stil života i ponašanja	96,8
2. Doprinos razvitku / Zalaganje za grad na bilo koji način	90,4
3. Sviest o baštini / Prihvatanje tradicije i kulture grada u svakodnevnom životu	84,0
4. Ljubav prema Zagrebu / Osjećaj pripadnosti	58,5
5. Rođenje i obiteljsko podrijetlo	52,1
6. Život u Zagrebu	43,6

Već smo rekli da se istraživanja mlađe populacije dobrim dijelom orijentiraju na istraživanja životnih stilova. I poredak odgovora u našoj tablici potvrđuje da “životni stil” i općenito “stil ponašanja” imaju presudnu ulogu u formiranju identiteta mladih. Stoga se mladi pozivaju na njih i kada je riječ o oblikovanju jedne vrste teritorijalnog/gradskog identiteta koji bi, po pravilu, sažimao i ujedinjavao identitete raznovrsnih društvenih skupina, nesvodive na zajednički životni stil. Mladi su time potvrdili da i svoj grad doživljavaju kroz optiku “životnog stila”. Kako

se identificiranje nekoga grada uvijek obavlja uspostavljanjem razlike spram drugih gradova, možemo reći da su mladi skloni tu razliku simbolički uspostaviti na razini „životnog stila”.

„...Naravno da sebe smatram Zagrepčankom, jer sam rođena ovdje, živim ovdje, i na kraju krajeva, posjedujem onaj zagrebački, purgerski štib...“

Visoko se cjeni i načelo “aktivnog sudjelovanja” u životu grada. Onoliko koliko je i sam konstitutivni element grada, toliko stječe pravo na upis grada u konstrukt vlastitog identiteta – kojim se stječe pravo na naslov Zagrepčanina. Stoga se “doprinos razvitku” i “zalaganje za grad” može čitati kao imperativ, nedostatak kojega je teško nadoknaditi drugim atributima.

„...Zagrepčani su oni koji žive u Zagrebu i vole ovaj grad, oni koji pridonose boljitu i razvoju grada...“

Također je u rangu obilježja “pravoga Zagrepčanina” visoko pozicionirana i svijest o baštini. Ona je izravno povezana s činjenicom da se intervencije i pomaci u okolišu ne upisuju u “prazan prostor”, već se talože na mnoge prethodne slojeve iskustava, vrijednosti i artefakata, koji za sadašnje i buduće sudionike djeluju obvezujuće.

„...Nekoga Zagrepčaninom čini to što nosi karakteristike te kulture u kojoj je odrastao...“

„...Zagrepčanina čini to što pribvaća kulturu grada i živi u skladu s njom...“

„...Učili su me, kad sam bio mlađi, o gradu, odlazio sam u muzeje grada Zagreba, učili su me gdje se nalazi koja ulica u Zagrebu, kazalište, a pogotovo Gornji grad, te legendarne priče o njemu. Čovjeka čini Zagrepčaninom to što je odgajan u tom zagrebačkom duhu, koji poznaje bližu i dalju povijest grada...“

Prekid razvojnog kontinuiteta i kidanje veza s baštinom narušilo bi identitet grada/građanina, pa nije čudno što se i baština našla među gotovo nezaobilaznim, konstitutivnim uvjetima gradskog identiteta. O njezinoj važnosti, pa i obvezatnosti, dodatno govori i podatak da je mlađi smještaju u sferu svakodnevnog života, tj. svakodnevnog prakticiranja.

Nalazi su sukladni Rogićevu tvrdnji da se gradska zbilja procjenjuje/izvodi iz “imperativa identiteta”: “Budući da je gradska zbilja važna kao zavičajna zbilja, a ne tek kao polunesređena množina funkcionalnih i pragmatičnih ulomina različitim mrežama koje su (nekoć) imale zadatu poboljšati gradske životne uvjete na zadalu teritoriju, takvoj subjektivnosti ukupna kakvoća gradske zbilje postaje važna ne samo na pragmatičnoj razini; nego, u istim mah i na identitetnoj” (Rogić, 2001., str. 490).

Iskaz o "baštini u svakodnevici" kao identitetskoj komponenti na vrhu popisa poželjnih osobina Zagrepčana posebno je važan jer nije mladim ispitanicima sugeriran, već se pojavljuje, kao i drugi navedeni odgovori, najvećim dijelom iz intuitivne predodžbe o tome tko bi Zagrepčanin trebao biti.

Osim posjedovanja navedenih osobina, Zagrepčanin bi, po mišljenju ispitanikâ, trebao biti u nekoj vrsti emocionalne veze s gradom. Više od polovice ispitanika tako određuje odnos spram grada donekle i kao odnos spram "zavičajnog mjesta", kojemu se naprsto - emocionalno pripada.

"...Netko je Zagrepčanin ako osjeća da pripada tom gradu, ali ne mora nužno živjeti u Zagrebu ili biti rođen..."

Takva naklonost, premda jasnije izražena u manjim i srednjim gradovima, nije nevažna niti za ukupnu bilancu socijalnog kapitala velikoga grada.

Nije zanemariv ni odgovor o važnosti "rođenja u gradu" i "obiteljskog podrijetla".

"...Ja sebe smatram Zagrepčankom zato što sam tu rođena, moji roditelji su tu rođeni, a i njihovi roditelji..."

Vjerojatno se prepostavlja da će činjenica rođenja/podrijetla sama po sebi proizvesti učinak "emocionalne veze" i ukloniti efekte "rezervnog zavičaja", koji često imaju oni građani rođeni "negdje drugdje". Premda su ova dva odgovora na samom dnu ljestvice poželjnih osobina Zagrepčana, ona su zastupljena u više od polovice ispitanika i predstavljaju snažne čimbenike identifikacije s gradom i "teritorijalne ukorijenjenosti",⁴ zbog čega se grad, neovisno o njegovoj veličini, doživljava kao zavičajno mjesto.

Nešto manje od polovice ispitanika osobito važnom smatra činjenicu "života u Zagrebu". Premda se ovaj odgovor može činiti suvišnim u onoj mjeri koliko se to naprsto podrazumijeva, ipak ga predlažemo i dodatno interpretirati. Mjesto življenja, mjesto izbora - suprotstavlja se "zavičajnom gradu" kao "mjestu rođenja/podrijetla".

"...Zagrepčaninom se ne postaje rođenjem, kao uostalom ni građaninom nijednog velikog grada. Moraš se tako ponašati, u skladu s propisima, jer ipak si na neki način privilegiran životom u glavnom gradu..."

"...Sebe ne smatram pravom Zagrepčankom jer tu nisam rođena i nitko od moje uže obitelji ne živi u Zagrebu. Ipak, volim Zagreb i voljela bih se jednog dana osjećati kao prava Zagrepčanka..."

U tom smislu i gradski, zagrebački identitet razumije se kao nešto u čemu gradski sudionici aktivno sudjeluju - konstrukt koji je moguće mijenjati, pa i proizvesti.

KAKAV JE ZAGREB GRAD?

“...Lijep, osobit, zanimljiv, predivan, otvoren i ljubazan grad s dobrim ljudima...”

Kada smo zamolili ispitanike da ukratko opišu Zagreb izdvajajući samo tipična obilježja, dobili smo prilično šaroliku sliku grada izraženu kroz više proturječja: velegrad – srednji/mali grad; uređen grad/kaotičan grad; obećavajući grad/grad bez perspektive. Njihove odgovore grubo sažimaljemo u nekoliko skupina:

1. **Ekologiska perspektiva.** Ovakvo čitanje grada također nije bez dvostrukog označivanja. Zagreb se, naime, opisuje kao “lijep grad/čist grad”, ali i kao grad “prenapučen, zagušljiv, pun smoga”.

“...Zagreb je lijep grad, negdje čist, negdje prljav...”

“...najljepše je što se nedaleko od centra grada može naći čista priroda i mir...”

“...uvijek mogu naći mirnu oazu, park ili jezero...”

“...s ljepotom Zagreba kosi se njegova nečistoća, zagadjenost...”

“...grad je malen, prepun ljudi, automobila, svega...”

“...lijepa, čista metropola...”

2. **Socio-kulturna perspektiva.** Istiće se uloga Zagreba kao kulturnog središta države, ali i multikulturalnost grada te u kulturno-identitetskom smislu naglašuje pripadanje europskoj kulturnoj tradiciji.

“...Zagreb bih opisala kao grad s mnogo prednosti koje uključuju ljepote starih ulica, raskošne parkove, povijesne spomenike i muzeje, grad koji poštije tradiciju i kulturnu baštinu... Trebali bi se potruditi da ga prezentiramo svijetu kao pravi zapadnjački, metropski grad...”

“...Grad Zagreb je hrvatska metropola, politička, kulturna, i gospodarsko središte. Najveći i najmnogoljudniji hrvatski grad... Po svojem izgledu srednjoeuropska je metropola...”

3. **Modernizacijska perspektiva.** Za naše ispitanike “moderan grad” povezuje se s gradom koji osigurava prednosti i pruža značajne razvojne mogućnosti. Ispitanici su posebno naglašivali modernizacijsku ulogu Zagreba kao i prednosti što iz nje proizlaze u odnosu na druge hrvatske gradove.

“...Također mislim da pruža velike mogućnosti u dalnjem školovanju, zapošljavanju i smatram ga lijepim mjestom za boravak svoje obitelji...”

“...Zagreb je glavni grad Hrvatske pa u njemu ima najviše mogućnosti za uspjeh u životu...”

Prednosti i nedostatci Zagreba

Tipično pitanje urbanosocioloških istraživanja o prednostima i nedostatcima nekog grada u odnosu na druge sugerirali smo, ponešto modificirano, i u ovom istraživanju. Svi su učenici prilikom pisanja eseja uzeli u obzir tu "natuknicu" i izrazili svoje mišljenje, ponekad samo o prednostima, ponekad o nedostatcima, a najčešće i o jednom i o drugom aspektu.

Odgovore smo saželi u nekoliko kategorija, te ih u tablici prikazujemo rangirane po čestini pojavljivanja. Kvantificirajući njihove odgovore, zasigurno smo ih osiromashili. Oni svoje pravo značenje dobivaju u kontekstu cijelog razmišljanja o gradu. Taj manjak nastojat ćemo nadoknaditi izvornim citatima iz eseja kojima ćemo potkrijepiti ovu analizu.

Tablica 2.

Prednosti života u Zagrebu	f
1. Uređen/lijepr grad (arhitektura, parkovi...)	34
2. Mogućnost stjecanja (naj)bolje naobrazbe	23
3. Mnoštvo mjesta za izlazak i zabavu mladih	19
4. Velegradski/kozopolitski duh	7
5. Bogat kulturni život	5
6. "Tu sam doma"	4

Vidljivo je da učenici najviše cijene uređenost i ljepotu grada, njegov arhitektonski rukopis, ali i urbanizam koji računa s parkom kao sastavnim dijelom grada. To oduševljenje fizičkom komponentom grada redovito se odnosi na visoko vrednovanje gradskog središta i graditeljske tradicijske baštine.

"...Grad je prepun zanimljivih lokacija, arhitekture i parkova..."

"...Ima prekrasnu arhitekturu i spomenike koji čine ponos ovog grada. Mislim da je u Zagrebu posebno lijepa sama jezgra grada gdje se može vidjeti izgled grada gotovo od njegovog osnutka..."

"...Zagreb je stari grad i to ga čini lijepim..."

"...Novi Zagreb i ova moderna područja mi se uopće ne sviđaju. Volim ulice s drvećem, stare tro-četvorokatnice, trg sa cvijećem, Gornji grad..."

"...Iako je, s obzirom na europske metropole, kao igla u plastu si-jena, Zagreb je bajkovit grad. Njegovi parkovi, trgovи, stare zgrade, ulice... sve me to oduševljava..."

Iz perspektive svoje generacije (završni razredi gimnazije) ispitanici su očekivano uočili i dobro ocijenili i obrazovne mogućnosti koje im pruža grad te količinu i raznovrsnost zabavnih sadržaja.

“...Zagreb pruža veliki spektar škola i obrazovnih ustanova...”

“...Grad Zagreb je pravi europski velegrad...”

Uz isticanje “velegradskog duha” te posebno apostrofiranje gradske kulturne ponude, najmanje očekivana, pojavila se i skupina odgovora koju smo nazvali – doslovno citirajući odgovor – “Tu sam doma”, a koji u gradu naprosto valoriziraju “osjećaj pripadnosti mjestu” kao specifičnu emocionalnu prednost što je za njih ima Zagreb spram drugih gradova.

“...kada dođem doma od nekud i samo udahnem gradski smog – znam: doma sam...”

“...Zagreb je ‘moj’ grad...”

“...U Zagrebu je najljepše što se ovdje nalazi moj topli dom...”

Tablica 3.

Nedostatci života u Zagrebu	f
1. Neadekvatan javni gradski prijevoz	47
2. Premalo (raznovrsnih) sadržaja za mlade	24
3. Nezaposlenost	20
4. Problematična komunalna infrastruktura i održavanje grada	15
5. Prebrz životni ritam, buka, prenapučenost	12
6. Previše “došljaka”	12
7. Nesigurnost/kriminal	11
8. Nedostatak sportsko-rekreacijskih objekata	10
9. Monotonost/uniformnost načina života	9
10. Nema podzemnu željeznicu (<i>metro</i>)	7

Prvim mjestom dugačkog popisa nedostataka ovladale su neprilike s gradskim prometom. Podsjecamo, ispitanici su mjerodavni ocjenjivači prometnih (ne)prilika samom činjenicom da su njegovi svakodnevni (noćni) korisnici. Ovisnost o javnom gradskom prijevozu proizlazi iz njihove dobi kad još nisu u mogućnosti koristiti individualni prijevoz. Može se reći da, općenito, njihova očekivanja i potrebe za mobilnošću unutar grada nisu zadovoljene.

“...U stvari, to je jedan relativno malen grad kojeg su povećale i zakomplicirale tramvajske linije. Baš i nije u redu da mi od Jajce do Dubrave treba sat vremena putovanja – pa za to vrijeme već mogu otići u Karlovac i vratiti se!”

“...Veliki nedostatak je slaba povezanost Zagreba sa svojim predgrađima...”

“...Najveći nedostaci života u Zagrebu su prevelike gužve i prevelika buka, loše ceste, neorganiziranost, velika nezaposlenost...”

Pritužba na premalo sadržaja za mlade u izravnoj je vezi i s naglašivanjem monotonosti/uniformnosti načina života, pa ako se odgovori pročitaju kao dvije strane istog problema, onda se on pokazuje još značajnijim.

“...Mislim da Zagrebu nedostaje nešto novo, drugačije, neko novo mjesto za izlazak jer su noćni izlasci uvijek isti, monotoni...”

Problem je i neodržavanje grada:

“...Gužve u prometu, ruševne i ružne kuće u središtu grada...”

“...gotovo sve ceste na periferiji imaju rupe i grabe...”

“...smeta mi smeće po ulicama...”

Nesigurnost i ugroza kriminalom, za pretpostaviti je, pojavljuje se kao posljedica čestih večernjih/noćnih izlaza-ka gdje su izloženi doticaju s raznovrsnim oblicima socijalno nepoželjnog i opasnog ponašanja, kao što su primjerice alkoholizam, narkomanija, fizički napadi i sl.

“...Najveći nedostaci života u Zagrebu su brojne opasnosti koje vrebaju ljudе, (alkohol, droga), izoliranost ljudi...”

Prigovor “došljacima” ponajprije ima korijen u suprotnosti poželjnih i nepoželjnih životnih stilova i navika. Ipak, ovako generalizirano iznesen, osim što smjera biti nekorektnim iskazom, i sam je u suprotnosti s njihovim, na istom mjestu izraženim, željama da Zagreb profunkcionira kao velegrad/metropola.

Nastojanje da se grad uspješno transformira u ravno-pravan europski velegrad potvrđuje se i kroz zahtjev za izgradnjom podzemne željeznice. Premda se javlja istodobno s isticanjem prometnih poteškoća, zalaganje za metro, osim nastojanja da se razriješe prometne neprilike ovdje ima i simboličku ulogu potvrde velegradskog identiteta.

Omiljena mjesta

Prilikom davanja uputa za pisanje eseja učenike nismo posebno potaknuli da navode najpoželjnija mjesta. Ipak, u njihovim tekstovima često se izrijekom navode i gradski prostori za koje drže da su osobito ugodni za boravak i aktivnosti ili pak da su naprsto posebna i nezamjenjiva mjesta. Među njima se ističe prostor neposredno oko jezera Jarun, tj. prostor sportsko-rekreacijskog centra Jarun.

“...Ni jedan drugi grad nema Jarun, nema Ribnjak, nema mjesta koja su tako izolirana i lijepa...”

“...svakom od nas je zadovoljstvo, posebno u toplijim danima prošetati Zrinjevcem, rashladiti se na Sljemenu...”

“...Gornji grad i pogled s njega odišu posebnim duhom...”

Tablica 4.

Omiljena mesta u gradu	f
1. Jarun	26
2. Maksimir	15
3. Gornji grad	13
4. Zrinjevac	8
5. Trg bana Jelačića i "uži centar"	8
6. Sljeme	6
7. Sava (savski nasip)	3

Čitajući popis, lako uočavamo pretek "zelenih zona". Izvan zelenih zona privlačnost imaju tek zagrebački Gornji i Donji grad. U tom smislu, premda na začelju, značajno je i pojavljivanje rijeke Save, koja se nerijetko nađe i na popisu *prešućenih/zaboravljenih mesta*, koji je u Zagrebu, očito, poduži.⁵

Već površna analiza odsutnog suočava nas s činjenicom da učenici gotovo uopće ne spominju objekte suvremene arhitekture (samo jedan ispitanik spomenuo je "Cibonin toranj") niti u pozitivnu niti u negativnu kontekstu. Radije govore o "novim gradskim četvrtima". I naklonost gornjogradskoj i donjogradskoj arhitekturi također se pokazuje kao naklonost spram uličnog sklopa, ambijenta, tipa urbanizma, nego kao identifikacija preko pojedinačnih autorskih ostvarenja. Također, ni traga objektu od "međunarodnog značenja", kojim bi grad probio granice nacionalne metropole i identificirao se i u europskom kontekstu. Štoviše, mnogi uvidi pokazuju da se u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata Zagreb utvrdio u ulozi tipičnog makroregionalnog središta. Sukladno tome "...Zagreb nužno ostaje bez i minimalnih tragova međunarodnog identiteta, koji bi bili prirodna posljedica činjenice da Zagreb utječe na europske tokove robe i radne snage, ako već ne i kapitala..." (Rogić, 1995.). Zagrebu je, drži Rogić, kao "paleoindustrijskom središtu federacije" stoga dopala tek uloga – "odsutno mjesto u međunarodnoj urbanoj mreži".

BUDUĆNOST U GRADU – GRAD U BUDUĆNOSTI

Upravo u europskom kontekstu ispitanici rado sagledavaju i svoju budućnost, i budućnost grada. Sukladnost tih dviju putanja usmjeruje i odgovore na slijedeća pitanja o namjerama – a možda više i o njihovim željama – da ostanu živjeti u Zagrebu ili da iz njega odu.

Tek nešto više od polovice ispitanika izrijekom je potvrdilo namjeru trajnog ostanka u Zagrebu. Oko petina

Tablica 5.

ispitanika najavljuje odlazak, dok je broj onih koji još ne znaju ili su zaobišli ovo pitanje tek neznatno veći.

Kad završite školovanje, namjeravate li trajno živjeti u Zagrebu?		%
1. Da		57,4
2. Ne		19,1
3. Još ne znam		13,8
4. Bez odgovora		9,7

Razumije se, riječ je prije o karakterističnim mlađe-načkim aspiracijama negoli o čvrstim planovima, pa ih na taj način valja i tumačiti. Uostalom, u toj dobi nerijetka je i promjena mjesta boravka vezana uza studiranje u drugom gradu. U našem slučaju, s obzirom na iskazane stavove o obrazovnim mogućnostima Zagreba spram drugih hrvatskih gradova, možemo zaključiti da bi cilj tog preseleđenja bio, dakako, u inozemstvu.

“...Kada završim školovanje, ne znam da li ću trajno živjeti u Zagrebu... namjeravam kasnije živjeti u nekom drugom europskom ili svjetskom gradu...”

“...ne razmišljam o tome da li bib ostao u Zg ili ne... vidjet ćemo što bude, možda se pruži prilika 'vani' raditi, ali zašto ne i ostati...”

Zanimljivo je usporediti ove nalaze s odgovorima doivenim na slično pitanje u anketnom upitniku iz 2000. godine, primjenjenom na reprezentativnom uzorku (punoljetne) zagrebačke populacije.

Tablica 6.

Namjeravate li i dalje živjeti u Zagrebu?	%
Da, namjeravam trajno živjeti u Zagrebu	89,0
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat ću odseliti čim to bude moguće	3,1
Odselit ću kad ostaram ili odem u mirovinu	4,0
Nešto drugo	3,7
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100

Izvor: *Urbane aspiracije građana Zagreba*, Institut Pilar, 2000. Istraživačko izvješće

Tablica 7.

Mislite li da će Vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti?	%
Vjerujem da će ostati	72,0
Mislim da će se odseliti	3,7
Već se jedno ili više djece odselilo	7,1
Ne znam, ne mogu ocijeniti, bez odgovora	17,2
Ukupno	100

Izvor: *Urbane aspiracije građana Zagreba*, Institut Pilar, 2000. Istraživačko izvješće

Gotovo 89% ispitanika iz populacije "odraslih" namjerava trajno živjeti u Zagrebu, dok je takva odlučnost prisutna tek u 57% mlađih. Ovi podatci očituju razliku između aspiracija srednjoškolaca, s jedne, i "populacijskog prosjeka", s druge strane. No, ovom prigodom, više nas zanima procjena (odrasle populacije) hoće li njihova djeca ostati živjeti u Zagrebu. Razlika se smanjuje kad se usporede stavovi u tablicama 5 i 7. Unatoč visokom udjelu roditelja koji smatraju da će im djeca ostati u Zagrebu, gotovo trećina ih računa s mogućnošću da će im djeca otici živjeti drugdje, ili su to već i učinila, što se približava postotku učenika koji su u esejima izjavili da "ne namjeravaju živjeti u Zagrebu" ili se "još nisu odlučili" hoće li otici ili ostati.

Kako će Zagreb izgledati za 10 godina?

Raspodjela odgovora na ovo pitanje ne iznenadjuje zbog značajne prevage optimizma – tj. povjerenja da će grad izgledati značajno bolje – nad pesimizmom, koji predviđa značajnu negativnu promjenu. Svakako, iznenadenje je podatak da čak 22,3% ispitanika smatra kako u (ne baš kratkom) razdoblju od idućih 10 godina – neće biti promjene. Takvo mišljenje ispitanici najčešće nisu posebno obrazlagali. Premda se može pročitati kao nezainteresiranost, ne treba ga odmah pribrojiti skupini pesimističnih. Možda se razlog ovakvu stavu koji ne predviđa promjene krije u (prije spomenutoj) izraženoj emocionalnoj vezi s gradom, koji se voli ovakav kakav je sada i kakvoga ga svakodnevno upoznaju. U tom slučaju predviđanje stanja *status quo* može se protumačiti kao želja da grad "sačuva" prepoznatljiv identitet, da bude otporan na vrijeme. Takvo tumačenje ohrabruju i izjave poput:

"...Mislim da se Zagreb za 10 godina neće drastično promijeniti. Sviđa mi se život u Zagrebu. Volim Zagreb..."

Naravno, na drugoj su strani mišljenja koja izravno vode pesimističnom scenariju:

Tablica 8.

“...Nažalost, neće se promijeniti ni za 10 godina, jer nitko ne ulaže u njega...”

Kako će Zagreb izgledati za 10 godina	f
1. Ostat će uglavnom isti, bez promjene	22,3%
2. Promijenit će se značajno – na lošije	11,7%
3. Promijenit će se značajno – na bolje	48,9%
4. Bez odgovora	17,0%

Projekcije Zagreba u budućnosti otvorile su, u naših ispitanika, niz socio-ekoloških pitanja i mogućih razvojnih problema, te se može reći kako je u fokusu nijihova interesa pitanje o budućnosti grada neodvojivo od pitanja kvalitete života.

“...Za 10 godina mislim da će Zagreb biti u kaosu. Bit će pretrpan automobilima i bit će sve puno smoga. Život po ljeti u Zagrebu će biti nemoguć kakav je već i sad...”

“...Siguran sam da će se Zagreb razviti u jedan pravi, veliki europski grad, i da će biti dio Europe jer tamo i pripada...”

“...Za 10 godina Zagreb će biti puno napućeniji, nadam se da će doživjeti pozitivne promjene...”

“...Sigurno bolji nego danas, mislim da će se ceste popraviti, grad će se proširiti...”

“...bit će još više ljudi, bit će još veći...”

“...Nadam se da će za 10 godina riješiti pitanje Jakuševca, problem zapošljavanja i pitanje ‘podzemne’...”

“...Veliki grad i jedno od glavnih urbanih središta južne i jugoistočne Europe... vjerojatno prljav, ali imućan i bogat grad...”

“...Bit će jednako nepovezan s Europom kao i danas... možda čak i gore...”

“...ljudi će se osjećati da stvarno žive u velikom gradu...”

“...nadam se da će do tada i dalje zadržati svoj duh, no ipak biti u korak s ostalim europskim i svjetskim gradovima...”

Scenariji su, svakako, različiti, no zajedničko im je predviđanje rasta grada i u prostornom i u demografskom pogledu. Stoga gimnazijalcima izgleda da i uspješan razvitak ovisi o tome kako će se uspješno grad nositi s tim rastom.

Osim toga, kao čvrsta referentna točka usidrila se Europa, pa će se, ako slijedimo logiku naših mladih ispitanika, svaka daljnja promjena uspoređivati s njom i, naprosto, mjeriti europskim mjerilima.

ZAKLJUČAK

Analizirajući eseje srednjoškolaca pisane o Zagrebu, bili smo svjesni opasnosti da na skliskom tlu interpretacija njihovih misli, ideja i stavova, ponekad dvosmislenih, ponekad ironičnih - ustrajemo oko naoko važnog ili preskočimo nešto što zaslužuje veću pozornost. Odlučili smo se za metodu eseja vjerujući da ćemo se na ovaj način najviše približiti odgovoru na parafrazirano pitanje koje smo željeli da svaki od njih sebi postavi: *Tko je Zagreb meni?* Tekstovi koje smo dobili u velikoj mjeri nisu do kraja "analitički iskorišteni", jer svako novo čitanje otkriva novu razinu odnosa spram grada. Na temelju napisanog pokušali smo interpretirati grad kroz doživljaj skupine njegovih mladih stanovnika. Istodobno sa slikom Zagreba nastojali smo uobičiti i njihovu sliku Zagrepčanina, kao njegova konstitutivnog elementa, reprezentanta, jednom riječju: simbola. Ispitanici drže da se Zagrepčanin ostvaruje i na simboličkoj razini prakticiranjem posebnog životnog stila ili gestâ, ali i na području svakodnevnog djelovanja za dobrobit grada. Može se reći da oko tih stavova nema prijepora. Također je, po njima, za Zagrepčanina karakteristično prihvatanje tradicije i kulture grada. Nešto manji broj, oko polovice ispitanika, inzistira na emocionalnoj vezi s gradom i osjećaju pripadnosti te obiteljskom podrijetlu građana kao uvjetima da se postane i bude Zagrepčaninom.

Promatraljući ove rezultate u cijelosti, vidimo da se Zagreb u optici njegovih mladih stanovnika čita kao dvo-smislen iskaz. S jedne strane doživljen je kao velegrad, metropola, a s druge strane pokazuje obilježja zavičajnog, najbliže rečeno *srednjeg*, pa čak i *malog* grada.

Već i sama činjenica što su u pokušajima da opišu Zagreb, da odgovore na spomenuto pitanje *Tko je Zagreb?*, učenici najčešće tražili polazište u definiranju pomoću označke veličine, lutajući od kategorija *veliki grad*, *srednji grad*, *mali grad*, vraća nas na spomenuto proturječje: metropola – srednji/mali grad. Protivnost se temelji više na socijalnoj razlici nego na statističkoj. To se pokazalo i kroz ove eseje u kojima se prednost davala "životnom stilu", kulturi, duhu grada, sveopćoj kvaliteti života, množenju mogućnosti: razvojnih, obrazovnih i drugih. Štoviše, statistički otklon od velegrada može značiti da je Zagreb pronašao "pravu mjeru". Ali u socijalnom smislu, manjak velegradskih atributa dovodi u pitanje njegovu metropsku ulogu. Niz iznesenih prigovora, očekivanja, pa i predviđanja, govore u prilog tome. Na koncu, ako Zagreb u sebi nosi dva identiteta (što znači da nosi dva grada), i pitanje – tko je Zagreb – u sebi nosi dva pitanja: Tko je Zagreb u Hrvatskoj? i Tko

je Zagreb u Europi? Zagreb – metropola neprestano se odmjerava s drugim hrvatskim gradovima, ali istodobno i s drugim europskim metropolama. To odmjerivanje događa se, između ostalog, i kroz ove eseje, kroz svakodnevna razmišljanja i procjenjivanja njegovih (mladih) stanovnika. Podsjekoćemo, Bogdanović (2001.) je napisao: "...svaka prava metropola u sebi sabire refleksie i čestice mnogih drugih dragocjenih gradova..." U mnogim gradovima ovog našeg svijeta, kao u ispuštenom ogledalu, ogledaju se i mnogi drugi gradovi. Čestice univerzalnog trepere u odlomcima i mrvicama gradske materije; one se ponekad, recimo u stilskim fragmentima, gotovo mogu opipati, ali se dublje i upečatljivije čitaju u iskricama duha i ukusa, u ukupnoj auri gradske ličnosti." Usporedujući Zagreb s drugim metropolama, učenici koji su pisali ove eseje tražili su njihove tragove u njemu, i tražili su Zagreb u njima. I to je, zasigurno, prva indicija njegova upisivanja u europsku urbanu mrežu.

BILJEŠKE

¹ Vidjeti više u Rogić, I. (1997.). *Tko je Zagreb?*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

² Vidjeti, primjerice u: Crane, Ph., Dee, M. (2001.). Young people, public space and new urbanism. *Youth Studies Australia*, 20(1); te Woolley, H., Spencer, Ch., Dunn, J., Rowley, G. (1999.). The Child as Citizen: Experiences of British Town and City Centres. *Journal of Urban Design*, 4(3).

³ Iskustvo u prijašnjim istraživanjima pokazalo je da je ova metoda vrlo plodonosna jer se njome čuva neposrednost mladenačkog izričaja. Vidjeti, primjerice, analize eseja mladih u Rogić, I., Mišetić, A. (2000.). Sisak u gradanskom iskustvu. U: Rogić, I., Mikić, M., Mišetić, A. (ur.) (2000.). *Sisak 2000+: sociodemografska uporišta budućeg Siska*. Zagreb: Institut Pilar; te Raboteg-Šarić, Z., Rogić, I. (2002.). *Daleki život, bliski rub: kvaliteta života i životni planovi mladih na područjima posebne državne skrbi*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

⁴ O fenomenu "nove urbane zavičajnosti" vidjeti više u Rogić, I. (1992.). *Periferijski puls u srcu od grada*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.

⁵ I svjedoči o identitetskim prazninama karakterističnim za "pseudo-gradska tkiva", koja spominje Bogdanović (2001.), diskutirajući o problemima gradskog identiteta.

LITERATURA

- Banovac, B. (1998). *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet.
- Bogdanović, B. (2001). *Grad i budućnost*. Zagreb: Naklada Mlinarec-Pavlić.
- Crane, Ph.; Dee, M. (2001). Young people, public space and new urbanism. *Youth Studies Australia*, 20 (1), str. 11-24.
- Kalanj, R. (2003). Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje. *Socijalna ekologija*, 12 (1-2), str. 47-69.
- Low, S. M.; Altman, I. (1992). *Place Attachment, Human Behaviour and Environment*. New York, London: Plenum Press.
- Mišetić, A. (1997). Socijalne značajke rive u životu grada: primjer Splita. *Društvena istraživanja*, 1 (27), str. 71-89.
- Osvrt na urbane aspiracije građana Zagreba (2000). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Raboteg-Šarić, Z.; Rogić, I. (2002). *Daleki život, bliski rub: kvaliteta života i životni planovi mladih na područjima posebne državne skrbi*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mlađeži, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Rogić, I. (1992). *Periferijski puls u srcu od grada: zamke revitalizacije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Rogić, I. (1997). *Tko je Zagreb?: prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2001). *Tehnika i samostalnost: okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I.; Mišetić, A. (2000). Sisak u građanskom iskustvu, 2000. *Sisak 2000+: sociodemografska uporšta budućeg Siska*. I. Rogić; M. Mikić; A. Mišetić (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Tomić-Koludrović, I.; Leburić, A. (2001). *Skeptična generacija: životni stilovi mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM.
- Woolley, H.; Spencer, Ch.; Dunn, J.; Rowley, G. (1999). The Child as Citizen: Experiences of British Town and City Centres. *Journal of Urban Design*, 4 (3), str. 255-268.

Anka
MIŠETIĆ

Geran-Marko
MILETIĆ

PRIVRŽENOST ZAGREBU:

“domaći” i “došljaci”

UVOD

U klasičnim sociološkim raspravama, kao što su, u prvom redu, Weberova i Durkheimova, "društvena pripadnost" prvi je uvjet oblikovanja/razlikovanja društvenih skupina na svim razinama (Banovac, 1998.). Povezanost s posebnom zajednicom često je udružena s ukorijenjeniču u posebnom mjestu. Koncept "ukorijenjenosti u mjestu/prostoru" opisuje jedan od načina na koji se pojedinci ili skupine smještaju u socio-kulturnom okolišu. Neki autori smatraju da "pripadnost mjestu" ili "vezanost za mjesto" (*place attachment*) može biti značajan čimbenik povezan sa spremnošću na socijalnu akciju kao i preduvjet odgovorna ponasanja u zajednici (Vaske, Kobrin, 2001.; Payton, 2003.). U domaćoj znanstvenoj literaturi sve češće se govori o "zavijajnosti" kao vezi socijalne i fizičke/prostorne dimenzije okoliša, ali i mehanizmu oblikovanja socijalnog identiteta (Dakić, 1992.; Rogić, 1997., 2000.). Ono što neko mjesto čini osobitim u odnosu na druga mjesta, može se ostvarivati na nekoliko razina. Na *funkcionalnoj* razini moguća je povezanost s mestom jer je ono opremljeno svime što nam omogućuje da upravo tu zadovoljimo svoje potrebe, ostvarimo ciljeve i sl. U tom slučaju, primjerice, može se raditi o mjestu s dobrom socijalnom i tehničkom infrastrukturom. No, povezanost se ostvaruje i kao neposredna, *emocionalna* povezanost, koja se doživljava kroz identifikaciju s mestom ili osjećaj identiteta. Tada je riječ o vezi čovjek-prostor, koja rezultira ugrađivanjem elemenata okoliša ili cijelog mesta u identitet pojedinca (Payton, 2003.). Posebno je u drugom slučaju riječ o kompleksnom odnosu u kojem se okoliš doživljava i predočuje kroz simbole identiteta. J. E. Cross (2003.) ističe da je s obzirom na mjesto za koje gajimo osjećaj pripadnosti moguće razlikovati tri razine okoliša s kojima se povezujemo: (a) prirodni okoliš (more, planina, rijeka, šuma i sl.); (b) socijalni okoliš u naružem smislu (obitelj, prijatelji, profesionalne skupine, socijalne mreže); (c) izgrađeni okoliš (objekti, dijelovi grada, osobite panorame mjesta, čitavo mjesto). S druge

strane, smatra Cross, postoje i različite dimenzije povezanosti: (a) želja da se tu živi; (b) osjećaj pripadnosti; (c) identifikacija s mjestom; (d) ovisnost o mjestu te (e) očekivanja za budućnost.

Vrste ili tipovi okoliša povezani su s vrstama i intenzitetom veza koje ljudi unutar njih izgrađuju. Gradovi, osobito veliki gradovi, mjesta su u kojima se stvara specifičan tip odnosa čovjeka i izrazito artificijelnog okoliša koji ga okružuje. Riječ je, u osnovi, o klasičnim temama urbane sociologije u koje su nas uveli Simmel i čikaška škola, a koje su i danas predmetom rasprava, najčešće multidisciplinarnih.

U ovom radu zanima nas kako se ta povezanost s mjestom očituje u stavovima stanovnikâ Zagreba. Za tu svrhu upotrijebljeni su podaci anketnog istraživanja o urbanim aspiracijama građana Zagreba.¹ Posebno ćemo se fokusirati na dvije skupine ispitanika, nastale temeljem subjektivne procjene pripadnosti gradu. Naime, ispitanici su odgovarali na pitanje "Osjećate li se u Zagrebu domaćim ili došljakom" opredjeljujući se za jedan odgovor. Ovakva formulacija pitanja neosjetljiva je na različite vrste i intenzitete odnosa koji se stvaraju između pojedinca i grada. Štoviše, ona "prisiljava" ispitanike da se u konačnici opredijele između "pripadnosti" i "nepripadnosti", da odvagnu brojne razloge i motive te povuku crtua na bilanci svog (uvijek) kompleksnog odnosa s gradom. Stoga, premda stojimo pred dvjema skupinama, ne bi bilo razložno očekivati da su one nužno i po većini stavova različite, ili čak suprostavljene. Riječ je o građanima koji zajedno sudjeluju na različitim razinama oživotvorenja grada. Njihov osjećaj bliskosti ili distance spram grada koji se očituje na emocionalnoj razini, ostao će na nekim drugim razinama prikriven, nevidljiv ili nevažan. Zanimalo nas je, stoga, otkriti upravo one dimenzije na kojima se on potvrđuje kao značajan usmjerivač razlike, bez obzira na to je li ona izrazito naglašena ili se tek nazire kroz fine nijanse.

PREDMET I METODA

Metoda koju smo koristili prilagođena je prema konceptualizaciji pojma "povezanost s mjestom" kako je donosi Cross. Dakle, analizirat će se odgovori na pitanja o zadovoljstvu nekim aspektima života koji predstavljaju spomenute tri razine okoliša prema kojima se razvija povezanost, a zatim i dimenzije povezanosti s gradom.

1. Dimenzije povezanosti mjerit ćemo pomoću sljedećih varijabli:

(a) *Želja da se živi u mjestu*

Pitanje: Namjeravate li i dalje živjeti u Zagrebu?

(b) *Osjećaj pripadnosti*

Pitanje: Smatrate li sebe u Zagrebu "domaćim" ili "došljakom"?

(c) *Očekivanja za budućnost*

Pitanje: Mislite li da će vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti?

2. Zadovoljstvo stanjem na tri razine okoliša mjerit ćemo preko izabranih varijabli:

(a) *Prirodni okoliš*:

- zaštita okoliša
- gospodarenje savskom obalom

(b) *Izgrađeni okoliš*:

- arhitektonsko oblikovanje novih kuća
- izgradnja stambenih naselja
- obnova gradskog središta

(c) *Socijalna infrastruktura*:²

- opremanje grada društvenim sadržajima
- zaštita i sigurnost stanovništva
- briga o mladima i njihovoј budućnosti

Uz ova tri aspekta uvest ćemo još jedan, koji bi, smatramo, mogao biti važan za identifikaciju s gradom, a koji se odnosi na (d) *tradiciju baštine* te obuhvaća varijable:

- čuvanje kulturne baštine
- očuvanje specifičnosti lokalnog načina života.

Osim pregleda navedenih stavova za uzorak građana Zagreba u cjelini, izvršit ćemo i nekoliko posebnih statističkih analiza da bismo utvrdili postoji li statistički značajna razlika u stavovima dviju skupina: "domaćih" i "došljaka".

INTENZITET POVEZANOSTI

Sve tri dimenzije kojima smo mjerili intenzitet veze s gradom (želja da se tu živi, osjećaj pripadnosti, očekivanja za budućnost) pokazuju da je riječ o vrlo visokom stupnju povezanosti ispitanikâ sa Zagrebom. Prvi u nizu argumentata za potkrepu ove tvrdnje jest činjenica da 90% anketiranih namjerava trajno živjeti u Zagrebu, a ako slobodnije interpretiramo odgovore, može se reći da se od samo 3% ispitanih može očekivati aktivno nastojanje da se grad napusti i da se ode živjeti drugdje (tablica 1).

Tablica 1.
Namjeravate li i dalje živjeti u Zagrebu? (n=1700)

Da, namjeravam trajno živjeti u Zagrebu	89,0%
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat će odseliti čim to bude moguće	3,1%
Odselit će kad ostaram ili odem u mirovinu	4,0%
Nešto drugo	3,9%
Ukupno	100,0%

Premda pitanje "Namjeravate li i dalje živjeti u Zagrebu?" podrazumijeva projekciju u budućnost jer je formulirano kao namjera, zbog naglašenog kontinuiteta kroz formulaciju "...i dalje živjeti..." ipak odražava i trenutačno raspoloženje ispitanika. No, pitanje koje se odnosi na budućnost djece potiče ispitanika na dalekosežniju projekciju, pa se iz njega, premda posredno, može iščitati u kojoj mjeri su njihova "očekivanja za budućnost" povezana sa Zagrebom (tablica 2). U ovoj dimenziji čini se da intenzitet povezanosti slabi do 71% ispitanika koji vjeruju kako će i njihova djeca živjeti u Zagrebu.

Tablica 2.
Mislite li da će Vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti? (n=1307)

Vjerujem da će ostati	71,2%
Mislim da će odseliti	3,6%
Već je jedno ili više djece odselilo	7,2%
Ne znam, ne mogu procijeniti	17,1%
Ukupno	100,0%

Ipak, ako se pažljivo promotre svi ostali odgovori, najviše je neodlučnih, a tek zatim slijede oni čija su se dječa već odselila te oni koji prepostavljaju da će im djeca otici iz grada. Svakako, još uvijek nam ostaje većina koja smatra da će u Zagrebu i dalje imati potporu obiteljske mreže, pa se može očekivati kako će se zbog toga njihova povezanost s gradom dodatno učvrstiti.

Ovakve aspiracije jasnije su ako se pogleda dobna struktura unutar skupine ispitanika koji "ne namjeravaju živjeti u Zagrebu", a u koju su uvršteni svi odgovori osim izričite tvrdnje da će "ostati u Zagrebu". Već je na prvi pogled očito da u drugoj skupini (ne žele i dalje živjeti u Zagrebu ili barem nisu u to sigurni) prevladavaju mlađi ispitanici, kojih je čak 63% u prvoj dobnoj skupini (do 29 godina). U tom smislu vjerojatno je i želja za odlaskom povezana s mlađom životnom dobi. To potvrđuje i analiza hi-kvadratom (tablica 3).

	Namjerava živjeti u Zagrebu	Ne namjerava živjeti u Zagrebu
0-29	18,3%	62,9%
30-59	53,2%	29,0%
60 i više	28,5%	8,1%
Ukupno	100,0%	100,0%

p<0,01

Anka Mišetić,
Geran-Marko Miletić
Priruženost Zagrebu:
“domaći” i “došljaci”

Tablica 3.
Dob i namjera ostanka ili
odlaska iz grada

IDENTIFIKACIJA S GRADOM

Usporedimo li odgovore o mjestu rođenja i odgovore na pitanje smatraju li sebe “domaćim” ili “došljakom”, možemo formirati prvi opći zaključak da je Zagreb grad prema kojem značajna većina njegovih građana ima izražen osjećaj pripadnosti ili povezanosti. Odmah valja reći: 87% ispitanika iz uzorka doživjava se u Zagrebu “domaćim”, dok se “došljacima” smatra njih 13%. Pri tome grad – očito uspješno – osvaja pridošlice, o čemu govori i podatak da se “domaćima” u Zagrebu osjeća 37,2% anketiranih više nego što ih je u Zagrebu rođeno (tablice 4 i 5).

Domaćim	86,8%
Došljakom	6,8%
Ne mogu ocijeniti	6,5%
Ukupno	100,0%

Tablica 4.
Smatraće li sebe u Zagrebu:

Zagreb	49,6%
Drugdje	50,4%
Ukupno	100,0%

Tablica 5.
Mjesto rođenja

Skupine “domaćih” i “došljaka” usporedili smo i po nekoliko obilježja: među njima nema statistički značajne razlike u stupnju naobrazbe, u pitanju zaposlenosti/nezaposlenosti, po spolu, niti po životnoj dobi.

Tek uspoređujući ove skupine s obzirom na namjeru ostanka ili odlaska iz grada, analizom testa hi-kvadrata dobili smo statistički značajnu razliku. Štoviše, razlika se pokazala značajnom i kad je riječ o osobnim namjerama i predviđanjima o ponašanju njihove djecu (tablice 6 i 7).

Tablica 6.
Domaći i došljaci o namjerama ostanka u Zagrebu

	Domaći	Došljaci
Namjeravaju i dalje živjeti u Zagrebu	97,0	87,6
Ne namjeravaju dalje živjeti u Zagrebu ili nisu sasvim sigurni u to	3,0	12,4
Ukupno	100,0%	100,0%
p<0.01		

Tablica 7.
Domaći i došljaci o budućnosti svoje djece u Zagrebu

	Domaći	Došljaci
Djeca će im ostati živjeti u Zagrebu	74,5	53,8
Djeca im vjerojatno neće ostati u Zagrebu ili su se već odselili	25,5	46,2
Ukupno	100,0%	100,0%
p<0.01		

Na prvi pogled vidljivo je da i oni ispitanici koji se smatraju "domaćima" kao i oni koji se drže "došljacima" u velikoj većini vežu svoju budućnost uza Zagreb. Znači li to da je Zagreb grad u kojem se uspješno formira veza s mjestom, barem na prvoj dimenziji koju smo označili "želja da se živi u mjestu"? Moguće je. No, više od toga zanima nas usporedba spomenutih skupina. Podatci ipak pokazuju statistički značajnu razliku među njima, koja sugerira da u skupini došljaka postoji stabilno veći udio onih koji ne namjeravaju ostati u Zagrebu nego što ih nalazimo u skupini "domaćih". Kad su u pitanju predviđanja vezana za budućnost njihove djece, ova razlika još se više pojačava. Na temelju toga potvrđuje se da je skupina "došljaka" manje ukorijenjena u gradu od skupine "domaćih".

Istraživanja pokazuju da se povezanost s mjestom, koja u konačnici rezultira identifikacijom s njime, ostvaruje kao rezultat akumuliranih "biografskih iskustava" povezanih s tim mjestom. To znači da dulji "boravišni staž" u nekom mjestu ima za posljedicu čvršću vezu s njime (Gieryn, 2000.). Naši podatci o "domaćima" koji brojem premašuju rođene u Zagrebu, otvaraju mogućnosti i za drukčije interpretacije povezanosti s mjestom. Oni pokazuju da se identifikacija s mjestom ne mora nužno oslanjati na dugotrajnost nizanja biografskih činjenica, već može naći uporište i u mnogim socijalnim i emotivnim vezama u kojima je pojedinac umrežen. Također ju je moguće tražiti i u projekcijama vlastitog identiteta, u koji se predodžba o gradu upisuje kao "izabrani zavičaj". U tom slučaju "zavičaj" više nije (samo) "rodni kraj" već postaje socijalna konstrukcija koja ima sva obilježja simbola: misterijska, ekolozijska, energijska, reprezentacijska i, napisljetu, motivacijska

(Rogić, 1991., 1997.). U takvom mjestu za koje smo se opredijelili, činjenice koje proizlaze iz tvrde podloge socio-demografskih podataka nekog pojedinca (kao što je npr. mjesto rođenja), ne mogu ga ni primorati, ali ni prijeći da se osjeća "domaćim", ili naprsto da se osjeća "doma". Još jedan podatak iz istraživanja govori tome u prilog. Nai-me, procjene posljedica koje je imao dosadašnji razvitak grada za njihove životne uvjete i životni standard, sudsaruju se s visokim stupnjem identifikacije s gradom (tablica 8).

Razvitak grada je:	
Povoljno utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	21,3%
Nepovoljno utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	15,6%
Nije imao značajnijeg utjecaja na moj život kao ni na život moje obitelji	48,4%
Ne znam, ne mogu ocijeniti	12,4%
Bez odgovora	2,4%
Ukupno	100,0%

Tablica 8.
Kakve ste koristi i štete Vi osobno imali od dosadašnjeg razvitka grada? (n=1700)

Odgovor koji je izgledao najmanje vjerojatnim – najčešće je izabran. Tvrđnja da grad u kojem se živi nema značajnijeg utjecaja na život građana, diskvalificira ga kao ozbiljnog socijalnog aktera. Na grad se, naprsto, u tom smislu, ozbiljnije "ne računa". Pa ipak, to ih ne prijeći da se u njemu *ukorjenjuju*. Podatci ukazuju da se povezanost s gradom ne oblikuje nužno na funkcionalnoj razini, sukladno mogućnostima u kojima se grad pojavljuje kao servisno mjesto na kojem se "zadovoljavaju potrebe". Naprotiv, grad se preuzima (ili se ne preuzima) kao dio *priče* o vlastitom životu, pa je u tom slučaju, unatoč nezadovoljstvu nekim obilježjima života, od njega neodvojiv.

OCJENA GRADSKOG OKOLIŠA

U uvodu smo opisali koncept koji privrženost mjestu objašnjava preko tri razine okoliša: prirodne, socijalne i izgrađene ili proizvedene te kroz četvrtu razinu koja se odnosi na tradicijsku baštinu. U istraživanju urbanih aspiracija Zagrepčana nije se posebno mjerio stupanj privrženosti pojedinoj razini okoliša, već se u tom slučaju ispitanike pitalo o gradu "u cjelini". Ono što se posredno može iskoristiti za ovu raspravu jest procjena zadovoljstva stanjem i rješavanjem problema na svakoj od ovih razina. Naravno, premda ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je procjena zadovoljstva stanjem u pojedinom gradskom sektoru nu-

žno povezana s privrženosti mjestu, ne možemo zanemariti mogući utjecaj dugotrajnog zadovoljstva ili nezadovoljstva na stupanj privrženosti. Odabранe varijable grupirali smo u četiri kategorije koje opisuju prirodni, socijalni i izgrađeni okoliš te tradicijsku baštinu. Iz tablice 9 vidljivo je da su ispitanici najzadovoljniji stanjem u sferi “izgrađenog okoliša”, dok je na drugom mjestu po zadovoljstvu “tradicjska baština”. Na trećem je mjestu “prirodni okoliš”, a najmanje su zadovoljni stanjem “socijalne infrastrukture” (tablica 9).

Tablica 9.
Koliko ste, kao građanin Zagreba, zadovoljni rješavanjem sljedećih pitanja i problema grada?
(srednja ocjena na skali 1–5, pri čemu je 1=vrlo nezadovoljan, a 5=vrlo zadovoljan)

	M
Izgrađen okoliš	3,3
Tradicijska baština	2,8
Prirodni okoliš	2,6
Socijalna infrastruktura	2,4

Najveće zadovoljstvo izraženo spram “izgrađenog okoliša” možemo protumačiti i kao prvi pokazatelj da grad djeluje kao društveni akter – poduzetnik. Osim toga, po njihovoj ocjeni, s nešto manje uspjeha, ali ipak ocjenom “dobar”, vrednuje se i stanje “tradicjske baštine”, što je jedno od posebno važnih uporišta za oblikovanje gradskog identiteta. Nešto je slabije zadovoljstvo “prirodnim okolišem”, pri čemu treba reći da se to odnosi na upravljanje prirodnim okolišem, na pitanja zaštite i gospodarenja. Najmanju ocjenu dobila je “socijalna infrastruktura”. Nedostatci u opremljenosti društvenim sadržajima značajno slabe kvalitetu življenja, ali i uvjerljivost grada kao socijalnog aktera. U ovom slučaju izostala je analiza neformalnih socijalnih mreža koja bi mogla pokazati nadoknađuju li se takvi nedostatci drugim oblicima socijalne potpore.

Ako pogledamo rezultate za svaku varijablu pojedinačno (tablica 10), na prvi pogled nema većih razlika u ocjeni rješavanja problema. Sličnost je očita i u rangu, no nije nevažno da su, u ukupnoj ocjeni, “došljaci” ipak nešto zadovoljniji.

Statistički značajne razlike u stavovima “domaćih” i “došljaka” nema samo u procjeni stanja i problema socijalne infrastrukture. Treba reći da je kod tri varijable na kojima se pokazala razlika vidljiv isti smjer odgovora – srednje ocjene ne prelaze razdjelnici prema pozitivnim odgovorima (uglavnom ili izrazito zadovoljan) te se može reći da obje skupine ispitanika dijele slično (ne)zadovoljstvo.

Tablica 10.

Koliko ste, kao građanin Zagreba, zadovoljni rješavanjem sljedećih pitanja i problema grada:
(ocjene od 1=izrazito nezadovoljan do 5=izrazito zadovoljan)

“Domaći” (rang srednjih ocjena)	M	“Došljaci” (rang srednjih ocjena)	M
1. Obnova gradskog središta	3,7	1. Obnova gradskog središta	3,7
2. Izgradnja stambenih naselja	3,2	2. Izgradnja stambenih naselja	3,4
3. Čuvanje kulturne baštine	3,1	3. Čuvanje kulturne baštine	3,2
3. Opremanje grada komunalnom opremom (vodovod, kanalizacija, plin, asfalt i sl.)	3,1	3. Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	3,2
3. Opremanje grada društvenim sadržajima (kulturnim i zdravstvenim objektima, školama, vrtićima i sl.)	3,1	5. Opremanje grada društvenim sadržajima (kulturnim i zdravstvenim objektima, školama, vrtićima i sl.)	3,1
6. Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	2,9	6. Opremanje grada komunalnom opremom (vodovod, kanalizacija, plin, asfalt i sl.)	3,0
6. Održavanje grada (čistoća, fasade, zelenilo itd.)	2,9	6. Održavanje grada (čistoća, fasade, zelenilo itd.)	3,0
8. Izgradnja gradskih prometnica	2,7	8. Zaštita okoliša	2,8
9. Zaštita okoliša	2,6	8. Gospodarenje savskom obalom	2,8
10. Gospodarenje savskom obalom	2,5	8. Izgradnja gradskih prometnica	2,8
10. Zaštita i sigurnost stanovništva (zaštita od kriminala, terorizma i sl.)	2,5	11. Očuvanje specifičnosti lokalnog načina života	2,7
10. Očuvanje specifičnosti lokalnog načina života	2,5	12. Zaštita i sigurnost stanovništva (zaštita od kriminala, terorizma i sl.)	2,4
13. Izgradnja javnih parkirališta	2,3	12. Izgradnja javnih parkirališta	2,4
14. Rješavanje problema velikih industrijskih zagađivača	2,2	14. Rješavanje problema velikih industrijskih zagađivača	2,2
15. Briga o mladima i njihovoј budućnosti	1,6	15. Briga o mladima i njihovoј budućnosti	1,8
Ukupna srednja ocjena	2,6	Ukupna srednja ocjena	2,8

Zašto su ispitanici koji se deklariraju “domaćima”, pa time izražavaju i veću povezanost s gradom, kritičniji u ocjenjivanju stanja i problema? Možda je riječ o tome da oni, naprosto, postavljaju više kriterije ili pokazuju veće zanimanje i očekivanje spram grada i gradskog okoliša. No, od takvih pretpostavki za nas je u ovom trenutku važniji nalaz da zadovoljstvo rješavanjem poteškoća ili uspješnost funkcioniranja unutar pojedinih gradskih sektora nije nužno povezana sa stupnjem identifikacije s gradom. U protivnom, ne bismo u prosjeku dobili veće zadovoljstvo okolišem u skupine koja se spram njega distancira (“do-

Tablica 11.
Zadovoljstvo okolišem i subjektivna ocjena pripadnosti gradu?
(srednja ocjena zadovoljstva okolišem, pri čemu je 1=izrazito nezadovoljan, a 5=izrazito zadovoljan)

šljaci”) nego u skupine koja se s njim identificira (“domaći”). Prije bismo mogli reći da veća povezanost s gradom donosi i veća očekivanja i stavove da se “može bolje”.

	Domaći	Došljaci	p
Prirodni okoliš	2,55	2,79	<0.01
Izgrađeni okoliš	3,28	3,42	<0.05
Socijalna infrastruktura	2,39	2,46	>0.05
Tradicijski okoliš	2,76	2,92	<0.01

Premda dijele nezadovoljstvo, statistički značajna razlika potvrđuje da između dviju skupina možemo očekivati stabilnu razliku koja se očituje u ipak većem nezadovoljstvu “domaćih”. Posebno je zanimljivo vidjeti na kojim se razinama okoliša zbiva taj raskorak (tablica 11). Riječ je o prirodnom okolišu koji jamči uspješno “životno mjesto”. Drugo, riječ je o odnosu prema tradiciji koja se izravno veže za pitanje identiteta i, na posljetku, riječ je izgrađenom okolišu. Sve tri razine riznica su iz koje se crpe simboli identiteta zajednice, pa je, u tom slučaju, moguća i veća osjetljivost/kritičnost u skupine “domaćih”.

Istraživanje je pokazalo da se na različit način ocjenjuje grad u cijelini i dio grada u kojem se živi (šire susjedstvo). Unatoč pretežno niskim ocjenama stanja u raznim segmentima gradskog života i funkcioniranja, podatci pokazuju da su ispitanici u većini “uglavnom...” ili “vrlo zadovoljni” općim uvjetima života u naselju. Takvo zadovoljstvo može značajno pridonijeti povezanosti s mjestom. Razlog je tomu u načinu na koji se oblikuje povezanost s mjestom. Ona se, po Crossu, ostvaruje na nekoliko razina s obzirom na opseg prostora s kojim se osoba povezuje: dom/kuća, susjedstvo, cijeli grad i sl. Naše istraživanje pokazuje da se zadovoljstvo/nezadovoljstvo na jednoj razini gradskog okoliša (susjedstvo) ne prenosi nužno na grad u cijelini. S druge strane, možemo pretpostaviti da ukorijenjenost na bilo kojoj od ovih razina može osnaživati povezanost s gradom. U prilog tome govore i podatci da su građani koji se smatraju “domaćima” značajno zadovoljniji općim uvjetima života u dijelu grada u kojem žive (tablica 12).

Tablica 12.
Zadovoljstvo općim uvjetima života u dijelu grada u kojem žive

	Zadovoljni	Nezadovoljni
Domaći	82,4%	17,6%
Došljaci	71,3%	28,7%
Ukupno	100,0%	100,0%

p<0.01

POGLED U BUDUĆNOST

Zanimljivo je pogledati i kako su ispitanici vrednovali kriterije za poticanje budućega gospodarskog razvijanja. U tablici 13 istaknute su one varijable za koje se pokazala statistički značajna razlika (metodom hi-kvadrata) među skupinama "domaćih" i "došljaka".

VARIJABLE	SMATRAJU SE DOMAĆIMA			SMATRAJU SE DOŠLJACIMA			p
	1	2	3	1	2	3	
1. Tradicionalna sklonost stanovnika prema određenim djelatnostima	25,0	54,7	20,3	26,9	48,5	24,6	>,05
2. Mogući uspjeh na tržištu, profit	64,4	32,1	3,5	69,9	27,7	2,4	>,05
3. Ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti	75,2	22,7	2,1	63,7	31,4	4,9	<,01
4. Zainteresiranost poduzetnika i mogućih ulagača za djelatnost	66,1	30,8	3,1	69,4	27,2	3,4	>,05
5. Zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost	66,0	30,5	3,5	64,2	32,4	3,4	>,05
6. Mogućnost korištenja domaće radne snage, bez veće potrebe zapošljavanja ljudi iz drugih krajeva Hrvatske ili inozemstva	64,8	25,6	9,6	55,2	26,4	18,4	<,01
7. Mogućnost zapošljavanja što većeg broja nezaposlenih	87,5	11,3	1,2	84,5	12,7	2,8	>,05

Analiza odgovora pokazuje vrlo malu razliku između ispitanika i s obzirom na subjektivni doživljaj pripadnosti gradu. Tako su se statistički značajnim pokazale razlike samo na varijablama: ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti te na varijabli koja preferira uporabu domaće (zagrebačke) "radne snage". "Došljaci" su ovim kriterijima pripisali manji stupanj važnosti. Njihov ravnodušniji stav, poglavito za prvi slučaj, mogao bi se objasniti i slabijom identifikacijom s mjestom, koja rezultira i nešto manjim interesom za očuvanje okoliša. Veću osjetljivost na ekološka pitanja, podsjećamo, već smo zabilježili u skupine "domaćih" (tablica 11). U drugom slučaju riječ je o stavu koji ih, kao skupinu, izravno pogađa, stavljujući ih u nepovoljan položaj u natjecanju za što bolji društveni položaj.

Tablica 13.
Koji bi, prema Vašem mišljenju, trebali biti presudni a koji manje važni razlozi za poticanje razvoja pojedinih gospodarskih djelatnosti u Vašem gradu?
1=presudno važno;
2=donekle važno;
3=nevažno

SLIKA GRADA

Kako bismo utvrdili na koji način građani doživljavaju život u Zagrebu, tražili smo od njih da ocijene u kolikom stupnju su pojedine pretpostavljene karakteristike svojstvene Zagrebu. Odgovarajući tako na pitanje kakav je Zagreb za njegove građane, ponajprije nas je zanimalo utvrditi po-

stoji li razlika u doživljaju i iskustvu grada kakav se pojavljuje u Zagrepčana koji se u njemu osjećaju “domaćima” u odnosu na skupinu građana koji su se u anketi deklarirali “došljacima”.

Dvanaest varijabli pomoću kojih smo nastojali dešifrirati identifikacijski predložak Zagreba odnosi se na sljedeće elemente gradskog života: životne stilove, urbane stilove, identifikaciju građana s gradom, sigurnost, ali i percepciju mogućih povlastica koje donosi život u Zagrebu.

Kada smo, dakle, ispitanike podijelili u dvije skupine po odgovorima na pitanje osjećaju li se u Zagrebu “domaćima” ili “došljacima”, među njima se pokazala statistički značajna razlika u procjeni koliko su po njihovu mišljenju građani Zagreba privrženi gradu. Očekivano, skupina “domaćih” sigurnija je u “privrženost Zagrepčana svom gradu”, dok su “došljaci” češće nesigurni u procjeni (“ne mogu ocijeniti”), ali i skloniji negiranju ove tvrdnje (tablica 14). Na ovakve stavove zasigurno je utjecala i projekcija vlastitog odnosa spram grada.

Tablica 14.

Privrženost Zagrepčana svom gradu po subjektivnoj procjeni pripadnosti gradu

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti	Ukupno
	%	%	%	%	%
Domaći	54,5	37,0	5,5	2,9	100,0
Došljaci	47,7	35,8	8,3	8,3	100,0

p<0,01

Relativno najveći udio ispitanika ulogu lokalne tradicije u životu grada drži donekle značajnom. Razlika među ispitanicima koji se smatraju “domaćima” u odnosu na one koji su se deklarirali “došljacima” najviše se očituje u dvostruko većem udjelu “došljaka” koji “ne mogu ocijeniti”, ali i u nešto većem udjelu istih koji su se odlučili za negativan odgovor. Razlog tomu može biti, prepostavljamo, i u nedovoljnoj integriranosti “došljaka” u gradsku socijalnu zajednicu, zbog čega se ne osjećaju kompetentnim za procjenu ove dimenzije zagrebačkog života (tablica 15).

Tablica 15.

Velika uloga lokalne tradicije u životu grada i subjektivna procjena pripadnosti gradu

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti	Ukupno
	%	%	%	%	%
Domaći	21,4	47,8	22,5	8,2	100,0
Došljaci	18,8	40,4	24,3	16,5	100,0

p<0,01

Otvorenost prema novom i suvremenom karakteristična je za velike gradove i gradski mentalitet, pa proporcionalno raste s “gradskim stažem”. U tom smislu kreću se i naši nalazi (tablica 16). Većina anketiranih slaže se da su Zagrepčani otvoreni prema “novom i suvremenom”. Ipak, analiza je pokazala statistički značajnu razliku između tzv. “domaćih” koji se više slažu s ovom tvrdnjom od “došljaka” koji češće od njih biraju odgovor “uopće ne” i “ne mogu ocijeniti”, a rjeđe potvrđne odgovore. Očekivano je da ispitanici koji se osjećaju “došljacima” i grad doživljavaju “manje propusnim” za novo, jer imaju vlastito iskustvo u nastojanju da kao “novi” stanovnici budu prihvaćeni u gradskoj zajednici.

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti	Ukupno
	%	%	%	%	%
Domaći	33,0	52,2	10,0	4,8	100,0
Došljaci	28,4	44,5	17,0	10,1	12,9

p<0,01

Tablica 16.
Otvorenost Zagrepčana prema novom i suvremenom i subjektivna procjena pripadnosti gradu

Kad je riječ o izrazitoj sklonosti oponašanju načina života drugih gradova, pokazala se značajnija razlika među uspoređenim skupinama, i to tako da se ispitanici iz skupine “došljaka” češće slažu kako je ovo obilježje “izrazito” karakteristično za Zagreb, kao i da je dvostruko manji udio onih koji misle da ga ono “uopće ne” karakterizira. Moguće je objašnjenje u većoj distanci što ga ova skupina (koja se sama svrstala u “došljake”) ima spram grada, za razliku od “domaćih” kojima su poznatije i vidljivije “nijanse” različitosti i koji su bolje upućeni u raznolikosti gradskog života (tablica 17).

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti	Ukupno
	%	%	%	%	%
Domaći	12,0	36,1	41,0	10,9	100,0
Došljaci	15,6	30,7	33,9	19,7	100,0

p<0,01

Tablica 17.
Izrazita sklonost oponašanju načina života drugih gradova i subjektivna procjena pripadnosti gradu

I o pitanju međusobne “otuđenosti” građana statistička analiza pokazala je postojanje različitih skupina. Ispitanici koji se smatraju “došljacima” izrazitije naglašavaju ovo obilježje. Prepostavljamo da je i krug osoba na koje su upućeni u obiteljskim, prijateljskim i drugim odnosima uži, a da su socijalne mreže u koje su uključeni još uvijek

slabije nego ispitanicima koji se smatraju “domaćima” te da još uvjek kao referentne točke zadržavaju manje sredine iz kojih potječu, a kojima se ovo obilježje ne može (barem ne u drastičnom smislu) pripisati (tablica 18)

Tablica 18.
 Međusobna “otudenost”
 građana i subjektivna procjena
 pripadnosti gradu

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti	Ukupno
	%	%	%	%	%
Domaći	48,5	38,3	9,2	4,0	100,0
Došljaci	59,2	29,8	5,5	5,5	100,0

p<0,01

Nije bilo značajne razlike među navedenim skupinama kada su ispitanici ocjenjivali mogućnost za ostvarenje dobrog životnog standarda, svakodnevnu životnu sigurnost, mogućnost da se u Zagrebu živi po vlastitom izboru, niti u ocjeni da je život u gradu “poseljačen”, a složni su i da je za ovaj grad karakteristično miješanje životnih stilova i navika.

Kako bismo potpunije upoznali skupine za koje držimo da su više ili manje povezane s gradom, da se u većoj ili manjoj mjeri s njim identificiraju, napravili smo nekoliko dodatnih statističkih obradbâ podataka kojima je cilj bio dobiti uvid u osnovne, premda grube obrese njihovih profila.

Zanimalo nas je, između ostalog, razlikuju li se po stambenim aspiracijama ispitanici koji se doživljavaju “domaćima” od onih koji se smatraju “došljacima”. Stoga smo te skupine usporedili, a u tablici prikazujemo rezultate samo za ona pitanja na kojima se pokazala statistički značajna razlika.

Tablica 19.
 Osjećate li se u Zagrebu
 domaćim ili došljakom?/Gdje
 biste voljeli stanovati?

	Domaćim	Došljakom
U naselju s formiranim gradskim ulicama	66,7	74,2
U naselju bez tipičnih gradskih ulica	33,3	25,8
p<0,05		
U starijem dijelu grada s klasičnom arhitekturom	52,5	34,8
U novijem naselju s modernom arhitekturom	47,5	65,2
p<0,01		
U velikom gradu	49,0	57,5
U manjem ili malom gradu	51,0	42,5
p<0,05		

Kada se pogledaju razlike u stavovima “domaćih” i “došljaka”, podaci pokazuju da bi moglo biti riječi o preferiranju dvaju tipova grada (tablica 19). Ispitanici koji se smatraju “domaćima” u većini slučajeva radije bi živjeli u naselju s formiranim gradskim ulicama. No, premda je takav odgovor i u većine došljaka, statistički značajnom razlikom potvrđeno je da su “došljaci” kao skupina u takvom izboru uvjerljiviji od “domaćih”. Skupine su se razišle na izboru između klasične arhitekture starog dijela grada i moderne arhitekture novijih naselja, kao i u izboru veličine za život poželnoga grada. Ne bezuvjetno, ali svakako s dosta argumenata možemo ustvrditi kako “domaći” kao poželjno mjesto za život vide radije grad s atributima manjeg/srednjeg grada negoli grad s atributima velegrada. Kako je riječ o građanima Zagreba, nalaz se može pročitati i kao nostalгија за Zagrebom – zavičajnim mjestom spram sumnjičavosti prema Zagrebu-velegradu. “Došljaci”, s druge strane, očekuju grad s atributima velegrada. U takvom (vele)gradu i mogućnosti za oblikovanje vlastitog građanskog identiteta za njih bi bile veće.

ZAKLJUČAK

U ovom radu analiziran je odnos stanovnika Zagreba spram njihova grada preko teorijskog koncepta “povezanosti s mjestom”. Za tu svrhu korišteni su podatci iz istraživanja urbanih aspiracija građana Zagreba (2000.). Rezultati su pokazali vrlo visok stupanj povezanosti/identifikacije ispitanikâ sa Zagrebom, o čemu neposredno govori podatak da se velika većina (87%) njih u tom gradu osjeća “domaćima”.

Vidjeli smo da se testiranjem razlike među skupinama “domaćih” i “došljaka” statistički značajna razlika pojavila na nekoliko varijabli. Premda je, u pravilu, riječ o intenzitetu a ne o smjeru stava, u pitanjima o razinama okoliša skupine su se ipak razdvojile pokazujući time da grad različito doživljavaju. Ta razlika izražena je u ukupnoj ocjeni prilika, ali još više nam otkriva kada gradski okoliš razdijelimo na nekoliko razina. Razvrstane po subjektivnom osjećaju pripadnosti na “domaće” i “došljake”, skupine su se značajno razlikovale i u stambenim aspiracijama, i u procjenjivanju privrženosti građana svom gradu, uloge lokalne tradicije u životu grada, otvorenosti novom i suvremenom, sklonosti oponašanju drugih gradova te međusobnoj otuđenosti građana.

Primjenom prilagođenoga koncepta “povezanosti s mjestom” (Cross, 2003.) potvrđilo se da se veza s mjestom oblikuje preko nekoliko razina okoliša: socijalne, prirodne, artificijelne.

Anka Mišetić,
Geran-Marko Miletic
Privrženost Zagrebu:
"domaći" i "došljaci"

Također se pokazalo da mjesto koje se doživljava kao *dom* (mjesto u kojem smo *domaći*) ne mora biti, s funkcionalnog stajališta, idealno, pa čak ni optimalno mjesto. Veza s mjestom vjerojatnije će se oblikovati na *emocionalnoj* nego na *funkcionalnoj* razini, pa se i identifikacija s mjestom može očekivati više kao "želja" nego kao funkcionalna ovisnost temeljena na potrebi.

BILJEŠKE

- ¹ Podatci na kojima ćemo temeljiti ovaj rad dio su opsežnog istraživanja urbanih aspiracija građana Zagreba, provedenog u travnju 2000. godine za potrebe Gradskog zavoda za planiranje razvoja i zaštitu čovjekovog okoliša. Za tu svrhu primijenjena je metoda anketnog upitnika na slučajnom uzorku od 1700 ispitanika.
- ² U ovom radu govorimo o socijalnoj infrastrukturi, a ne o socijalnom okolišu jer se navedene varijable ne odnose na obiteljske, profesionalne I druge veze koje čine formalne ili neformalne socijalne mreže.

LITERATURA

- Banovac, B. (1998). *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet.
- Cross, J. E. (2003). *Conceptualizing Community Attachment*. 66th Annual Meeting of the Rural Sociological Society, Montreal. Dostupno na <http://www.ruralsociology.org/annual-meeting/2003/CrossJennifer.pdf>
- Dakić, S. (1992). *Spisi o novoj zavičajnosti*. Zagreb: Turistkomerc.
- Gyerin, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, 26, 463-496.
- Payton, M. A. (2003). Influence of Place Attachment and Social Capital on Civic Action: A Study at Sherburne National Wildlife Refuge. University of Minnesota.
- Rogić, I. (1997). *Tko je Zagreb?: prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2000). *Tehnika i samostalnost: okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I.; Mišetić, A.; Štambuk, M. (2000). *Urbane aspiracije građana Zagreba: istraživački izvještaj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Vaske, J.; Kobrin, K. C. (2001). Place attachment and environmentally responsible behavior. *The Journal of Environmental Education*, 32 (4), 16-21.

Maja
ŠTAMBUK

DVA ZAVIČAJA:

Zagrepčani
podrijetlom
iz Selaca

UVOD

Pripadnost u društvenom smislu polazi od odnosa pojedinca i kolektiviteta, čime se oblikuje društvenost, dakle, u elementarnom značenju, oblikuje se način postojanja *unutar* skupine, simbolička razmjena ili participacija. *Teritorij* na kojem živi skupina, kolektivitet, najčešće je “djelo ljudskih ruku”, pa stoga označuje prostor organiziranog društvenog života, što pridonosi njegovu razumijevanju kao važne sastavnice svih obilježja kulture, društvenosti i identiteta.¹

Uostalom, pripadnost gradu i pripadnost selu ponajprije je pripadnost teritorijalnoj zajednici. Međutim, dok je selo neupitno zajednica homogenog, autohtonog stanovništva, grad bi izgubio svoje osnovno značenje kad ne bi bio popunjeno stanovništvom heterogenoga podrijetla ili, u konačnici, stranaca.² Za doseljene stanovnike gradska zavičajnost je nova zavičajnost, bez obzira na snagu emocionalne pripadnosti stanovnikâ grada. Međutim, društvena pripadnost ne određuje se samo teritorijem, iako je teritorijalni aspekt vrlo značajan. Na njega je uvijek dograđen socijalni sadržaj.

Identitetski profil gradskog stanovnika, upravo zbog korijena koji nisu nezamjetljivi, složeniji je i finije tkan (teže razmrsiv) od identitetskog profila seoskog stanovnika. Ili je, moguće, dvojan. S druge strane, osvješćivanje ruralnog kulturnog identiteta u Europi već šezdesetih, a u nas mnogo kasnije i još uvijek nedovoljno, omogućilo je slobodnije i samim tim nezavisnije oblikovanje identiteta imigrantskih zavičajnih skupina koje su se “našle” u gradu. Nije bez posljedica prošlo ni ekološko gledište na razvitak društva, koje je iz sjene izvuklo svu važnost koju za opstanak ima sveukupna baštinska (prirodna i socijalna) komponenta i njezino očuvanje. Često su te skupine pripadale i različitim nacionalnim, etničkim korpusima.

Osamdesete i devedesete godine prošlog stoljeća u Europi obilježile su dvije glavne sociopolitičke promjene: 1. nastavak migracijskih pokreta s južnih europskih periferija

prema sjevernim europskim centrima; i 2. implozija starih država i pojave novih država u istočnoj i centralnoj Europi.³

Što su ta dva važna transformacijska procesa značila za inauguraciju nekih novih tema u društvene znanosti? Zanemarimo ovaj čas i stare i nove migracije s juga i njihov nesumnjiv utjecaj na aktualizaciju spomenutih tema u europskom društvenom prostoru. Nove države nastale u vrijeme snažnog globalizacijskog vala, upravo kao suprotnost globalizacijskim procesima koji su obilježili spomenuto razdoblje, i u strahu od globalizacijskog brisanja razlika, pridonijele su da se svom snagom i, činilo se, neizbjješću, ponovno pojave identitet, nacija, pripadnost, etnicitet, zavičaj, teritorijalnost, zemlja, u društvenim znanostima.⁴ Osim toga, već je prethodno na teorijskom planu uočeno da se "socijalne i političke mobilizacije na etničko-teritorijalnim osnovama više ne mogu tretirati kao odstupanja od klasične paradigme modernizacije",⁵ pa je tako pripremljena osnovica za njihovo "novo" čitanje i smještaj unutar razvijatka modernog društva. Na tom tragu moguće je razumjeti, na drugčiji način, ulogu i položaj malih zavičajnih skupina ruralnog podrijetla unutar složenog sustava velikog grada.

Posebno nas, u istraživanju zavičajne skupine, zanima pojam identiteta⁶ jer igra važnu ulogu u nekim društvenim fenomenima i procesima, osobito kad su u pitanju **migracija, integracija, asimilacija, kulturna su rezistencija**. O snazi pripadnosti grupi, o slici o sebi koju doseljeni stvaraju upravo unutar grupe, ovisi kakva će biti socijalna i kulturna budućnost pojedinca, obitelji ili zavičajne grupe koja se zatekne u velikom, šarolikom i atraktivnom socijalnom okruženju grada. Netko se ne želi integrirati u novo društvo jer želi zadržati vlastiti, singularni identitet. Netko će pak, osobito u drugoj generaciji doseljenika, stvoriti svoj "miješani" identitetski predložak ili pak dvojni identitet, odnosno, oblikovati dvojnu zavičajnost.

Koje su sastavnice identiteta i kako ga odrediti?

Identitet se vezuje uza simbole, znakove. Istovremeno je temelj sličnosti, prepoznavanja među članovima identitetske grupe i ujedno temelj razlikovanja od druge skupine.

Rogić, raščlanjujući socijalni identitet, upozorava na dvije istraživačke tradicije u sociologiji. Jedna se oslanja na varijablu *pripadnosti* pojedinim društvenim tvorbama (simbolički interakcionizam), koja je u temelju određivanja međusobnog djelovanja sudionika. A druga sociološka tradicija temelji se na *smislu* koji određuje društveno djelovanje, odnosno na oblikovanju smisla. Identitet je uviјek simbolična tvorba.⁷ S motivacijskoga gledišta identitet je

vrlo poticajna kategorija, pa je itekako uporabiva u akcijском smislu.

Rogić analizira razine na kojima se identitet oblikuje i manifestira. Tri su razine: kulturna, društvena i egzistencijalna. Središnje pitanje prve razine jest *Tko sam ja u svijetu?* Drugu razinu najbolje sažimlje pitanje *Tko sam ja u društvu?*, a na trećoj razini dobro funkcionira pitanje *Tko sam ja spram sebe?*⁸ Ukratko, na prvo pitanje društveni sudionik odgovara samoodređujući (ili suodređujući) kulturne “norme i forme” s pomoću kojih se orijentira i izgrađuje”; na drugo pitanje, nužno smještajući sebe unutar “normi i formi”, društveni akter zauzimlje “svoje” (pokretno, promjenjivo) mjesto unutar društva; a na treće pitanje odgovara razvijanjem životnih stilova u svim egzistencijalnim područjima.⁹ Razvijajući svoj identitet na svim ovim razinama, oblikujući ga u “ukupni” osobni (ili grupni) identitetski sustav, njegujući ga i obogaćujući dinamičnim suodnosom prema sjećanjima, pričama, slikama, emocijama, dopuštajući utjecajima da ga učvršćuje, da naglašuje neka obilježja a neka briše, teritorijalizira ili re/teritorijalizira, socijalni sudionik ostaje vezan i određen u djelovanju vlastitim identitetskim predlošcima. Pritom je temeljno pitanje vjerodostojnosti djelovanja, a ono se definira činom koji isključuje interes. Uzbudljivost djelovanja identitet-skom motiviranošću ostaje često jedina naknada, jedini “interesni” sastojak takve akcije.

U tom smislu moglo bi se govoriti o *aktivnom* i *pasivnom* identitetskom predlošku. Onom koji potiče na djelovanje i onom koji ne uključuje djelovanje kao oblik iskazivanja identitetske pripadnosti.

Dakle, s jedne strane izgrađuje se gradski identitet doseljenih, složeni sustav prihvaćenih posvojenih obilježja grada, uspostavljenih odnosa, prihvaćenih gradskih slika, vizura. S druge strane, korijeni su i elementi jednog drugog identiteta, koji se oblikovao u drukčijem sociokulturnom okviru.¹⁰

Maja Štambuk
Dva zavičaja: Zagrepčani podrijetlom iz Selaca

O ISTRAŽIVANJU

Ovo je tekst o jednoj zavičajnoj skupini koja živi u Zagrebu. Oslanja se na anketno istraživanje koje je provedeno u studenom i prosincu 2003. godine. Jedan od ciljeva istraživanja bio je da se ustanovi mogu li se, i u kojoj mjeri, odseljeni smatrati razvojnim čimbenikom kraja iz kojeg su potekli te na koji se način aktiviraju ili mogu aktivirati kao razvojni potencijal zavičaja. S ove strane interesa postavili smo i pitanje može li se taj potencijal “upotrijebiti” učinkovitije, usmjereno i svršishodno. Druga razina našeg

interesa odnosila se na ulogu, položaj i važnost doseljenika za Zagreb. Oni nesumnjivo predstavljaju značajan segment ljudskih i materijalnih razvojnih potencijala grada. U tom pogledu korisno je istraživanje takve jedne zavičajne, doseljene skupine. Njihov prinos razvitku grada nije zanemariv, iako ga je teško precizno utvrditi. Ali iz pretpostavljenog pozitivnog prinosa može se postaviti temelj za dodatno čitanje odnosa grada i sela, a to je da je grad – osobito Zagreb, jer je o njemu ovdje riječ, osim modernizacijske odgovornosti koju ima prema razvitku periferije, na neki način i dodatno obvezan baviti se i pridonositi razvitku ruralnog područja. Ljudski kapital doseljen u grad iz seoskih područja, osim osobnog, pojedinačnog prinosa ukupnom napretku, predstavlja i u grupnom smislu obogaćivanje grada i prinos gradskoj raznolikosti, a to je jedna od temeljnih odrednica društvene definicije grada. Za istraživanje je odabrana zavičajna skupina **Zagrepčana podrijetlom iz Selaca**.¹¹ Pri planiranju i izvođenju istraživanja kao glavna poteškoća pojavio se problem popisa Selčana u Zagrebu. Osim njihove definicije (operacionalne), valjalo je pronaći načine kako doći do njihova što potpunijeg popisa.

Tko su, dakle, Selčani u Zagrebu? Može li se uopće biti Selčanin i živjeti u Zagrebu? Može li se biti Selčanin i Zagrepčanin istovremeno? Odlučili smo se za jednostavnu i tehnički provedivu definiciju.

Zagrepčani selačkog podrijetla ili "Selčani u Zagrebu" svi su oni koji zadovoljavaju jedan od tri kriterija:

- rodili su se u Selcima
- jedan roditelj je Selčanin, ili
- baka ili djed je iz Selaca.

Dakle, Selčanin nije onaj tko samo voli Selca. Dapače, Selčanin ne mora voljeti Selca, ali onda se postavlja pitanje identificiranosti s mjestom podrijetla. Jer bitna označnica identiteta jest i emocionalna vezanost.

Evo kako su ispitanici vezani uza Selca:

Tablica 1.
Kakve su Vaše veze sa Selcima? (moguće više odgovora)

	Broj	%
Rođen sam u Selcima	43	36,4
Jedan od roditelja je podrijetlom iz Selaca	60	50,8
Oba roditelja su iz Selaca	6	5,1
(Pra)djed/(pra)baka iz Selaca	6	5,1
Bez odgovora	3	2,5
Ukupno	118	100,0

Najviše ispitanika je sa Selcima vezano (biološki) jednim roditeljem koji je odande, čak 50,8%. Oba roditelja Selčana ima 5,1% ispitanika; dakle, ukupno 55,9% ispitanika preko svojih roditelja identificira se kao Selčani. Njih četrdeset troje rođeno je u Selcima, ili 36,4% realiziranog uzorka. Šestero ispitanika, pak, vuče svoje selačko podrijetlo preko djeda, bake, prabake ili pradjeda. Ovi posljednji mogu služiti za provjeru koliko može biti čvrsta veza s korijenima i u trećoj ili četvrtoj generaciji.

U uzorak su ušli svi koji su navršili 18 godina. Mnogi koji su mlađi od te dobne granice, za očekivati je, također su (bit će) Zagrepčani podrijetlom iz Selaca.

Kao osnovica za popis "Selčana" poslužio nam je popis primatelja "Bračke crkve",¹² koju na zagrebačke adrese šalje selački župnik don Stanko Jerčić. Svima njima upućen je poziv da se odazovu i da "prijava" kako članove svoje obitelji koji su stariji od 18 godina tako i druge Selčane za koje pretpostavljaju da nisu na spomenutom popisu. Osim ovim putem, do dodatnih adresa došli smo i privatnim istraživanjima, raspitujući se u Selcima ili u Zagrebu. Uvijek ima dobro informiranih i oni su dragocjen izvor. Prikupili smo imena oko 150 Selčana starijih od 18 godina. Dio anketiranja obavili su studenti sociologije Hrvatskih studija, a dio anketa je poslan poštom. Anketa je bila anonimna. Ukupno je ispunjeno 118 anketnih upitnika. Kontrola reprezentativnosti uzorka teško je provediva. S obzirom na selačko iskustvo, razgovore s dobrim informatorima i početni popis moguće je pretpostaviti da je uzorak, ako ne reprezentativan, onda vrlo blizu tome.¹³

Definicija Selčanina koju smo rabili u ovom istraživanju, dakle, više je "tehnička", oslanja se na tvrde socio-demografske varijable. To naravno ne znači da su podatci koje smo prikupili anketom "tehničke" naravi. Na protiv. Oni su pretežno mjerili kulturnu i emocionalnu razinu zavičajnosti.

Stupanj pripadnosti Selcima mjerili smo za nekoliko selačkih simboličkih vrijednosti: zemljopisni prostor, jezik, dijalekt, selačka povijest, ali i neke ocjene, aspiracije, planovi. U skladu s ciljevima istraživanja, istražili smo i neka obilježja pripadnosti, vezanosti uza Zagreb.

Polazimo od teze da se teritorijalne identifikacije međusobno ne isključuju, pa tako socijalna i emocionalna veza s jednim mjestom ne isključuje vezu s drugim. Riječ je o tome da se elementi identifikacije razlikuju.

TKO SU ZAGREPČANI PODRIJETLOM IZ SELACA I ZAŠTO SU U ZAGREBU

Rekli smo prethodno koga smatramo, u smislu definicije, Selčaninom u Zagrebu i tko su ispitanici. A kako se oni identificiraju po zavičajnoj pripadnosti? Kako se može biti Selčanin u Zagrebu, odnosno Zagrepčanin selačkog podrijetla?

Tablica 2.
Kako se identificirate po
zavičajnoj pripadnosti?

	Broj	%
Zagrepčanin/Zagrepčanka	46	39,0
Selčanin / Selačka privremeno u Zagrebu	26	22,0
“Mješanac”	24	20,3
Drukčije	17	14,4
Bez odgovora	5	4,2
Ukupno	118	100,0

Među Selčanima u Zagrebu najviše je Zagrepčana - 39%. Slijede Selčani privremeno u Zagrebu (22%), potom “mješanci” (20,3%). Mnogi Zagrepčani selačkog podrijetla rođeni su u Zagrebu, pa je Zagreb, osim mjesta boravka i mjesto rođenja, dakle mjesto u kojem se živi od rođenja. A to je vrlo utjecajan temelj zavičaja.

Vezanost uz Zagreb pokazuje životne namjere ispitanika koje se odnose na mjesto stanovanja.

Tablica 3.
Namjeravate li i dalje
živjeti u Zagrebu?

	Broj	%
Da, namjeravam trajno živjeti u Zagrebu	87	73,7
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat ću se vratiti u Selca čim to bude moguće	1	0,8
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat ću se odseliti nekamo drugamo čim to bude moguće	7	5,9
Odselit ću se u Selca kad ostaram ili odem u mirovinu	9	7,6
Odselit ću se negdje drugdje kad ostaram ili odem u mirovinu	6	5,1
Nešto drugo	7	5,9
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Gotovo tri četvrtine ispitanika ostat će trajno u Zagrebu. Zanimljiv je relativno mali udio onih koji će otići u Selca pod stare dane (7,6%). Budući da mnogi imaju kuću

u Selcima (58%), očekivalo se kako će više njih planirati povratak u zavičaj (“prvi” ili “drugi”, svejedno). Vjerovatno se ovdje susrećemo s nedovoljnom opremljenosti Selaca (i manje-više svih drugih sela, malih mjesta) i time manje atraktivnima za trajan život u njima, osobito za posebne skupine (stariji, bolesni ili, s druge strane, mlađi, poduzetnici). U konkurenциji sa Zagrebom, najvećim i najjačim gospodarskim i kulturnim središtem Hrvatske, očito je, nije se teško odlučiti. Selca ostaju tek emocionalno intimno sklonište.

	Broj	%
Vjerujem da će ostati	64	73,6
Mislim da će se odseliti u Selca	-	-
Mislim da će se odseliti negdje drugdje	6	6,9
Već se jedno ili više djece odselilo u Selca	-	-
Već se jedno ili više djece odselilo drugdje	3	3,4
Ne znam, ne mogu ocijeniti	14	16,1
Ukupno	87	100,0

Tablica 4.

Mislite li da će Vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti?

Ispitanici koji imaju djecu ne dvoje oko toga hoće li njihova djeca ostati živjeti u Zagrebu. Mogućnosti Zagreba doista su neusporedive s ostalim prostorima Hrvatske. I takva se situacija perpetuirala, nema strateškog nastojanja da se postupno podiže stupanj atraktivnosti na drugim naseljskim razinama. U razvijenim europskim zemljama već je dugo na djelu renesansa ruralnih prostora i proces odseljavanja iz (osobito većih) gradova prema periferijskim gradovima i selima. U nas je još uvijek, bez prave strategije ravnopravnog prostornog razvitka zemlje, teško očekivati ikakav pomak stanovništva u smjeru obrnutom od postojećeg. Stoga je gotovo nemoguće da roditelji vide neke druge putove za svoju djecu, putove koji bi vodili prema periferijskom prostoru, pa ni onom bliže Zagrebu. Ni jedan roditelj ne vidi budućnost svoga djeteta na otoku, u Selcima.

Vezano uz ove odgovore, zanimljivo je spomenuti da gotovo 90% ispitanika ocjenjuje da im podrijetlo nije bilo ni prednost ni prepreka.¹⁴

Zašto se ova skupina Selčana odlučila za Zagreb, a ne za neko drugo mjesto? Odgovori na ovo pitanje pomoći će boljem razumijevanju nekih već iznijetih ali i nekih podataka koji slijede.

Maja Štambuk
Dva zavičaja: Zagrepčani podrijetlom iz Selaca

Tablica 5.

Zašto ste izabrali Zagreb za mjesto stanovanja? (Zaokružiti jedan, najvažniji razlog)

	Broj	%
Rođen sam u Zagrebu	43	36,4
Doselio sam se kao dijete, s roditeljima	21	17,8
Došao sam u Zagreb u školu (fakultet)	16	13,6
Zagreb nudi više mogućnosti za kvalitetniji život nego drugi gradovi u Hrvatskoj	10	8,5
Dobio sam posao u Zagrebu	16	13,6
Supruga (suprug) je iz Zagreba	9	7,6
Odgovara mi zagrebačka klima	0	0
Zbog djece (školovanje i sl.)	1	0,8
Nešto drugo. Što?	2	1,7
Ukupno	118	100,0

Skupinu rođenih u Zagrebu, što je najčešći odgovor (36,4%), slijedi skupina koja se u dječoj dobi doselila s roditeljima (17,8%). Podjednako zastupljen razlog doseljenja jest školovanje i zapošljavanje (po 13,6%). Zanimljiv je podatak da se 8,5% ispitanika doselilo zato što Zagreb nudi više kvalitetnijih mogućnosti. Među ovim mogućnostima nesumnjivo je i mogućnost izbora dobrih fakulteta i mogućnost profesionalnog napredovanja, a to je, prema odgovorima na druga pitanja, neosporna zagrebačka prednost u odnosu na druga gradska središta u Hrvatskoj.

Konačno, kao razlog doseljavanja u Zagreb spominje se (u 7,6% slučajeva) bračni partner koji je iz Zagreba.

Tablica 6.
Jeste li se u Zagreb doselili neposredno iz Selaca?

	Broj	%
Ne	74	62,7
Da	28	23,7
Bez odgovora	16	13,6
Ukupno	118	100,0

Kao što vidimo iz tablice, iz Selaca se neposredno doselilo 28 ispitanika (23,7%).

Tablica 7.
Ako se niste doselili ravno iz Selaca i niste rođeni u Zagrebu, gdje ste u međuvremenu živjeli (najmanje pola godine)?

Mjesto boravka	Broj	%
U Splitu	21	17,8
U nekom drugom hrvatskom gradu	20	16,9
U nekom drugom hrvatskom selu	6	5,1
U inozemstvu	9	7,6

Ako ostavimo one koji su rođeni u Zagrebu preostali – koji se nisu neposredno doselili iz Selaca, prethodno su živjeli većinom u Splitu, potom u nekom drugom hrvatskom gradu, u inozemstvu ili nekom drugom hrvatskom selu.¹⁵

PREDNOSTI I NEDOSTATCI ŽIVOTA U ZAGREBU KAKO IH VIDE ZAGREPČANI PODRIJETLOM IZ SELACA

Uobičajeno je smatrati kako su prednosti malih mjesta, sela i gradova u čistom zraku, a nedostatci su cijeli popis manjkova u socijalnom i tehničkom standardu. Također je uobičajeno da se prednosti vrednuju niže od nedostataka.¹⁶ Za grad je pak uobičajeno da vrijedi obratno. Dođuše, u posljednjih nekoliko desetljeća promijenila se hijerarhija vrijednosti kad je u pitanju životni prostor. Sve je veća osjetljivost na stanje prirodnog okoliša i onog kultiviranog. Svjedoci smo osjetno povećane brige za pravilno odlaganje smeća.¹⁷ Također, iznimno je porasla osjetljivost stanovnika velikih gradova na sigurnost, odnosno rizičnost života u gradu.

Tvrđnja	Srednja ocjena*
Zagreb je značajno kulturno i intelektualno središte Hrvatske	4,7
Zagreb je povezan s razvijenim svijetom i njegov je dio	4,2
U Zagrebu svatko može odabrati način života koji mu najviše odgovara	4,0
Zagreb je siguran i ugodan za život	3,7
Dobri su uvjeti za bolju budućnost mladih ljudi	3,4
Gradsko gospodarstvo nudi obilje radnih mjesta i dobre su mogućnosti zarade	3,0

Tablica 8.

Koje su, po Vašem mišljenju, prednosti koje Zagreb nudi svojim stanovnicima? Označite stupanj slaganja s tvrdnjom:

* Napomena: Aritmetička sredina izračunana je na temelju raspona odgovora od "U potpunosti se slažem s tvrdnjom" (5) do "Ni malo se ne slažem" (1).

Na čemu Zagrepčani podrijetlom iz Selaca temelje svoju visoku privrženost svom gradu? Na kojim zagrebačkim prednostima počiva gotovo trajno opredjeljenje za grad i kad su u pitanju sami ispitanici, ali i njihovo viđenje budućnosti vlastite djece?

U gornjoj tablici posložene su prednosti prema rangu. Na prvom mjestu je neupitna pozicija i uloga Zagreba kao kulturne i intelektualne središnje točke Hrvatske (ocjena 4,7). Slijedi položaj Zagreba u ukupnom sustavu veza s razvijenim svijetom, što ga čini njegovim sastavnim dijelom. Ovu prednost visoko ocjenjuju ispitanici (4,2), pa se

već na ovoj razini obradbe podataka može zaključiti kako na visinu ovih ocjena bitno ne utječu neke temeljne osobine ispitanikâ (poput dobi, naobrazbe). S visokom ocjenom na trećem je mjestu tvrdnja da u Zagrebu svatko može odabratи način života koji mu najviše odgovara (4,0). Budući da se radi o ispitanicima kojima nije nepoznat život pod socijalnom kontrolom u malim naseljima, visoka rangiranost ove zagrebačke prednosti jasno pokazuje kakav stav imaju ispitanici prema teže ostvarivoj mogućnosti da se u Selcima slobodno odabere vlastiti životni stil. Slijedi tvrdnja da je Zagreb siguran i ugodan za život (3,7). Na samom kraju ovog popisa dvije su, moglo bi se reći gospodarske tvrdnje: da su dobri uvjeti za bolju budućnost mlađih (3,4) i da gradsko gospodarstvo nudi obilje radnih mesta te da su dobre mogućnosti zarade (3,0). Ovakav rang tvrdnji – od iznimno podržane one o Zagrebu kao kulturnom i intelektualnom središtu do najlošije ocijenjenih gospodarskih prilika – daje naslutiti određenu promjenu u percepciji Zagreba kao gospodarskog središta i najjačeg razvojnog aktera Hrvatske. I visoko ocijenjene veze Zagreba s razvijenim svijetom, dade se zaključiti, više govore o društvenim, kulturnim, političkim vezama metropole nego o njezinu sudjelovanju u gospodarskoj razmjeni sa svijetom.¹⁸

Tablica 9.
 Što Vam smeta u Zagrebu?
 Označite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama:

Tvrđnja	Srednja ocjena*
Prometni kaos, otežano je odvijanje prometa	4,6
Onečišćena je Sava i uništen život u njoj	4,1
Uništen je tradicionalan zagrebački način života	3,8
Zrak je zagađen u cijelom gradu	3,7
Narušen je izgled grada lošim urbanističkim i građevinskim zahvatima	3,7
Razvile su se industrijske grane koje štete razvitu i prosperitetu grada	3,6
Zagreb je postao prevelik za kvalitetan život	3,4
Stvoreno je previše opasnosti i rizika za život građana	3,3
Zapušteno je gradsko zelenilo i gradski okoliš	2,8

* Napomena: Aritmetička sredina izračunana je na temelju raspona odgovora od "U potpunosti se slažem s tvrdnjom" (5) do "Ni malo se ne slažem" (1).

Život u Zagrebu ima i svojih mana. Na prvoj mjestu je prometna zagušenost, kaos, koji otežava i usporava svakodnevni život (4,6). Na to se, izgleda, teško priviknuti. Nije nemoguće da je podloga ovako visoke negativne ocje-

Maja Štambuk

**Dva zavičaja: Zagrepčani
podrijetlom iz Selaca**

ne gradskog prometa u prepostavkama ispitanika kako je to problem koji se može riješiti ako se hoće i zna. Zato se ne prihvata kao "nužno gradsko zlo", kao neodvojiv element (izabranog) gradskog načina života. Stoga za taj problem očigledno nema razumijevanja. Na drugome mjestu na popisu gradskih manjkova jest zagađenost Save (4,1). Što to pokazuje? Ponajprije to da je Sava itekako važan identitetski simbol Zagreba i da je Zagrepčani podrijetlom iz Selaca vole, pa i oni koji su se doselili ne tako davno. Na trećem mjestu jest tvrdnja da je uništen tradicionalni zagrebački način života (3,8). Što imaju doseljeni Selčani i podrijetlom Selčani s tradicionalnim zagrebačkim načinom života? Teško je rekonstruirati na koje su sve sastavnice negdašnjeg zagrebačkog života mislili ispitanici kad su relativno visokom negativnom ocjenom pokazali koliko žale za očigledno prošlim vremenima. Ipak, na temelju ranga ove tvrdnje lako je pretpostaviti da su Zagrepčani podrijetlom iz Selaca očito ne samo oni koji su rođeni u Zagrebu, vrlo vezani uza Zagreb, da su Zagreb "posvojili", da je na određeni način zagrebačka povijest, barem ona bliža, postala i njihova povijest. Slijedi još uvijek visoko ocijenjena tvrdnja o zagađenosti zraka (3,7), potom tvrdnja da je narušen izgled grada lošim urbanističkim i građevinskim zahvatima (3,7), nešto manje je ocijenjena tvrdnja da su u Zagrebu razvijene industrijske grane koje štete razvitu i prosperitetu grada (3,6). U općem, pa i zagrebačkom manjku radnih mjesta, ispitanicima se, može se pretpostaviti, činilo neprimjerenim reagirati negativno (ili možda negativnije?) na kvalitetu zagrebačke industrije i njezin utjecaj na stanje u okolišu. Manja je suglasnost oko tvrdnje da je Zagreb postao prevelik za kvalitetan život (3,4), da je postao rizičan (3,3). Najnižu ocjenu dobila je tvrdnja da je zapušteno gradsko zelenilo (2,8). Iz ovog popisa gradskih nedostataka, odnosno njihovih ocjena, zaključujemo da su Zagrepčani podrijetlom iz Selaca itekako osjetljivi na stanje okoliša, da se u znatnoj mjeri identificiraju s gradom, da grad ne doživljavaju kao posebno opasan i rizičan za svakodnevni život i da ga smatraju još uvijek kvalitetnim životnim okvirom.

KORISTI I ŠTETE OD PRESELJENJA

Ispitujući Selčane u Zagrebu, zaobišli smo detaljnija pitanja o motivima i aspiracijama zbog kojih su se preselili, jer su ta (uostalom kao i mnoga druga zanimljiva a nepostavljena) pitanja prelazila zadane ciljeve istraživanja. Dakle, za one koji su rođeni u Selcima (ili negdje drugdje, samo ne u Zagrebu) ne znamo precizno motivacijsko-aspiracijski

sklop koji je u temelju svakog prostornog pomaka. Stoga je teško upustiti se u usporedbe "koristi i šteta" s njihovim predmigracijskim očekivanjima. Rođenima u Zagrebu postavili smo isto pitanje, računajući da oni indirektno mogu ocijeniti izbor svojih roditelja (ili baka i djedova), a ujedno iskazuju odnos prema životu u svom gradu.

Tablica 10.

Kakve ste koristi i štete Vi osobno imali od Zagreba?
Zagreb je:

Koristi i štete	Broj	%
Povoljno je utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	70	59,3
Nepovoljno je utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	2	1,7
Otežao je uvjete mog života ali je osigurao dobru perspektivu mladima iz moje obitelji	4	3,4
Nije imao značajnijeg utjecaja na moj život kao ni na život moje obitelji	28	23,7
Ne znam, ne mogu ocijeniti	13	11,0
Bez odgovora	1	0,7
Ukupno	118	100,0

Za razliku od onih doista malobrojnih koji su imali nesreću da je život u Zagrebu nepovoljno utjecao na uvjete njihova života i života njihove obitelji (svega 2 odgovora ili 1,7%), mnogi su (60%) ocijenili da je Zagreb povoljno utjecao na njihove osobne i obiteljske živote. Uspješne ili sretne osobne i obiteljske biografije oblikovane u pozitivnom ozračju zagrebačkog okvira vjerojatno su mogle pridonijeti popularnosti Zagreba u Selcima. (Ali za tu tvrdnju, osim osobnog dojma, nemamo dokaza.) Blizu četvrtine ispitanika uvjereni su da Zagreb nije imao značajnijeg utjecaja na njihove živote (23,7%), dok je 11,0% onih koji ne mogu ocijeniti "koristi i štete" od činjenice da žive (toliko koliko žive) u Zagrebu.

Nesumnjivo je teško jasno odgovoriti na pitanje o tome što bi bilo da se nisu preselili (ili netko od njihovih roditelja), da su ostali u Selcima. Mnogi ispitanici nisu uspjeli pogledati svoj život unatrag i s vremenskim odmakom procijeniti bi li on bio, i koliko, te u kojem smjeru, drukčiji da se nisu odlučili na selidbu. Njihov broj bi svakako bio manji da smo iz obradbe izuzeli rođene u Zagrebu, koji, dakle, nemaju neposredno selidbeno iskustvo.

	Broj	%
Ne mogu ocijeniti	45	38,1
Bio bi bolji, nije se trebalo seliti	5	4,2
Bio bi gori, selidba je omogućila perspektivu	39	33,1
Bio bi približno ili jednako dobar	8	6,8
Drugo	10	8,5
Bez odgovora	11	9,3
Ukupno	118	100,0

Tablica 11.

Bi li, po Vašoj ocjeni, Vaš život i život Vaše obitelji bio bitno drukčiji da ste ostali živjeti u Selcima, da niste odselili?

Ipak, iz odgovora na ovo pitanje nešto se može zaključiti bez veće pogreške. Trećina svih ispitanih smatra da bi njihov život bio gori te da su se selidbom ostvarile bolje mogućnosti napretka, osobnog i obiteljskog. Također je indikativno da je svega 4,2% ispitanika izjavilo kako bi bilo bolje da su ostali u Selcima.

VEZE SA SELCIMA

Učestalost druženja	Broj	%
Više puta tjedno	4	3,4
Jednom tjedno	6	5,1
Više puta mjesечно	2	1,7
Jednom mjesечно	11	9,3
Nekoliko puta godišnje	31	26,3
Jednom godišnje ili rijede	59	50,0
Bez odgovora	5	4,2
Ukupno	118	100,0

Tablica 12.

Družite li se u Zagrebu sa Selčanima? (samo ne-obiteljska druženja)

Kad se radi o ne-obiteljskim druženjima, polovica ispitanih se prilično rijetko susreću: jednom godišnje ili rijede (njih 50,0%). Nešto više od četvrtine vidaju druge Selčane nekoliko puta godišnje, a desetak posto se sastaje jednom ili više puta mjesечно (11,0%). Blizu devet posto ispitanika čak se viđa i tjedno. Ovim druženjima moramo dodati i njihove susrete u Selcima tijekom praznika. Je li to puno ili malo? Kad se uzme u obzir da ne postoji neki trajniji oblik organizacije koji bi nudio sadržajna druženja ili akcije, da ne postoji ni potpuni popis Selčana u Zagrebu, onda podatci svjedoče o relativno visokoj motiviranosti za susretanja. Nekoliko provedenih akcija imalo je iznimno odziv pozvanih Selčana. Očito je, nedostaje makar i najniži oblik organiziranosti.

Tablica 13.

Koliko su u Vašem načinu ponašanja prisutni elementi karakteristični za lokalnu kulturu i život u Selcima?

Selčanin u Zagrebu jest i Zagrepčanin i Selčanin, u sebi sjedinjuje pripadnost gradu i malom mjestu. I s jednim i s drugim prostorom povezuje ga emocija, osjećajnost, bliskost. Odsutnost radikalne blizine Selaca nadomješta se njegovanjem nekih elemenata identiteta.

Njegova pripadnost teritorijalnoj grupi i teritoriju traje i sada kad te grupe zapravo nema. Gotovo da se može govoriti o "pomaknutoj teritorijalnoj zajednici". Što to Selčani u Zagrebu njeguju, a što pripada isključivo selačkoj priči?

	Često	Povremeno	Rijetko ili nikad	Bez odgovora	Ukupno
a. Govorim selačkim dijalektom	15,3	25,4	56,8	2,5	100,0
b. Slavim lokalne blagdane	28,8	33,9	34,7	2,5	100,0
c. Družim se sa Selčanima	16,9	44,9	35,6	2,5	100,0
d. Boravim u Selcima	16,1	49,2	32,2	2,5	100,0
e. Pomažem u razvitku Selaca	3,4	17,8	75,4	3,4	100,0

Unutar obitelji, među prijateljima, u druženju s drugim Selčanima, često i povremeno *selačkim dijalektom* govoriti 40,7% ispitanika. Lokalne, selačke blagdane slavi u svojim kućama ili s prijateljima često ili povremeno čak 62,7% Selčana u Zagrebu. Budući da osim Gospe od Karmela, koja je zaštitnica Selaca, i nema nekih posebnih selačkih blagdana, varijabla "slavljenje selačkih blagdana" prije svega podrazumijeva način obilježavanja tih blagdana: od jela i kolača koji se tradicionalno uz neki blagdan pripremaju u Selcima (pršurate, hrustule, sirnice, makaruni, pašticada, bakalar...) do eventualnog druženja sa Selčanima na blagdanski dan.

S drugim Selčanima se često ili povremeno druži 60,8% ispitanika. U Selcima boravi često ili povremeno njih 65,3%. Na neki način pomaže ili sudjeluje u razvitku Selaca 21,2% ispitanika.

Tablica 14.
Koliko puta godišnje odlazite u Selca?

	Broj	%
Jednom	35	29,7
Dva puta	26	22,0
Tri i više puta	21	17,8
Rjeđe od jednom godišnje	34	28,8
Bez odgovora	2	1,7
Ukupno	118	100,0

Kao što se vidi iz tablice, redovito se (netko češće, netko rijede) odlazi u Selca. Iako su otoci još uvijek teško dostupni i daleki te putovanje traje dugo, blizu 70% Zagrepčana podrijetlom iz Selaca barem jednom godišnje otputuje u Selca.

Naravno, telefonirati je lakše, osobito znajući da gotovo i nema kuće u Selcima koja nema telefon.¹⁹ Najčešće se telefonira rodbini (64,4%) i prijateljima (13,6%).

KUĆA U SELCIMA

Veze sa Selcima nisu samo rodbinske i prijateljske. Njih itekako intenziviraju i imanja, osobito kuće. Tako kuću u Selcima (ili neposrednoj okolini, uz more ili u susjednom selu na moru – Sumartinu) ima 57,6% ispitanika u Zagrebu. Valja reći da je u uzorku moglo biti i više od jednog ispitanika iz jedne obitelji, pa nije moguće identificirati i stvaran broj kuća na koje se ovi podatci odnose. Isto vrijedi i za eventualno više ispitanika iz jedne obitelji koja neima kuću u Selcima. Zanimalo nas je koliko činjenica da se u Selcima ima vlastita kuća utječe na neke stavove i mišljenja ispitanika.²⁰

	Broj	%
Imam	68	57,6
Nemam	49	41,5
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Tablica 15.
Imate li kuću (ili kuću za odmor) u Selcima?

	Broj	%
Da	5	4,2
Ne	43	36,4
Ne znam, nisam siguran	21	17,8
Bez odgovora	49	41,5
Ukupno	118	100,0

Tablica 16.
Ako nemate kuću u Selcima,
planirate li je sagraditi ili kupiti
u skorije vrijeme?

Među Zagrepčanima selačkog podrijetla obuhvaćenih ovim istraživanjem ima još graditelja kuće u Selcima. Među njima je mnogo manje onih odlučnih u tome, a više onih koji nisu baš sigurni ili ne znaju.

PREDNOSTI I NEDOSTATCI ŽIVOTA U SELCIMA

Kao što vrijedi za većinu ruralnih krajeva, i Selca privlače prije svega čistim zrakom, usporenim svakodnevnim životnim ritmom, koji je rezultat ponajprije veličine samog mjeseta, u kojem je sve dostupno pješice, potom broja stanovnika koji su dnevno u međusobnoj komunikaciji, susjedstvo koje često nadomešta funkcije velikih gradskih uslužnih sustava. Kad je u pitanju selo na dalmatinskom otoku, onda je dobra, blaga klima dodatna neupitna prednost.

Tablica 17.
Kako ocjenjujete prednosti
života u Selcima?

Prednosti Selaca	Srednja ocjena
Čist zrak, blaga klima	4,8
Sporiji životni ritam	4,3
Blizina rodbine i prijatelja	3,9

Kad se, pak, radi o ljudima koji imaju intenzivne rodbinske i prijateljske odnose sa stanovnicima Selaca, onda je nesumnjivo da će i to biti selačka prednost u odnosu na Zagreb.

Samo, je li to dovoljno za prostorni pomak, pa i na aspiracijskoj razini, prema Selcima?

Tablica 18.
Što Vas posebno veže za
Selca? (2 odgovora)

	Broj odgovora	%
Rodbina	51	43,2
Uspomene na život u Selcima	37	31,4
Ljepota naselja i krajolika	34	28,8
Mogućnost odmora	30	25,4
Dobar osjećaj	19	16,1
Prijatelji, susjedi	14	11,9
Dobra, nekretnine	12	10,2
Lokalni način života	6	5,1
Drugo	2	1,7
Ukupno ispitanika 118	205	

Najjače ljepilo Selčana u Zagrebu i starog zavičaja jest rodbina, dakle socijalne veze. Oni koji su se odselili, svoju povezanost posreduju uspomenama na život u Selcima. Slijede ispitanici koje ljepota samog mjesta i krajolika posebno veže uza Selca. Naravno, visoko je rangirana i važna identifikacija sa Selcima kao mjestom odmora. Dobar osjećaj kad ste na nekom "svom" mjestu u Selcima za neke je nenadomjestiv i predstavlja motiv dolaska. Ondje nas još vabe prijatelji, susjedi, kuće i ostala dobra itd.

Kad se iz Zagreba, dobro opremljenog tehničkom i socijalnom infrastrukturom, baci pogled na Selca i njihov infrastrukturni okvir, očekuje se da uočavanje manjkova i njihov rang budu posljedica usporedbe tih dviju sredina. Naime, vjerojatno je da bi nedostatke Selaca drukčije rangirali Selčani koji žive u Selcima.

Na prvo mjestu je slaba društvena infrastruktura, koja pogađa ponajprije najmlađe i najstarije. Analiza seoske infrastrukture u Hrvatskoj pokazala je da je ovim dobim skupinama zapravo najteže.²¹ S jedne je strane udio starije dobne skupine u seoskom stanovništvu značajan, pa bi bilo nužno da razvojni projekti itekako uvaže tu činjenicu, odnosno specifične infrastrukturne potrebe starog stanovništva. Zdravstvene ustanove su, nesumnjivo, na vrhu popisa njihovih potreba. S druge strane, budućnost sela počiva na mladima, njihovom broju i ostanku u selu. Zato se mora jamčiti životna kvaliteta najmlađoj populaciji. U Selcima djeca ne mogu organizirano učiti strane jezike, glazbu, balet, ne mogu se organizirano baviti športom, nema srednje škole (nekad je postojala vrlo dobra Škola učenika u privredi). Prema ocjeni zagrebačkih Selčana, upravo na tom planu Selca trpe najteže nedostatke.

I u ovom popisu nedostataka visoko je rangirana odstupnost privatnosti; slijedi slaba mogućnost zabave, potom neki nedostatci iz područja tehničke infrastrukture (nema kanalizacije, nedostatna povezanost javnim prijevozom do trajekta i s ostalim mjestima na Braču).

	Broj	%
Slaba društvena infrastruktura (zdravstvena zaštita, školstvo – nema srednje škole, nema organiziranih tečajeva dodatne naobrazbe za djecu i odrasle, primjerice tečajeva stranih jezika, glazbe, baleta, športa)	67	56,8
Teško je sačuvati privatnost: svi sve znaju	45	38,1
Slaba mogućnost zabave	30	25,4
Slaba tehnička infrastruktura (struja, voda, slabo riješena kanalizacija, telefon, javni prijevoz)	21	17,8
Nema zajedništva	5	4,2
Drugo	12	10,2
Ukupno odgovora	295	100,0

Tablica 19.
Koji su, po Vašoj ocjeni,
naglašeniji nedostaci života u
Selcima? (dva odgovora)

Nekoliko ispitanika spomenulo je (u otvorenom odgovoru) manjak zajedništva. Vjerojatno prepostavljaju da bi se neki problemi kvalitete života u Selcima mogli riješiti zajedničkim akcijama. Osobito oni za koje nisu potrebna velika finansijska ulaganja.

Tablica 20.

Jesu li Selca mjesto koje biste mladima preporučili za život?

Kako su Selca, kao mjesto stanovanja i boravka, prošli u preporuci mladima?

	Broj	%
Preporučujem ga za ljetni odmor	69	58,5
Preporučujem ga za povremeni boravak	30	25,4
Preporučujem ga za stalni život jer Selca imaju budućnost	8	6,8
Uopće ga ne preporučujem	3	2,5
Drugo	2	1,7
Bez odgovora	6	5,1
Ukupno	118	100,0

Većina odgovora koncentrirana je u odgovoru da Selca preporučuju mladima za ljetni odmor (58,5%). Uostalom, već prije smo vidjeli da nijedan Zagrepčanin selačkog podrijetla ne vidi budućnost svoga djeteta u Selcima. Četvrtina ispitanika mladima preporučuje Selca kao mjesto povremenog boravka (25,4%). Selca kao mjesto s budućnošću, pa stoga dobrim izborom za stalno nastanjivanje mladih, vidi 6,8% ispitanika. Svega 3 ispitanika ih uopće ne preporučuje mladima.

Zašto Selca nisu bolje prošla u ovoj preporuci? Zašto ostaju (i nadalje) neprivlačnim mjestom za doseljavanje? Iako Selca nisu zabitno selo, nisu selo bez povijesti, sadašnjosti i razvojnih mogućnosti? Odgovor na ovo pitanje sigurno nije jednoznačan i nemoguće ga je otkriti isključivo u podatcima koje smo dobili ovim istraživanjem. Naime, rezultat je to i općeg odnosa prema ruralnom u Hrvatskoj, nepostojanja (prihvaćene) razvojne strategije ruralnog prostora, dugotrajnog razvojnog zanemarivanja i neuvažavanja ovog velikog segmenta hrvatskog društva (43% stanovnika Hrvatske živi u selima) i nacionalnog teritorija (80–90% cjelokupnog teritorija). Razvojni impulsi koji stižu do sela uglavnom su (bili) nesustavni i bez osobitih promišljanja. Opća oznaka višedesetljetne razvojne politike jest izrazita urbanocentričnost, usmjerenost prema urbanom i urbanim djelatnostima. Ovakav društveni odnos prema ruralnom teško da je mogao oblikovati drukčiji odnos stanovnika prema tom segmentu. Uostalom, ovakav odnos pridonio je migracijskim procesima koji u Hrvatskoj vode gotovo isključivo iz sela u grad.

Proces zanemarivanja sela i cijelog seoskog prostora, ako je duže vrijeme nekontroliran, ako se na vrijeme ne identificiraju njegove negativne posljedice, dovodi, osobito u krajevima s razvojno nepovoljnijim uvjetima, do teško obnovljivih demografskih i gospodarskih prilika.

Selca su svakako među onim ruralnim naseljima koja se "ne daju". Uostalom, ni ocjene koje su dali Zagrepčani podrijetlom iz Selaca o funkcioniranju pojedinih sastavnica infrastrukture nisu tako loše.

Maja Štambuk
Dva zavičaja: Zagrepčani podrijetlom iz Selaca

Tablica 21.
Kako ocjenjujete funkcioniranje sljedećih usluga u Selcima?
(kao ocjene u školi)

	Srednja ocjena
Ljekarna	4,1
Kafići	4,0
Odvoz smeća	3,9
Trgovine prehrambenom robom	3,7
Zelene površine, parkovi, šetalište	3,6
Ambulante opće i stomatološke medicine	3,5
Javna rasvjeta	3,4
Plaže	3,2
Restorani	3,1
Čišćenje i pranje ulica	3,0
Ostale trgovine	3,0
Kulturni život	2,9
Odvoz krupnog otpada	2,7
Usluge (brijač, frizer, servisi za kućne strojeve itd.)	2,7

U Selcima je jedna ljekarna i njome su jako zadovoljni ispitanici koji svoj godišnji odmor provode u Selcima. Visoku ocjenu zaslužili su i ne tako malobrojni selački kafići, vjerojatno zahvaljujući dobrom smještaju. U Selcima je dobro organiziran odvoz smeća (ocjena 3,9). Drugo je pitanje gdje se ono odlaže. Parkovi, šetalište, ostalo zelenilo zadovoljava zagrebačke kriterije zagrebačkih Selčana. Pretpostavljamo da je važan prinos ovoj ocjeni priskrbio uređen i dobro održavan prostor oko spomenika papi Ivanu Pavlu II., kao i prostori oko nekih drugih selačkih javnih spomenika. U Selcima je ambulanta opće medicinske prakse s dva liječnika ("pokrivaju" cijelu općinu, dakle još i naselja Sumartin, Povlja i Novo Selo te selačke zaseoke) i stomatološka ambulanta. Kad se zna da svega 11,5% hrvatskih sela ima ambulantu opće prakse i 6,1% stomatološku ambulantu, onda je medicinska opremljenost Selaca vrlo zadovoljavajuća. U ovim ocjenama nije loše prošla ni javna rasvjeta, plaže i restorani: sve iznad ocjene 3. Ipak, u ovim ocjenama možemo pronaći određena očekivanja ispitanika da se ovi elementi selačkog javnog standarda poboljšaju. Najniže je ocijenjena opremljenost drugim trgovinama (neprehrambenim), potom kulturni život, odvoz krupnog otpada te skup različitih usluga. Ovdje nas pose-

bice intrigira niska ocjena kulturnog života, pogotovu kad su Selca postala poznata po kulturnoj manifestaciji "Croatia rediviva", koja je središnja manifestacija selačkoga ljeta već 13 godina. Ali to nije sve. Selca imaju i Puhači orkestar, koji povremeno priređuje koncerte, nekoliko puta tijekom ljeta, a povremeno i zimi organizira se predstavljanje zanimljivih knjiga, gostovanja različitih kulturnih umjetnika. Selca imaju i lijepu knjižnicu, s dobrim izborom knjiga. Revitaliziran je Hrvatski sastanak 1888., kulturno-umjetničko društvo u čijem sastavu djeluje spomenuti orkestar. Povremeno amaterska kazališna skupina priprema dobro posjećene predstave. Organiziraju se pokladne manifestacije. Kulturnom ozračju Selaca svakako pridonose i spomenici, osobito oni koje su izradili poznati kipari. Dakle, zašto tako slaba ocjena selačkom kulturnom životu?

Možemo nagađati o razlozima.

Moguće je da Zagrepčani podrijetlom iz Selaca ocjenjuju selački kulturni život uspoređujući kulturni standard Zagreba s onim selačkim, zaboravljujući da je vrlo teško, ako ne i nemoguće, uspoređivati ove dvije po malo čemu usporedive sredine.

Drugi razlog, koji nam se čini vjerojatnijim, jest da Selčani u Zagrebu očekuju, zato što dobro poznaju selačku kulturnu povijest, više i bolje za Selca. Nije bez osnove prepostavka kako im se čini da u današnjim Selcima slabe obilježja kulturnog identiteta, odnosno da su kulturni elementi selačkog života nekad bili na višoj, kvalitetnijoj razini.

VAŽNOST PODRIJETLA PRIJATELJA I DRUGIH

Već smo kazali da grad obilježavaju doseljenici, odnosno da oni, uz autohtono stanovništvo, temeljno označuju grad kao dinamično naselje u svakom pogledu. Zato se moglo očekivati da ljudi koji se sjećaju svoga podrijetla i ukorijenjenosti u nekom drugom socijalnom prostoru, u velikom broju smatraju kako im u svakodnevnom životu nije važno teritorijalno podrijetlo ljudi s kojima se susreću, rade, komuniciraju na bilo kojoj razini. Dakle, radi se o snošljivosti, toleranciji prema doseljenicima, što je karakteristično osobito za veliki grad, kojem je imantan napredak. "Novi" ljudi su nužni modernom gradu. Osim toga, Selčana ima posvuda po svijetu, pa bi bilo u najmanju ruku neobjasnjivo kad bi ova skupina reagirala drukčije.

Za 15% ispitanika vrlo je važno teritorijalno podrijetlo ljudi s kojima komuniciraju.

	Broj	%
Nije mi važno	75	63,6
Nekad mi je važno, a nekada nije	24	20,3
Vrlo mi je važno	18	15,3
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Maja Štambuk
Dva zavičaja: Zagrepčani podrijetlom iz Selaca

Tablica 22.
Koliko je Vama u svakodnevnom životu važno teritorijalno podrijetlo ljudi s kojima se susrećete?

Kad sude o bliskosti po načinu života s pojedinim teritorijalnim skupinama, ispitanici u svojim odgovorima odaju svoj drugi identitet i na prvo mjesto stavljaju Dalmatince. Ovaj odgovor posve otkriva tradicijske korijene, odnosno njihov nesumnjiv utjecaj na način života.

	Broj odgovora	%
Zagrepčani	76	64,4
Zagorci	6	5,1
Slavonci	6	5,1
Primorci	6	5,1
Dalmatinci	79	67,0
Ličani	1	0,8
Boduli	15	12,7
Ukupno	189	

Tablica 23.
Koja Vam je teritorijalna skupina po načinu života najbliža? (najviše dvije)

Uz Dalmatince još su samo, valjda, Zagrepčani ostali ispitanicima “visoko bliski” po načinu života. Razlika je gotovo zanemariva. I ovi odgovori potvrđuju tezu da je moguća dvojna zavičajnost, da zavičajnosti ne konkuriraju međusobno.

RAZLIKUJU LI SE SELČANI U ZAGREBU OD SELČANA U SELCIMA

Po čemu se razlikuju Zagrepčani selačkog podrijetla od Selčana u Selcima? Naravno, o razlikama su sudili Selčani u Zagrebu.

O tome da Zagrepčani podrijetlom iz Selaca imaju bolju *naobrazbu* sudi 90% ispitanika. Ovakav podatak uistinu se mogao očekivati, jer su mnogi Selčani došli u Zagreb zbog školovanja. Uostalom, poznata je i dobro opisana selektivnost migracija selo-grad. Naime, iz sela odlaze mlađi, poduzetniji, aktivniji. A kad se tome doda da Selčani već cijelo 19. stoljeće odlaze na studij po Austro-Ugarskoj Monarhiji (osobito u Beč i Prag), nije nimalo neočekivan pozitivan stav i odnos prema obrazovanju djece. Ne

Tablica 24.

Kakvi su, po Vašem mišljenju, Selčani u Zagrebu u usporedbi sa Selčanima koji žive u Selcima?

može se reći da su se baš svi koji su to željeli mogli i obrazovati, ali većini selačke djece bilo je omogućeno školovanje nakon osnovne škole. Ovakav stav prema naobrazbi svakako je pridonio i relativno ranom osnutku osnovne škole u Selcima (1860.), koja je kvalitetnim kadrom dalje poticala naobrazbu kao važnu i nužnu stepenicu u životu. U Selcima gotovo da i nema stanovnika bez završene osnovnoškolske naobrazbe. Međutim, ulaže li se u djecu dovoljno i može li se više? Je li naobrazba djece samo pitanje mogućnosti roditelja?

	Slažem se	Djelo-mično se slažem	Ne slažem se	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora	Ukupno
Imaju bolju naobrazbu	45,8	43,7	5,1	11,0	3,4	100,0
Bogatiji su	6,6	17,8	48,3	23,7	3,4	100,0
Imaju veći društveni utjecaj	28,0	35,6	11,9	19,5	4,2	100,0
Imaju više poznatih članova	30,5	34,7	11,9	19,5	3,4	100,0
Malo čine za boljšak Selaca	24,6	32,2	11,9	28,0	3,4	100,0
Radišniji su	18,6	13,6	41,5	22,0	4,2	100,0
Sposobniji su	16,1	15,3	39,8	24,6	4,2	100,0

Što prije oblikujemo “pogonsku predodžbu”²² o ulozi znanja bez kojeg se nijedna, ni mala ni velika, zajednica ne može razvojno ponašati, to bolje. Razvijaju li Selca danas dovoljno poticaja za stjecanje znanja i dovoljno prostora za njegovu primjenu? Sudeći prema odseljenima, odnosno njihovoj obrazovnoj strukturi, shvaćanje o važnoj ulozi znanja itekako je proširena u selačkom malom društvu. Nije teško prepostaviti da se takvo shvaćanje prenosi i na nove generacije. Ostaje drugo pitanje na koje ovdje ne можемо dati argumentiran odgovor. A to je: koliko se u Selcima otvaraju prostori za utjecaj znanja na njihov razvitak?

Što se tiče *bogatstva*, izgleda da ipak nije sve u visini naobrazbe i da Selčani u Selcima, barem prema ocjeni onih iz Zagreba, žive u mnogo boljim financijskim i imovnim prilikama. Gotovo polovica ispitanika smatra da su Selčani koji žive u Selcima bogatiji.

Međutim, s višom naobrazbom ide i veći *društveni utjecaj*, pa tako prema mišljenju gotovo dvije trećine ispitanika, Selčani u Zagrebu su društveno utjecajniji od onih na Braču.

Sukladno mišljenju o društvenom utjecaju, ispitanici (pr)ocjenjuju da je veći broj *poznatih osoba* među Selčanima u Zagrebu. Zagreb kao najveći grad u Hrvatskoj svakako

da osigurava i (naj)veće mogućnosti društvene afirmacije i promocije.

Ispitanici smatraju (slažu se posve ili djelomično) da Selčani u Zagrebu, dakle obrazovaniji i društveno utjecajniji dio uvjetno rečeno ukupne selačke zajednice, malo *čine za boljšak* Selaca, manje nego oni koji su ondje ostali. Možda je u ovom odgovoru moguće prepoznati volju da se organizirano nešto više iz Zagreba učini za Selca.

Mnogi ispitanici (41,5%) ne slažu se s tvrdnjom da su Zagrepčani selačkog podrijetla *radišniji* od Selčana koji žive u Selcima. Pri procjeni radišnosti vjerojatno su se ispitanici u svojim odgovorima vodili i vrstom posla koji obavljaju mnogi u Selcima, a to je naporan tradicionalni posao oko obradbe kamena.

Mišljenje o razlikama u *sposobnostima* podijelila je Selčane u Zagrebu. Nešto više je onih koji drže da Selčani u Zagrebu nisu sposobniji od Selčana u Selcima.

Upozoravam čitatelje na broj odgovora "Ne mogu ocijeniti". On je, naime, vrlo velik u ovoj seriji pitanja. Očigledno nije bilo lako opredijeliti se za neki od jasnih odgovora.

Maja Štambuk
Dva zavičaja: Zagrepčani podrijetlom iz Selaca

RAZVOJNE IDEJE (49) I OSOBNO UKLJUČIVANJE U RAZVOJNI PROJEKT

	Broj	%
Ne	64	54,2
Da	51	43,2
Bez odgovora	3	2,5
Ukupno	118	100,0

Tablica 25.

Biste li se osobno (stručno, novčano, organizacijski ili kao investitor) uključili u neki obnoviteljski projekt u Selcima?

Za uključivanje u razvojne ili revitalizacijske projekte u Selcima spreman je velik broj ispitanika, čak 43,2%. Naravno, angažman može biti vrlo raznolik, od stručnog, organizacijskog do pomoći u novčanom smislu ili investicijski. Očito je da bi se mnogi od ovih koji su se akcijski odredili prema razvojnim selačkim projektima, stvarno i uključili, bilo u definiranje i operacionalizaciju konkretnih ideja bilo u njihovo (su)financiranje. Ovakav odziv Selčana u Zagrebu neprocjenjiv je kapital Selaca. Zasad nema mehanizama, a ni volje, da ga se prepozna i iskoristi.

Ovako visoka spremnost ispitanika da se angažiraju u razvojnim pothvatima u Selcima nije samo posljedica osjećaja obveze prema mjestu podrijetla, nepromišljen i tek u emocijama utemeljen poriv da se na ovo pitanje pozitivno odgovori. Prepostavljamo da se doista radi o ljudima koji

vrlo dobro znaju što je dobro za Selca i kako to postići. A ako to znaju za Selca, znaju i za Zagreb, odnosno, može se dalje prepostaviti da su kreativni i na svome radnom mjestu.

IDENTITETSKA OBILJEŽJA SELACA I SELČANA

Analiza selačke (ruralne) povijesti i njezine usporedbe s nekom drugom ruralnom povijesti možda bi pokazala kako kulturni otisak (zanemarujući ovdje poljoprivredu kao proizvodnju kultura) u relativno dubokoj povjesnoj razini može osnažiti pojedine sastavnice (današnjeg) mjesnog identiteta. Taj identitetski izvor ili poticaj ne bi trebalo zanemariti, pa u (lokalnim) slučajevima kad je on slabiji, ili kad ga tek valja proizvesti, ne treba zaboraviti na kulturni segment svakodnevnog života. *Nije u šoldima sve!*

Tablica 26.

Koliko je, po Vašem mišljenju,
za identitet Selaca važno?

Identitetsko obilježje	Ocjena (1-5)
Fijera Gospe od Karmela	4,6
Kamenoklesari i kamenolomi	4,6
Pijaca	4,6
Stara crkva Gospe od Karmela	4,5
Kulturna povijest Selaca	4,5
Večeri poezije Croatia rediviva	4,4
Crkva Krista kralja	4,3
Selački spomenici	4,1
Radonja	4,1
Crkvica sv. Nikole	4,0
Martin Kukučin	3,6
Pogled na Biokovo	3,4

Popis identitetskih obilježja Selaca i Selčana, Zagrepčani podrijetlom iz Selaca visoko ocjenjuju. Ipak, *blagdan zaštitnice Selaca* je na prvom mjestu. Mnogi odseljeni planiraju svoj godišnji odmor da bi tog dana bili u Selcima, pa već time ovaj blagdan na određeni način upravlja godišnjim životnim ritmom njih samih, ali i njihovih obitelji, pa i njihova posla.

Visoko drugo mjesto u identitetskom sustavu selačkih obilježja imaju *kamenoklesari i kamenolomi*. Naime, Selca su se i razvila, ovako kako jesu, upravo zahvaljujući nalazištima dobrog kamena i majstorima klesarima koji su ga pretvarali u prepoznatljiv i kvalitetan svjetski konkurentan proizvod.²³ Njihova spretnost vidljiva je na svakoj kame-

Maja Štambuk

Dva zavičaja: Zagrepčani
podrijetlom iz Selaca

noj kući u Selcima. I danas, kad je konkurenčija drugih djelatnosti potisnula važnost klesarstva u samim Selcima i smanjila prihode od te djelatnosti u mnogim selačkim obiteljima, taj se zanat njeguje i postupno modernizira. I u Zagrebu je, možda nekoć više nego danas, nemali broj Selčana koji su se nastavili baviti kamenoklesarstvom u vrlo različitim poslovima (gradnja kuća, unutarnje uređenje kuća, obnova kamenih spomenika kulture, izrada nadgrobnih spomenika).

Pijaca je na trećem mjestu po identifikacijskom značenju. Središnji prostrani selački trg, s dvjema crkvama, spomenikom Stjepanu Radiću, sa starom školom, čije je prizemlje zauzeo izložbeni prostor, a pred kojom se održavaju pjesničke večeri *Croatia rediviva*, sa zdravstvenim ambulantama, općinskom upravom, knjižnicom, s restoranom i njegovom terasom u hladovini dalekoistočnog drveća, sa župnom kućom, sa čak šest ulica koje vode k njemu, doista je nezaobilazno mjesto, i u praktičnom i virtualnom smislu. Zimi se možda manje ljudi zadržava na trgu, ali ljeti je trg, osobito navečer, prostor za mnoge manifestacije i druženja. Uostalom, druženje na otvorenom nezaobilazni je mediteranski oblik druženja. Treba podsjetiti da su upravo Zagrepčani podrijetlom iz Dalmacije “izmislili” Špicu, koja se danas proširila na veći dio najužeg gradskog središta.

Većina se ocjena tjesno razlikuje. Tako dvije glavne selačke crkve, stara *crkva Gospe od Karmela* i *Crkva Krista kralja*, obje na Pijaci, visoko su ocijenjene u identitetskoj memoriji Selčana u Zagrebu. Vrlo visoko su rangirani i kulturni sadržaji koji ekskluzivno pripadaju Selcima, poput opće *kultурне povijesti Selaca*, već tradicionalne svehrvatske pjesničke manifestacije *Croatia rediviva, selačkih spomenika*.²⁴ Zanimljiva je činjenica da je Martin Kukučin,²⁵ slovački književnik koji je na prijelazu 19 u 20. stoljeće živio u Selcima i radio kao liječnik, još uvijek vrlo prisutan u memoriji Selčana, pa se relativno redovito održavaju veze između Selaca i Slovačke. *Crkvica sv. Nikole*²⁶ na brdu ponad Sumartina, pokraj starog selačkog kamenoloma, kao da gubi trku s ostalim identitetskim obilježjima. Nije ni čudno jer cesta do crkve je zapuštena, kamenolom zatvoren (osim za smeće), okoliš crkve neureden.

Od krajobraznih identitetskih obilježja selačka luka *Radonja* nije osobito visoko rangirana, a na zadnjem mjestu je, osobito u nekim dijelovima godine, lijep pogled s Pijace na *Biokovo*, Selčanima najbliže kopno.

Duh mjesta (*genius loci*) je neprenosiv. Selca su samo ondje gdje jesu, selačka Pijaca je samo jedna, Gospa je samo selačka, kao i perivoj, spomenici, Radonja, Put Tumbi-

na... S druge strane, samo je jedan Trg bana Jelačića, jedna je Sava, jedan je Dinamo... Zato se može imati više identiteta.

VRIJEDNOSNI SUSTAV SELČANA U ZAGREBU

Bez namjere da izradimo cijelovit vrijednosni profil Zagrepčanina podrijetlom iz Selaca, nastojali smo, više radi idućih usporednih istraživanja, utvrditi koliko su pojedini pojmovi važni u životu ispitanikâ. Naime, možda bi se usporednim istraživanjima moglo dokazati da vrijednosni sklopovi zavičajnih skupina pokazuju određene pravilnosti, veze sa sociokulturnom matricom na kojoj su "izrasli", ili koja je na neki način utjecala na njihovo oblikovanje. Konačno, sam vrijednosni sklop može biti određenim usmjerivačem razvojnih aktivnosti ili kriterijem (ne)izbora razvojne strategije. Budući da se radi o Selčanima u Zagrebu, ovaj nepretenciozan popis vrijednosti može biti putokaz izboru sadržaja za okupljanje i aktivnost zavičajne grupe.

U idućoj su tablici ponuđeni pojmovi rangirani prema "dobivenoj" prosječnoj ocjeni. Inače, ocjene su, kao u školi, od jedan do pet, gdje jedan znači "posve nevažno", a pet "iznimno važno".

Tablica 27.

Molimo Vas da uz niže navedene pojmove odredite koliko je *svaki* od njih Vama osobno značajan u životu?

	Srednja ocjena
Poštenje	4,8
Ljubav	4,8
Djeca	4,8
Prijateljstvo	4,7
Sloboda i neovisnost	4,7
Znanje, školovanost	4,5
Zavičaj	4,5
Brak	4,4
Zaštita okoliša	4,4
Rad, karijera	4,3
Slobodno vrijeme	4,2
Seksualni život	4,1
Vjera	4,0
Nacija	3,9
Novac	3,9
Politika	2,6

Poštenje je na vrhu poželjnih vrijednosti. Pretpostavka je da se radi o poštenju kao individualnoj poželjnoj osobi-

ni, ali i kao društvenoj vrijednosti koju bi valjalo poticati i promovirati. Teško je oteti se dojmu da se - u tranzicijskom turbulentnom društvenom vremenu - poštenje kao opća društvena vrijednost (privremeno) izgubilo u promjenama vrijednosnih sustava te da je stoga ovo prvo mjesto više zahtjev za njezinim vraćanjem u temeljne odrednice društvenog ponašanja. Izgleda da postaje sve teže živjeti u društvu u kojem ne vlada (i) poštenje.

Slijede *ljubav, djeca, prijateljstvo te sloboda i neovisnost* koji su dosegnuli ocjenu višu od 4,7. Odmah iza ovih pojmoveva rangirano je *znanje i školovanost*, što se moglo i očekivati s obzirom na visoku naobrazbu ispitivane populacije i tradicionalno vrlo pozitivan odnos Selčana prema školovanju. Slijede još uvijek visoko rangirani *zavičaj, brak, zaštita okoliša te rad i karijera*. Iza ovih pojmoveva, a sve s kvalifikativom iznad "uglavnom važno", smjestili su se *slobodno vrijeme, seksualni život i vjera*. Na samom kraju, s ocjenom ispod 4, dakle, ocijenjeno kao nešto što nije ni važno ni nevažno, nalaze se *nacija, novac i politika*.

U vrijednosnom smislu, Zagrepčane podrijetlom iz Selaca ne promatramo kao zajednicu, jer se razlikuju. Oni su zajednica tek ako su spremni angažirati se na pomoć Selcima. Potpuna vjerodostojnost pripadnosti stječe se upravo neupitnom spremnošću da se, mimo vlastita interesa, pomogne zavičaju.

PRIVRŽENOST PROSTORU

Iz prethodne tablice podsjećamo na visok rang koji ima zavičaj u vrijednosnom sustavu Selčana u Zagrebu (ocjena 4,5). Sljedeći podatci donekle preciziraju privrženost socijalnom i fizičkom prostoru.

	Broj	%
Zagreb	58	49,2
Selca (Brač)	25	21,2
Dalmacija	13	11,0
Hrvatska	14	11,9
Mediteran	2	1,7
Europa	4	3,4
Nešto drugo	1	0,8
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Tablica 28.
Kojem ste od ovih prostora najviše privrženi? (Zaokružite samo *jedan* odgovor)

Ispitanike smo stavili pred jednoznačnu odluku: morali su odabrati kojem su prostoru najviše privrženi. Utoli-

ko se ovi podatci smiju jedino tako i interpretirati. Izbor jednoga ne znači da drugi nije važan.

Polovica ispitanika odgovorila je da su najviše privrženi Zagrebu. Za 21% ispitanika to su Selca (ili Brač), za 12% Hrvatska, za 11% Dalmacija, četvero ih se opredijelilo za Europu, a dvoje za Mediteran.

Prije pokušaja interpretacije ovih rezultata valjalo bi podsjetiti da se cijeli upitnik bavi Zagrebom i Selcima te odnosom ispitanikâ prema tim dvama sociokulturnim i fizičkim prostorima. U tom smjeru lako je prepostaviti da su neki ispitanici i ovo pitanje shvatili kao poziv da se odrede upravo spram tih dvaju prostora. Stoga su se radije odredili prema gradu ili selu, to jest Zagrebu ili Selcima, odnosno usko su teritorijalizirali svoju identitetsku prirodnost, a nisu se opredijelili za užu regiju, državu ili šиру regiju, odnosno za Europu. Svakako, ovi podatci potvrđuju relativno visoku privrženost Selčana Zagrebu, oni su vjerodostojna potvrda da je Zagreb "njihov grad". Budući da i iz odgovora na ovo pitanje, ali i drugih odgovora, proizlazi neupitna vezanost za Selca, ne kao mjesto življjenja, već kao sociokulturni okvir unutar kojega grade svoj identitet, prepoznaju svoje korijene, realiziraju svoje potrebe za malim, domaćim, prisnim, poistovjećujući ga s odmorom, tišinom, usporenošću, druženjem s prijateljima i rodbinom, s morem i zelenilom, krajolikom zapamćenim u djetinjstvu, moguće je zaključiti o dvostrukoj privrženosti i vezanosti Zagrepčana podrijetlom iz Selaca. Razvidno je da ta dva identitetska predloška, Zagreb i Selca, svaki za sebe posjeduju vlastiti prostor, u doslovnom i prenesenom značenju. Nema konkurenциje među njima iako je izbor uvijek na strani Zagreba. Ne treba zaboraviti da se iz Selaca nije odlazilo tek toliko da se ode. Odlazilo se s manje ili više pomno promišljenim životnim ciljevima. To nije uvijek bila (naprotiv, bila je uglavnom rijetko) odluka glavnog aktera, već pretežito roditeljske ili šire rodbinske skupine. Dakle, za razliku od Selaca u kojem su rođeni oni ili njihovi roditelji, *Zagreb je uvijek bio izbor*. Ne ovisi samo u Zagrebu hoće li to tako biti i ubuduće. Može li se nešto učiniti da i Selca dobiju atraktivnost koju bi im priskrbio status izabranog mjesta življjenja? Mogu li tome različitim prinosima pridonijeti odseljeni i njihovi potomci?

Nesumnjiv je utjecaj odnosa globalnog društva prema selu i periferijskim prostorima na oblikovanje identiteta pripadnikâ malih lokalnih društava. Ako se selo shvaća kao demografska, gospodarska, prostorna pričuva gradske civilizacije, onda nije neočekivano da se zavičajni identitet pojavljuje kao "pričuvni identitet" doseljenika i (eventualno) njihovih potomaka. Čini se da to ovi podatci pokazuju.

SNAGA I TIP OSJEĆAJA KOJI VEŽU LJUDE UZ SELCA I ZAGREB

Pomisao na Zagreb izaziva kod mene osjećaj:	Srednja ocjena	Pomisao na Selca izaziva kod mene osjećaj:	Srednja ocjena	Razlika u srednjoj ocjeni
Privlačenje - Odbijanje	2,26	Privlačenje - Odbijanje	1,63	0,63
Veselje - tuga	2,59	Veselje - tuga	2,32	0,27
Ugoda - neugoda	2,48	Ugoda - neugoda	1,81	0,67
Domaće - strano	1,98	Domaće - strano	1,68	0,30
Blisko - daleko	2,01	Blisko - daleko	1,79	0,22
Sigurnost - nesigurnost	2,31	Sigurnost - nesigurnost	2,19	0,12
Zainteresiranost - ravnodušnost	2,84	Zainteresiranost - ravnodušnost	2,23	0,61
Povjerenje - sumnjičavost	2,76	Povjerenje - sumnjičavost	2,30	0,46
Toplo - hladno	2,82	Toplo - hladno	1,78	1,04

Tablica 29.
Pomisao na Zagreb i Selca izazivaju kod mene osjećaj:

Parovi pridjeva ili imenica, koji znače raspon od negativnog do pozitivnog, postavljeni su tako da se na skali od 1 do 7 zaokruži broj koji najtočnije odražava, opisuje što osjećamo (unutar svakog pojedinačnog raspona) prema Selcima ili Zagrebu. Prilikom obradbe podataka maksimalno pozitivan odnos označen je sa 1, a maksimalno negativan sa 7.²⁷ Izračunana je srednja vrijednost (na temelju odgovora svih ispitanika) i sada se ta ocjena nalazi u tablici. Na neki način, ona služi da se izradi profil odnosa.

Odnos prema Selcima može se interpretirati kao poстоjanje snažnije osjećajnosti na toj strani. Svi pozitivno označeni osjećaji (privlačenje, veselje, ugoda, domaće, blisko, sigurnost, zainteresiranost, povjerenje, toplo) ocjenom se približavaju maksimalno pozitivnoj vrijednosti (prosječna ocjena za sve parove iznosi 1,97). Kad je u pitanju Zagreb, niži je stupanj osjećajnog odnosa, odnosno, mogli bismo odnos prema Zagrebu opisati kao nešto ravnodušniji (prosječna ocjena za sve parove jest 2,45). Međutim, valja reći da su razlike doista male i, s obzirom na to da se radi o velikom gradu i malom mjestu, očekivane. Oba zavičaja, dakle, izazivaju pozitivne osjećaje.

U svim parovima srednja ocjena za Selca bliža je pozitivnom kraju skale nego što je to ocjena za Zagreb. Gdje se te ocjene približavaju, a gdje se najviše razlikuju? Zanimljivo je da je najveća razlika u paru *toplo-bladno*. Moguće je da su mnogi ovaj par pridjeva doživjeli kao klimatsku, temperaturnu ocjenu, a kako smo istraživanje obavili zimi u Zagrebu, a u Selcima ispitanici uglavnom borave ljeti, ne

bi bilo netočno tvrditi da je barem u nekih ispitanika upravo to bio glavni poticaj za odgovor.

Slijedi par *ugoda-neugoda*, s također većom razlikom. Nije isključeno da je ovaj "par" vezan uz objektivni doživljaj Selaca kao mjesta u kojem se provodi godišnji odmor i Zagreba kao mjesta u kojem se radi, ide u školu ili postoje neke druge redovite svakodnevne obveze, koje ne moraju izazivati samo ugodu.

Veća je razlika zabilježena i kad je u pitanju par *prijava-odbijanje*. Ovu razliku moguće je interpretirati po najprije kao odnos prema malom i velikom, kao prema "malom društvu međusobnog poznavanja" i velikom društvu u kojem poznajemo relativno malo ljudi, u kojem srećemo većinom nepoznate ljude. Međutim, ovdje se ne radi o osjećaju sigurnosti ili nesigurnosti u susretu s uglavnom nepoznatima, jer se u paru *sigurnost-nesigurnost*, gotovo neočekivano, pojavila iznimno mala, najmanja razlika u doživljaju Zagreba i Selaca, već, čini se, prije svega u prijelačnosti poznatog.

Vjerojatno je slično i s "osjećajnim" parom *zainteresiranost-ravnodušnost*, jer i ovdje se susrećemo s nešto većom razlikom. Dakle, osjećaj izazvan prema Selcima bliže je zainteresiranosti nego što je to prema Zagrebu.

Osim para *sigurnost-nesigurnost*, za koji smo rekli kako pokazuje najmanju razliku u stupnju izazivanja osjećaja – što Zagreb predstavlja kao izrazito sigurnu životnu sredinu, još je nekoliko parova unutar kojih se intenzitet osjećaja prema Zagrebu i Selcima minimalno razlikuje. To su redom sljedeći parovi: *blisko-daleko, veselje-tuga, domaće-strano* i *povjerenje-sumnjičavost*. Dakle, i Zagreb i Selca su u doživljajima Zagrepčana selačkog podrijetla gotovo podjednako bliski, gotovo podjednako izazivaju veselje, gotovo podjednako su domaći i izazivaju povjerenje.

PODATCI O ISPITANICIMA

Već smo spominjali metodološke probleme istraživanja zavičajnih zajednica u velikim gradovima. Kao što smo rekli, temeljna poteškoća javlja se u prikupljanju što potpunijeg popisa članova te, u pravilu posve neformalne, zajednice. Jer, zapravo (barem sudeći prema hrvatskom iskustvu), njihova uloga u razvitku starog zavičaja nije osobito prepoznata, pa stoga i nema potrebe da se njihov popis sastavi i redovito ažurira. S druge strane, oni, kao pripadnici neke do seljeničke skupine, grad posebice ne zanimaju. Pa ni s te strane nema potrebe za njihovom evidencijom. Stoga je teško reći koliko realizirani uzorak odgovara nekim osnovnim varijablama zajednice Selčana u Zagrebu. Od ukupno

150 imena koje smo imali na popisu, uspjeli smo anketirati njih 118. Za neke adrese nismo sigurni koliko su bile točne, pa je to vjerojatno jedan od razloga zašto nemamo koji ispunjeni upitnik više. Također, za postojeći "konačni" popis nemamo temeljne informacije o strukturi skupine. Za nadati se da je prikupljeni broj anketa reprezentativan s obzirom na pretpostavljeni stvarni broj Zagrepčana podrijetlom iz Selaca. A što se tiče strukture ispitanika prema nekim podatcima dobivenim iz upitnika, ona je vrlo zadovoljavajuća, budući da su zastupljene sve planirane podskupine.

Spol i dob ispitanika

Među ispitanima je više žena – blizu 58%. Tomu vjerojatno pridonosi relativno visok udio starijih od 61 godine u uzorku, a s obzirom na dulji prosječan vijek ženskog stanovništva, one redovito u toj dobroj skupini prevladavaju.

Inače, u uzorku su zastupljene sve dobne skupine.²⁸ Iz toga možemo zaključiti da su anketari pažljivo slijedili upute, ali i da je, bez obzira na spol, postojala visoka motivacija za sudjelovanje u istraživanju. Dakle, najviše je mlađih do 30 godina (ispitanici su morali imati navršenih 18 godina) – 22,7%, slijede po zastupljenosti stari između 41 i 50 godina (21,2%), potom stariji od 71 godine (15,3%) itd.

	Broj	%
18 – 30 godina	27	22,7
31 – 40 godina	15	12,7
41 – 50 godina	25	21,2
51 – 60 godina	21	17,8
61 – 70 godina	12	10,2
71 godina i više	18	15,3
Ukupno	118	100,0

Tablica 30.
 Dob ispitanika

Mjesto rođenja

Najveći broj ispitanika rođen je u Zagrebu i okolici (41,5%), slijede rođeni u Selcima, kojih je 36,4%, potom rođeni negdje drugdje u Dalmaciji (10,2%).

	Broj	%
Selca na Braču	43	36,4
Drugdje u Dalmaciji	12	10,2
Zagreb i okolica	49	41,5
Drugdje u Hrvatskoj	7	5,9
Izvan Hrvatske	7	5,9
Ukupno	118	100,0

Tablica 31.
 Mjesto rođenja

One koji nisu rođeni u Zagrebu, pitali smo kada su se doselili u Zagreb. Još uvijek su vrlo brojni doseljeni tijekom Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon rata (13,6%). Promatramo li doseljene po desetogodišnjim razdobljima, upada u oči da je u uzorku doseljenih između 1951. i 1980. u svakom desetljeću podjednak broj anketiranih. To doista može ukazivati na vrlo kontinuirano "prijevanje" Selčana tih godina u Zagreb, bez većih uzleta i padova, što svjedoči o trajnom interesu Selčana da dođu u Zagreb. U iduća dva desetljeća taj se broj smanjuje. Za 80-e se može reći da su bile gospodarski i politički krizne, pa su utoliko manje privlačile doseljenike. Nakon 1990. započinje rat, u Zagrebu je mnoštvo izbjeglica, nakon rata slijede tegobne godine. Opada interes za preseljavanje u Zagreb. Uostalom, Split već ima dobru ponudu sveučilišnih studija, pa i ta činjenica, osobito kad su u pitanju mlađi, utječe na odluku o bližem mjestu preseljenja. Ipak, na temelju dosadašnjeg ponašanja može se predvidjeti, bez obzira na atraktivnost bliskog Splita i drugih mogućih životnih destinacija, da broj Zagrepčana podrijetlom iz Selaca možda neće rasti, ali svakako da će se održati. Zagreb danas ima veću konkureniju nego što je imao nekoć. Stoga će za privlačenje "kvalitetnih" stanovnika morati uložiti veće napore u podizanje vlastite atraktivnosti.

Tablica 32.
Ako niste rođeni u Zagrebu,
kada ste doselili u Zagreb?

	Broj	%
Prije 2. svjetskog rata i do 1950.	16	13,6
1951. – 1960.	11	9,3
1961. – 1970	11	9,3
1971. – 1980.	11	9,3
1981. – 1990.	10	8,5
Nakon 1990.	8	6,8
Bez odgovora	51	43,2
Ukupno	118	100,0

Školska naobrazba

Ova mala skupina Zagrepčana sa selačkim korijenima zaručuje razinom formalne školske naobrazbe. Bez obzira na spomenutu dugu tradiciju školovanja među Selčanima, ipak su ovi podatci iznenađujuće dobri. Nužno je opet napomenuti kako su se mnogi doselili upravo zbog školovanja, odnosno da su bili visoko motivirani za školovanje.

Maja Štambuk
**Dva zavičaja: Zagrepčani
podrijetlom iz Selaca**

	Broj	%
Bez škole	-	-
Završio do 4. r. osnovne škole	1	0,8
Završio 5-7 razreda osnovne škole	3	2,5
Osnovna škola	2	1,7
Škola učenika u privredi, zanat	10	8,5
Srednja škola (četverogodišnja)	47	39,8
Viša škola	11	9,3
Visoka škola ili fakultet	35	29,7
Stekao znanstveni stupanj (mr., dr.)	9	7,6
Ukupno	118	100,0

Tablica 33.
Škola koju ste završili

U Hrvatskoj, koja se nažalost ne može podižiti osobitom školovanju stanovništva, podatak da je u ispitivnom uzorku najviše onih koji su završili višu ili visoku školu – čak 46,6%, govori više od broja. Među njima je 11 završilo višu školu, 35 fakultet a 9 je doktora i magistara znanosti. Moguće je pretpostaviti da je sudjelovanje u istraživanju više motiviralo bolje obrazovane, ali ni ta pretpostavka ne može umanjiti značaj udjela visokoobrazovnih. Slijedi 40% ispitanika sa završenom srednjom školom, 8,5% za završenim zanatom itd.

Naravno, ova visokoobrazovana skupina neodvojiv je dio zagrebačkog socijalnog kapitala i daje svoj nesumnjiv prinos razvitu grada. Međutim, kako je ona mnogim niti-ma vezana uz Selca, spremna je dio svog kreativnog potencijala uložiti u napredak Selaca. Ostaje nekoliko praktičnih pitanja: prije svega, kako pokrenuti i kako organizirati njihovu energiju u smjeru dobrobiti Selaca te kako u Selcima stvoriti preduvjete za njihov angažman.

Među ispitanicima je 58% zaposlenih. Ostali su umirovljenici, domaćice, studenti i nezaposleni.

Bračno stanje

	Broj	%
Neoženjen, neudana	31	26,3
Oženjen, udana	60	50,8
Udovac, udovica	19	16,1
Razveden/a	8	6,8
Ukupno	118	100,0

Tablica 34.
Bračno stanje

Polovica ispitanika je u braku, ali je visok udio neoženjenih, neudanih, čak 26%. S obzirom na uzorak, u ovoj skupini je, pretpostavljamo, još puno mladih.

Veličina kućanstva

Tablica 35.
Koliko članova ima Vaše kućanstvo?

	Broj	%
Jedan član	16	13,6
Dva člana	27	22,9
Tri člana	31	26,3
Četiri člana i više	44	37,3
Ukupno	118	100,0

S obzirom na broj članova kućanstva, najviše je najvećih – onih s četiri i više članova, 37,3%. Slijede tročlana, pa dvočlana i jednočlana kućanstva.

Procjena životnog standarda

Na kraju, zanimalo nas je kako Zagrepčani selackog podrijetla procjenjuju svoj životni standard.

Tablica 36.
Kako biste, u općim uvjetima života u Zagrebu, procjenili životni standard svog kućanstva?

	Broj	%
Znatno višim od prosjeka u Zagrebu	10	8,5
Nešto višim od prosjeka u Zagrebu	21	17,8
Prosječnim	71	60,2
Nešto nižim od prosjeka u Zagrebu	8	6,8
Znatno nižim od prosjeka u Zagrebu	6	5,1
Ne mogu ocijeniti	2	1,7
Ukupno	118	100,0

Vidjeli smo već da je to skupina s vrlo visokom obrazovnom razinom, pa se očekuje i nešto viši standard i objektivnija procjena vlastitog standarda u odnosu na prosječni. Više od četvrtine ispitanika svoj standard procjenjuje višim (znatno višim ili nešto višim) od prosječnog. Oko 60% procjenjuje svoj standard prosječnim, a samo 12% drži da je standard njihova kućanstva niži (nešto niži ili znatno niži) od zagrebačkog prosjeka.

ZAKLJUČAK

Maja Štambuk

Dva zavičaja: Zagrepčani
podrijetlom iz Selaca

“potencijalni resurs urbanizacije”, do danas imali premašili ulogu u tom procesu, a za najmanje gradove nema ni konceptualni ni praktično prepoznate uloge i funkcije u općem razvitku hrvatske naseljske mreže i ukupnog periferijskog prostora. Sve je to i posljedica i uzrok spore i neprikladne urbanizacije i industrijalizacije Hrvatske. U općoj analizi tih procesa ostaju donekle zaboravljena naselja koja ne zadovoljavaju ni upravne ni analitičke kvantitativne kriterije “gradskosti”, a itekako su važna potpora urbanoj mreži i kulturi Hrvatske, kao i mreži malih seoskih naselja i ruralnoj kulturi.³⁰ Osobito se ova primjedba odnosi na jadransko i komplementarno jadransko područje, gdje su se na sredozemnom predlošku razvile male aglomeracije ruralno-urbanog karaktera, s lokalnim središnjim funkcijama i, posljedično, po kakvoći svakodnevног življenja bliži gradskom nego seoskom životu (Rogić, 2002.). Pa i tada kad se njihovo stanovništvo dominantno bavi poljoprivredom. Tzv. *mala mista* preživjela su do danas i zadržala su specifičnosti svojih identitetskih obilježja upravo na spoju urbanog i ruralnog. Seljak iz *malog mista* odlazi “na posao” u polje. Ono nije uz kuću, valja do tamo doći, donijeti alat, raditi cijeli dan, potom se vratiti u *misto*. Prema poljoprivredni se odnosi kao prema zanimanju, ona nije način života. Ili je to manje nego u drugim, nemediteranskim regijama.

Povijest i drugdje uglavnom ostavlja urbani trag, ali na Sredozemlju je to posebno naglašeno i ravnomjernije razmješteno u prostoru.

U identitetskim obilježjima tih mjesta nije teško identificirati spomenuta dva izvora koja ih “oblikuju”: **ruralni**, koji se oslanja na bliskost zajednice s prirodnim okolišem, i **urbani**, koji se oslanja na tehnička, izgrađena dobra na prostoru koji zauzima zajednica, na urbani element njihove fizionomije.³¹ Resurs urbanog, kad su u pitanju Selca (i slična naselja), smanjuje razliku prema gradu (pa bio to i Zagreb), a ruralni resurs danas se sve više pretvara u skup prednosti, pa na taj način dodatno ublažuje razlike dvaju svjetova. Dapače, čini se da ovu kombinaciju čak čini posebnom.

Svakako se može reći da grad ili selo, bez razlike, moraju imati dovoljno (njegovanih) razloga da ih se voli, da se u njima rado boravi, da se u njima osjećamo dobro.

Zašto se Zagrepčani selackog podrijetla osjećaju dobro u Zagrebu? I zašto je Zagrebu dobro da se u njemu stabilizirala (do zavičajnosti) jedna mala skupina ljudi koje vezuje zajedničko podrijetlo?

Na prvo pitanje odgovor je relativno lako dati. Zagreb je u svakom pogledu privlačan grad, i to manje-više svim socijalnim skupinama. Nudi mogućnosti kvalitetne nao-

brazbe, ondje je najbolja kulturna ponuda; mogućnosti zaposlenja, iako ograničene općom razinom nerazvitka, ipak su veće nego drugdje u zemlji, osobito za visokoobrazovane stručnjake; veze sa svijetom su intenzivne; ondje je smještena sva državna uprava. Sa šarmom srednjoeuropskog grada, što svakako pridonosi njegovoj jedinstvenosti u hrvatskim okvirima, Zagreb je atraktivna široj geo-socijalnoj regiji. S druge strane, Zagreb je već više od stoljeća hrvatska metropola i najprivlačniji "nacionalni" grad, kako za stanovnike cijele Hrvatske tako i za Hrvate izvan zemlje. Nesumnjivo je da u Hrvatskoj nema grada s tako raznovrsnim zavičajnim iskustvima.

Odgovor na drugo pitanje svakako je kompleksniji. Što ljudi s nekim drugim zavičajnim adresama donose i znače Zagrebu? Ne mislimo da je na ovo pitanje moguće odgovoriti tek na temelju istraživanja jedne male (uže)zavičajne skupine. Ali dobiveni podatci mogu upućivati na smjer zaključaka. Naravno, nije potrebno obrazlagati zašto ovdje preskačemo raspravu o tome treba li, i na temelju kojih kriterija, kontrolirati (zagrebačku) urbanu migraciju, kao i veliku temu o neravnomjernoj prostornoj razvijenosti hrvatskoga nacionalnog prostora te, u okviru toga, o ulozi i mjestu Zagreba.

Ne udaljujući se od podataka koje smo iznijeli u tekstu, zaključno možemo naglasiti nekoliko činjenica, nadajući se da bi istraživanje drugih zavičajnih skupina eventualno potvrdilo nalaze ovog. Ili bi moglo poslužiti kao izvor za istraživačke hipoteze. Ponudit ćemo ih nekoliko.

1. Zagreb svojim položajem u nacionalnoj gospodarskoj, obrazovnoj, kulturnoj i političkoj mreži privlači mlađu i ambiciozniju populaciju, dakle na određen način seleкционira imigrante.³²
2. Takva populacija, redovito natprosječno školovana, predstavlja značajan prinos socijalnom kapitalu glavnoga grada; na ovoj činjenici može se *dodatno* temeljiti jedna od metropskih obveza Zagreba: voditi računa o ravnomjernom razvitku cijele zemlje; uspjeh periferije jest i uspjeh metropole, i obratno.
3. Njihov odnos prema "starom" zavičaju izražava se na različite načine, kao što se i različito organizira. Oni u svojoj memoriji čuvaju naslijede seoskog svijeta. Sudeći prema rezultatima ovog istraživanja, neupitna je njihova odanost kraju podrijetla i spremnost da se sudjeluje u razvojnim aktivnostima; Zagreb bi, pretpostavljamo, preko doseljenika i njihovih potomaka mogao institucionalno uspješnije odigrati ulogu nacionalnog razvojnog aktera.

4. Položaj Zagreba u nacionalnom iskustvu osigurava njegovu trajnu privlačnost. U tome je u prednosti pred ostalim akterima ali i odgovorniji u svakom pogledu. Zagreb svojom zavičajnošću, svojim identitetom (koji Rogić određuje kao "dinamičnu osnovicu personalizacije", pa otud Zagreb jest *osoba*),³³ svojim položajem, u kojem je i samo-akter i nacionalni akter sa zadaćama koje iz toga položaja proistječe, prihvata "svoje strance", assimilira ih, ali im ostavlja dovoljno slobode da u njemu žive dvojnu zavičajnost.

BILJEŠKE

- ¹ *Dictionnaire de sociologie*. Andre Akoun i Pierre Ansart, ur. Paris: Le Seuil, 1999. (Le petit Robert), str. 533.
- ² Vidjeti: I. Rogić: *Tko je Zagreb? Prinos socioškoj analizi identiteta grada Zagreba*. Hrvatska sveučilišna naklada, 1997., osobito poglavje Likovi zagrebačkog identiteta na pragu treće modernizacije ili likovi mjesta, str. 161-192.
- Također: B. Banovac: *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: socioško istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1998. Osobito odjeljak Teritorijalna dimenzija društvene pripadnosti, 21-28.
- ³ Conte Edouard; Christian Giordano; Ellen Hertz. La globalisation ambiguë. *Etudes rurales*, 2002., 163-164: 9-23.
- ⁴ Je li moguće da su ovi procesi paralelni? Mogu li se oni ne isključivati? U kojem svijetu zapravo živimo? Nacionalnom, zavičajnom, globalnom, virtualnom?
- ⁵ Banovac B.: isto, str. 9.
- ⁶ Dolazi od lat. riječi *identitas*; u korijenu je *idem*, isti, a označuje ono po čemu se prepoznaje ili po čemu me se prepoznaće. (*Dictionnaire de sociologie*. Andre Akoun i Pierre Ansart, ur. Le petit Robert, Paris, Le Seuil, 1999., str. 264.)
- ⁷ Rogić I.: Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite (13-50) U: *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Baloban, S., ur. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, 2003.
- ⁸ Rogić I.: isto, str. 20.
- ⁹ Isto, str. 20-21.
- ¹⁰ Za naš tekst nije toliko bitno, ali valja podsjetiti, da je odnos jednog sela prema drugom selu ili prema globalnom društvu - koje predstavlja grad - u pravilu odbacujući. Kad se o njima govori, rado se rabe ružne riječi, dok se za domaće nalaze (samo) lijepe. Mendras smatra da takav odnos prema vanjskom svijetu olakšava jačanje samopouzdanja odraslih, a da djeca upravo na tome grade svoju ličnost i identitet. Mendras, H. *Seljačka društva*, Zagreb: Globus, 1986., str. 223-225. U ponašanju zavičajne skupine doseljene u grad sigurno bi se pomnjom raščlambom "otkrilo" neke elemente identiteta koji vuku korijen iz odrastanja u sredini s ovako oblikovanim socijalnim odnosima.
- ¹¹ Selca su naselje na jugoistočnoj strani Brača, 2 km udaljena od mora, na brežuljku, na 120 m nadmorske visine. Posljednjim popisom stanovništva ustanovljeno je da imaju 952 stanovnika, od kojih 54 u inozemstvu.

- ¹² Polugodišnji list koji objavljuje Zajednica bračkih župa.
- ¹³ Naglašujemo da upravo popis osnovnog skupa zavičajne zajednice predstavlja jedan od većih problema istraživanja.
- ¹⁴ Zbog razine obradbe podataka kojima se koristimo u ovom tekstu, ne usuđujemo se dalje raščlanjivati odgovore, jer se odnose na sve ispitanike: i one koji su rođeni u Selcima i one rođene u Zagrebu.
- ¹⁵ Mogućnost višestrukog odgovora ostavljena je zbog mogućnosti da je netko više puta mijenja mjesto boravka prije dolaska u Zagreb.
- ¹⁶ Pa tako zrak vrijedi manje od, primjerice, nedostatka dobre ceste.
- ¹⁷ Doduše, većina bi ga ipak najradije vidjela u tuđem dvorištu.
- ¹⁸ Kao što cio Zagreb nije metropskih obilježja, tako nije ni velegradskih. Rogić i Dakić, analizirajući položaj i razvitak Zagreba, drže da se on, razvijajući se kao velegrad u vrijeme druge modernizacije, dakle u razdoblju suspendiranog tržišta, upravo zato razvio kao središte sa smanjenom strategijskom ulogom. To umanjuje veze grada s gospodarstvom i tržišnošću, pa se Zagreb zapravo ponaša, prema autorima, kao *imaginarni velegrad*. Rogić, I. i Dakić, S. *Grad i plan. Prinos raspravi o generalnom urbanističkom planu Zagreba*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Studije, 2000., 143 str.
- ¹⁹ Selca su kvalitetnu telefonsku mrežu sa stotinjak priključaka dobila 1980.
- ²⁰ O tome u ovom članku neće biti riječi.
- ²¹ Štambuk, Mišetić: Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture seoskih naselja u Hrvatskoj. U: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Stambuk M., Rogić I., Mišetić A. ur. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002., str. 155-176.
- ²² Rogić I.: *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2000., str. 337.
- ²³ Brački kamen korišten je u gradnji mađarskog parlamenta, zgrade UN-a u New Yorku, njime je oblagana KD Vatroslava Lisinskog itd.
- ²⁴ Spomenici su podignuti L. N. Tolstoju, S. Radiću, Genscheru, Ivanu Pavlu II., A. Mocku, F. Tuđmanu, P. Didoliću.
- ²⁵ Njegovo je pravo ime dr. Matej Bencur.
- ²⁶ Crkvica je iz 10. stoljeća, graditeljski zanimljiva i iscrpno opisana u stručnoj literaturi. Služi i kao pomorski orijentir.
- ²⁷ "Pozitivno" i "negativno" ne znače dobro i loše.
- ²⁸ Napominjemo da smo u uzorku (a slijedeći definiciju Selčanina u Zagrebu) mogli imati i više od jednog ispitanika u obitelji. Preporuka anketarima bila je da ako naiđu na više generacija u jednoj obitelji, iz svake generacije za anketiranje odaberu (samو) jednog predstavnika. Ako je bilo moguće, valjalo je odabratiti ispitanike različitih spolova.
- ²⁹ Upućujemo prije svega na radove I. Rogića, A. Marinović-Uzelca, O. Čaldarovića i dr.
- ³⁰ Ponajprije se taj kvantitativni kriterij odnosi na broj stanovnika, a potom na teškoće organizacije minimalne uprave. Vidjeti opširnije o počecima hrvatske urbanizacije u: Rogić I.: *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2000., str. 350-362.
- ³¹ I jedan i drugi izvor neprestano se obnavlja i emocionalno hrani pripadnike tih malih društava, ma gdje oni bili. Velikih promjena u malim društvima i njihovoj okolini uglavnom nema ili su veoma

spore. (Osim u iznimnim slučajevima.) Svakako valja voditi računa o značenju koje za domaće ljude imaju najvažnije identitetske vrijednosti. Metaforička vrijednost pojedinog prostora u svakom kraju ima posebno značenje za njihovo stanovništvo. Stoga je važno sačuvati ga i eventualno obogaćivati prikladnim sadržajima. Pojedine sastavnice pozitivnog identitetskog naboja valja povremeno osvježiti u memoriji malih mesta, ali ne i samo malih. Zato su važne obljetnice, različiti popisi, monografije, zavičajni muzeji, obnova gotovo zaboravljenih običaja, ustanovljivanje i hrabro ustrajanje na nekim novim sadržajima i aktivnostima, mobilizacija što većeg broja stanovnika oko nekih projekata itd. Dakle, važno je čuvati, obnavljati i oblikovati sve izvore koji napajaju osjećaj pripadnosti.

³² Među doseljenima u Zagreb tijekom Domovinskog rata bilo je mnogo ljudi koji u "normalnim vremenima" ne bi napuštali svoja mjesta boravka.

³³ Rogić, I.: *Tko je Zagreb? Prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997., str. 193.

LITERATURA

- Banovac, B. (1998). *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Conte, E.; Christian, G.; Hertz, E. (2002). La globalisation ambiguë. *Etudes rurales*, 163-164: 9-23.
- Čolić, S. (2002). *Kultura i povijest: socio-kulturno antropološki aspekti bije-rarhizacije kulture*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dictionnaire de sociologie*. Akoun, A. i Ansart, P. (ur.). Paris: Le Seuil, 1999. (Le petit Robert)
- Marinović-Uzelac, A. (2001). *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet.
- Rogić, I. (1997). *Tko je Zagreb? Prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2003). Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite. U: *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Baloban, S. (ur.). Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, str. 13-50.
- Rogić, I. (2000). *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2002). *Osnovna obilježja hrvatskog društva u 20. stoljeću* (rukopis).
- Srednji gradovi u hrvatskoj modernizaciji*. Rogić, I., Salaj, M. (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti I. Pilar, 1999.
- Štambuk, M. i Mišetić, A. (2002). Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture seoskih naselja u Hrvatskoj. U: *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 155-176.

Benjamin
PERASOVIĆ

RECIKLIRANO IMANJE
– *GRUPA VUKOMERIĆ*

Uvod

Pretpostavka ovog teksta jest postojanje specifičnog aktera, poznatog u dijelu javnosti po svom projektu *reciklirano imanje* i prozvanog grupe *Vukomerić*. Pod istim imenom akter postoji i kao dio udruge Z.M.A.G. (Zelena mreža alternativnih grupa). Već i neupućenom promatraču pogled na grupu mladih koji iz gradskih domova i gradskog konteksta odlaze graditi kuću u seosku sredinu, iz koje drugi mlađi bježe prema gradu, sugerira "nešto čudno". To "čudno" pretvara se u iznimno zanimljivo za razmišljanje o odnosu grada i sela u Hrvatskoj u postmodernoj perspektivi. Je li riječ o napuštanju grada, o komunitarizmu i duhu šezdesetih godina ili o interakciji grada i sela, perspektivi redefiniranja urbanog i ruralnog? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, kao i na mnoga druga koja se nameću, potrebno je osvijetliti nastanak grupnog aktera, njihove glavne projekte, snove i stvarnosti, zapravo cijelokupno djelovanje i smještaj na promjenjivoj urbano-ruralnoj mapi aktivizma i svakodnevnog života, čemu i sami doprinose.

Nastanak aktera

Početci: supkultura, kontrakultura i društveni pokret na mapi zagrebačke alternativne scene

Sredinom devedesetih u Zagrebu je postojalo mnogo neformalnih grupa mladih za koje bi sociolozi donedavno (točnije, do prodora postmodernističkih koncepata u socijalnu teoriju) koristili pojmove poput supkulture, kontrakulture ili (novih) društvenih pokreta. Bez obzira na to hoćemo li koristiti te pojmove ili nešto suvremenije, poput afektivnih saveza, (neo)plemena, ekspresivnih zajedница, u našem slučaju doći ćemo do zajedničkog sadržaja – mreže odnosa grupa i pojedinaca, mjesta gdje se spajaju prostori – privatni i javni ili sustavno organizirani i profitabilni s podzemnim i nestalnim prostorima. Također, zajednički sadržaj odnosi se na različite scene gdje se glazbe-

ni stilovi, odijevanje, sleng, vrijednosti, oblici djelovanja, koriste radi posredovanja individualnih i grupnih identiteta i životnih stilova. Supkultura mladih podrazumijeva određenu scenu. Takve scene obnavljaju se već desetljećima u našim urbanim središtima, s više ili manje kontinuiteta, s organiziranim tržišnim utjecajima i "industrijom slobodnog vremena", s jedne strane, te s periodičnim otporima takvim utjecajima, s druge strane. Ta druga strana uključuje i radikalnije oblike od simbolički i stilski izvorene autonomije, pa susrećemo i naglaske na neprofitabilnom djelovanju i "uzimanju vlastitog slobodnog (i drugog!!) vremena u svoje ruke".

Punk i hard-core, reggae i ambient, techno i trance, to mogu biti puki glazbeni pravci, ali su istodobno podloge identifikacija i okviri prepoznavanja izborenih identiteta i životnih stilova. Dok za nekoga glazbene identifikacije završavaju u selektivnoj potrošnji i povremenim klupskim, koncertnim i srodnim ritualima, za neke aktere na sceni identifikacije se šire od glazbene "tajne veze" prema raznovrsnom djelovanju utemeljenom u vrijednostima i svjetonazorima, implicitno ili eksplisitno povezanim s pojedinim glazbenim stilovima. Primjerice, koncem šezdesetih godina u rock-kulturi postojalo je više raznovrsnih senzibiliteta, među kojima su mnogi naglašavali otpor nasilju, ugrožavanju prirode, potrebu za prevladavanjem tradicionalizma spolnih uloga, bilo uz estetiku asketizma bilo uz slavljenje užitka kao otpora tehničkoj racionalnosti. Naslijede hipi-pokreta, također isprepleteno dijelovima rock-kulture, svojim inzistiranjem na ekologiji, napuštanju tehnokratske civilizacije, obnovi drevnih znanja, duhovnih praksa, propitivanjem i odbacivanjem teze o materijalnom rastu kao napretku i slavljenjem nomadskog i ruralnog, otvorilo je put mnogim kasnijim eksperimentima u svakodnevnom životu brojnih aktera. Kada su se generacije izmijenile, a tržište naraslo, rock-kultura susrela se s punk-pokretom kao kritikom vlastite sklerotizacije, u glazbenom smislu vrativši se minimalizmu i jezgrovitosti prijašnjih, buntovničkih dana. Činilo se da je punk-senzibilitet bitno drukčiji od hipijevskog, naglašavajući provokaciju, nihilizam, evocirajući umjetničke pokrete poput nadrealizma, dadaizma, uz estetiku šoka i simboličke agresivnosti. No, oba senzibiliteta – gdje je prvi obilježio kraj šezdesetih a drugi kraj sedamdesetih godina – susreli su se kasnije u kulturi mladih na više mjesta, dok je za našu priču značajna upravo *hard-core* reakcija na punk, koja je obilježila sredinu osamdesetih. Posljedice te intervencije osjećaju se i danas, a razumijevanje takvog spoja punkerskih i hipijevskih senzibiliteta omogućuje uvid u hrvatski kontekst sredine deve-

desetih, kada se stvara niz domaćih adolescentnih aktera, od kojih će neki biti ključni za nastanak *grupe Vukomerić* i srodnih inicijativa. Dakle, *hard-core* glazba, koju neki autori (O’Hara, 1999.) smatraju sastavnim dijelom punka, u svojim je tekstovima snažno naglasila tematiku tipičnu za “nove društvene pokrete” (ekologija, nenasilje, ravnopravnost spolova, *squatting* i autonomne zone) i omogućila jedan od mnogih oblika spajanja punkerskog i hipijevskog senzibiliteta, bez uniformnosti ili samo jednog tipičnog izgleda i odijevanja. Kasnije će nastati još mnogi oblici spajanja senzibiliteta, posebno u svjetlu razvoja elektroničke glazbe i *rave-kulture*.

U Hrvatskoj je sredinom devedesetih postojala mreža od oko osamdeset fanzina – nezavisnih, nestalnih i autentičnih medija supkulturne i alternativne scene.¹ Većinom su to bili fanzini posvećeni glazbi i bandovima, ali sa sve širim prostorom za društvene pokrete i zagovaranje aktivnog odnosa spram svijeta u kojem živimo. Sloboda i autonomija, obnova tradicije anarhističkog pokreta (s naglaškom na anarho-pacifizam), ljudska prava i posebno prava manjina i marginalnih grupa, ekološka svijest, feminizam i antiseksizam, vegetarianstvo i prava životinja, sve su to naglasci sa scene koja je započela s glazbenim i stilskim intervencijama, nastavila s glorifikacijom “malog i nezavinsnog” u odnosu na velike i profitom opsjednute kompanije, i završila mrežom fanzina i drugog djelovanja u onome što su sociolozi često zvali “društveni pokret”, a nećemo pogriješiti ni upotrebot termina “afektivni savez”.

Dakle, kada nam netko iz *grupe Vukomerić* kaže kako je njemu (ili njoj) osobno “sve to počelo s punkom i anarhizmom”, onda moramo znati da se to ne odnosi na osamdesete godine (niti na kasniji eventualni sličan obrazac), kada su mnogi punkeri išli na stadione, a sociolozi govorili o muškom i maskulinističkom u tom supkulturnom stilu, nego je riječ o fenomenu koji slijedi nakon približavanja punkerskih i hipijevskih senzibiliteta, ne zadowoljava se uobičajenim supkulturnim (i potrošačkim) ritualima, nego želi stvarnu promjenu u društvu i svakodnevnom životu.

Autonomna tvornica kulture (Attack), kao udruga i zajednički nazivnik za nekoliko većih i manjih neformalnih grupa, pokreta, inicijativa i aktera alternativne scene, pojavila se upravo u razdoblju potrebe za integrativnom točkom i konkretnim prostorom; djelovanje grupa oko Attacka izravno utječe na stvaranje scene koja će odrediti i početke *grupe Vukomerić*. Neki od pokretača i današnjih aktivista projekta *reciklirano imanje* bili su otpočetka u Attacku, dok je većina drugih povremeno sudjelovala u aktivno-

stima iste ili srođne scene (od spomenutih glazbenih identifikacija do aktivnosti u udruzi Zelena akcija).

Nomadski karakter slobodarskih i ekoloških težnji dobro je izražen u pokretu koji su u Velikoj Britaniji provali "New Age Travellers". Taj pokret, zapravo širi zajednički nazivnik suvremenih nomada, vezan je uz ekologiju osjetljivost, uz pokret protiv izgradnje novih autocesta u Engleskoj, uz *squattrovi* i autonomne zone (funkcionirajući često poput "pokretnog *squatta*"), uz kritiku civilizacije i modernizacije kao dosadašnje dominacije tehnike nad prirodom, uz tradiciju slobodnih (besplatnih) festivala, alternativnih "sajmova" i okupljanja, i uz konkretni, stvaran život na osnovi recikliranja i upotrebe predmeta koje odbacuje (i otpadom naziva) bogato urbano društvo. Mala, ali znakovita hrvatska grupica *travellersa* pripada zajedničkoj sceni na kojoj nastaje i *grupa Vukomerić*. Riječ je o mladim ljudima (od kojih neki imaju i djecu) koji se jako razlikuju od većine inertnih vršnjaka, prenoseći koncepte kritike civilizacije i konvencionalnog društva izravno u svoj svakodnevni život. Većinom su iz Pule; žive u nekoliko kombija i sličnih vozila. Nimalo neočekivano, ti će se kombiji naći i na recikliranom imanju, nakon što se priča proširila izvan inicijalnog kruga i stigla do srođnih grupa u drugim dijelovima Hrvatske.

Na pitanje o vlastitim početcima i razlozima "zašto smo sad tu", većina današnje *grupe Vukomerić* spominje zajedničku scenu na kojoj se od glazbenih identifikacija (ili uz njih) stizalo do anarhizma i zelene paradigme. Anarhizam se ponajprije shvaća kao slobodarski i nenasilni pokret za samoorganiziranje i samostvarenje čovjeka u suradnji s prirodom, mimo sustava države, militarizma i represije. Tradicija *squattiranja* (zaposjedanja praznih kuća) u Europi ostavila je snažne impresije na dio aktera, pa se mnogima iz *grupe Vukomerić* ideja autonomne zone, *squat*, slobodnog i konkretnog životnog prostora, dugo nameštala kao imperativ, težnja ili smjer prema takvom oblikovanju svog svakodnevnog života. Ekologiska osjetljivost vrlo je visoka u svih sudionika, uza želju da se ekološka svijest primjenjuje u stvarnosti, što znači da svatko u svom životu, ovdje i sada, mijenja svoj odnos prema smeću, energiji, vodi, materijalima koje upotrebljava, hrani, kozmetici, zapravo prema svemu što nas okružuje. Upravo suprotno pokušaju razdvajanja pojmove slobode i života – što je u analizi "novih društvenih pokreta" bilo uobičajeno osamdesetih (F. Feher i A. Heller) – iskazi djevojaka i mladića iz *grupe Vukomerić* već na početku pokazuju isprepletenu težnju za slobodom, autonomijom, ekološki održivim životom, suradnjom s prirodom. Osim pripa-

danja zajedničkim mrežama, koje povezuju kulturna događanja s ekološkim, mirotvornim i srodnim aktivizmom, sudionici ne zanemaruju druženje i međusobnu interakciju, zajednički rad i zajednički "provod", kao jednu od središnjih preokupacija i preduvjeta dobrog razvoja projekta. Njihovim riječima, uz često spominjanje *squattova* i autonomnih zona, prijateljstva s prirodom i otpora civilizaciji koja se ponaša izrabljivački, jedan od nezaobilaznih razloga vlastitog angažmana su "ljudi, ekipa, vibracija, prijateljstvo, ljubav, druženje", što učvršćuje zajedničke ciljeve.

Grupa Vukomerić sastoji se od dvije do tri neformalne grupe, "škvadre", koje su izrasle iz supkulturne scene, koje su težile djelovanju "novih društvenih pokreta" i koje su se oblikovale u specifičnog aktera kroz projekt *reciklirano imanje*. Uz više puta spomenutu ekološku i slobodarsku dimenziju, mnogi današnji pripadnici *grupe Vukomerić* sretali su se na radionicama žongliranja, nenasilne komunikacije, bubnjanja, kao i na feštama, okupljanjima onih mlađih koji su, poput svojih vršnjaka u drugim zemljama, odlučili sami sebi stvarati i zabavu i posao, svuda gdje je moguće primjenjujući taktiku "D.I.Y." – "uradi sam". Riječ je o tridesetak ljudi, s barem još toliko prijatelja i simpatizera koji su spremni pripomoći. Muški i ženski spol podjednako su zastupljeni, a svi su oni rođeni u gradu. Kada je okupljanje započinjalo, u prvim danima artikulacije projekta, prosječna dob kretala se od 22 do 24 godine, što znači da se sada povisila za tri do četiri godine (26-28), uključujući uvijek i nekoliko mlađih i starijih od tog prosjeka.

Reciklirano imanje

Kako je počela priča o imanju? "U početku je bila šikara".

U selu Vukomerić, u Vukomeričkim goricama pokraj Zagreba, otac jednog od aktivista posjedovao je zemljište. "Mi smo tamo odlazili na izlete. Nije bilo ničega, ali bilo je dovoljno za početak – priroda i *spike*."

Površnom promatraču ta početna okupljanja mogu izgledati "puko hedonistički", no riječ je o akteru u nastajanju, u transformaciji energije prijateljstva i druženja, na osnovi svjetonazorskih i aktivističkih usmjerenja, u zajednički projekt. U doba "*spike* i prirode" započelo je upisivanje energija u prostor koji od obične šikare postaje jedna intimnija šikara, prostor slobode i autonomije, prostor suradnje s biljkama i životinjama, prostor zajedničkih snova i planova. Na samom početku neki su željeli dovući raznovrsni urbani otpad, od starih vozila do telefonskih govorica, kako bi nešto odbačeno i navodno neupotrebljivo prilagodili u prostore pogodne za život i rad, uzgoj bilja-

ka. Ubrzo je prevladalo mišljenje kako bi to bilo nasilje nad ruralnom sredinom, pa su se članovi okrenuli ideji o obnovi neke od autohtonih turopoljskih prenosivih kuća, koje propadaju zbog neodržavanja. Cjelokupan projekt *reciklirano imanje* zamišljen je u skladu s mnogim sličnim projektima samodostatnih i ekološki obzirnih imanja u svijetu, a sudionici ga vide kao mjesto učenja i razmjene iskustava i znanja. Reciklirano imanje, kao projekt, i kao konkretnih 2050 čvr zemljista, nikako nije zamišljeno kao prostor zatvaranja jedne grupe ljudi, bijega od grada: svi sudionici naglašavaju ono što su i zapisali u svom programu – riječ je o *otvorenom edukacijskom centru*. Upravo je otvoreni edukacijski centar srž koncepta koji permakulturu – održivo graditeljstvo, znanja o biljkama i tlu – ne drži ekskluzivnim znanjima koja služe jednoj “samodostatnoj” grupi u njihovu organiziranju ekološkog poljoprivrednog gospodarstva, nego nastoji na besplatnoj izobrazbi, interakciji s drugima i poticanju drugih samoodrživih projekata.

Nakon što je grupa prošla fazu “prirode i spike”, oblikovala projekt recikliranog imanja, san o prenosivoj turopoljskoj kući se ostvario: iznenadivši sve sudionike, grupi se javio (2001. godine) tadašnji zamjenik ministra okoliša, Matija Franković, koji je na Internetu uočio njihov projekt i odlučio pokloniti vlastitu turopoljsku prenosivu kuću iz 1923. godine, naslijedenu od roditelja.

Tako se vizija recikliranog imanja počela zaokruživati; osim kuće, planirani su permakulturni vanjski vrtovi, zimski vrt, energetski sustav od solarnih kolektora i vjetrenače, sustav za pročišćivanje otpadnih voda, voćnjak, mala jezera (ptičja kupališta) i eventualno drugi gospodarski objekti.

Planovi i snovi s početka nastajanja *grupe Vukomerić* počeli su postajati stvarnost. Primjerice, u svojim ranim “spikama” sudionici su naglašavali potrebu korištenja jeftinijih i netoksičnih materijala, pa su sada primjer s automobilskim gumama doista i provedli u djelo. Željeli su izgraditi staklenik na iskorишtenim automobilskim gumama. Od lokalnog vulkanizera besplatno su ih dobili mnogo, što za reciklirano imanje predstavlja besplatan građevinski materijal. Vulkanizer je uštedio novac, jer bi inače platio za otpremu tih guma na odlagalište, a izbjeglo se i bacanje guma u šume ili čak njihovo paljenje.

Proces djelovanja: eko-kuća i biljke, brijanje i odrastanje

Prenošenje kuće iz Kupinca trajalo je tri dana. To je, kao i mnoge druge djelatnosti kojima su se posvetili, za većinu sudionika bilo prvo takvo iskustvo u životu. Oduševljenje

starom turopoljskom kućom bilo je veliko. "Čovječe, to je fantastično, ti drveni čavli, kako se sve uklapa..."; "Ta kuća je k'o lego-kocka, možeš ju sastavit' i rastavit'..."; "Rastavljaš planjak po planjak, a poslije slažeš i naknadno učvršćuješ". Osim pozitivnog odnosa prema estetskoj dimenziji – koji je postojao i prije, dok su snivali o jednoj takvoj kući – sada su je upoznali "iznutra" i oduševljenje vlastitim doprinosom u ponovnom sastavljanju pretvorio se u moćan osjećaj su-djelovanja i gotovo organskog povezivanja, sraslosti ljudi i prostora, kuće i cijele grupe.

Aktivističko inzistiranje na promjeni destruktivnih obrazaca života i svijeta, nastojanje na primjeni vlastitih koncepata ovdje i sada, dovelo je ove mlade u poziciju stjecanja iskustva kakvo uglavnom ostaje zauvijek nepoznato većini gradske djece i odraslih u urbanoj sredini. Život s roditeljima ili podstanarski stan, to je gotovo jedina perspektiva većine mlađih u našim većim urbanim središtima, pa nije čudno ako iskustvo građenja kuće i uspostavljanja uvjeta za organsku poljoprivrem predstavlja iskorak iz uobičajene urbane socijalizacije i kvalitativni napredak u procesu odrastanja. Sama kuća, bez spominjanja svega ostalog o otvorenom edukacijskom centru, zahtijeva stalnu brigu i rad, čega su članovi recikliranog imanja polako počeli postajati svjesni. Nakon prenošenja uslijedili su brojni radovi, teži i lakši, koji su kulminirali postavljanjem novog crijepe na krovu, koji je imanju donirala tvrtka Tondach. U postavljanju novog crijepe sudjelovali su pripadnici obaju spolova ravnopravno, a osjećaj zadovoljstva nakon završenog posla bio je prilično očekivan, snažan i autentičan. Članovi su se znojili, ali i veselili, miješali beton i bubnjači. Od 2001. do 2003. traje intenzivno stjecanje iskustava, povezivanje sa sličnim grupama u nas i u svijetu, rad na imanju, sadnja biljaka, priprema kompostišta, kljališta, pa i kupovina dodatne zemlje za ekološki uzgoj hrane. Reciklirano imanje dobilo je na poklon sjeme od udruge Rustica, koja se bavi očuvanjem starih autohtonih sorta te dijeljenjem organskog sjemena kako bi se sačuvala biološka raznolikost.

Pokraj kuće, u polusjeni, posadili su začinsko bilje, cvijeće i žitarice, na livadi ispod kuće grah u gredici s bućama, rajčice i drugo. Proces njihova djelovanja razvija se, korak po korak.

Evo kako svijest o uronjenosti u proces izražavaju sami članovi:

"Ovo je neki proces, to nije nešto jednokratno, ovo se razvija i produbljuje..."; "Puno je teže izgraditi kuću nego organizirati demonstracije... ovdje nikad ne možeš reći sad je kraj, to smo napravili i to je to, jer ovo je proces, to tra-

je...”; “Radionicu organiziraš, i kad je gotovo, odeš doma, a ovdje se stalno nešto novo otvara... i ti se onda moraš otvarati, prilagođavati, djelovati, popravljati, obnavljati..”; “Učiš u procesu, sve se odvija na više nivoa, više kužiš i sebe i okolinu...” “Mi smo ti nekako ovdje ful odrasli za ovo vrijeme, al’ ne u nekom lošem smislu”.

Nakon 2003. – radionice za druge; besplatna distribucija znanja i vještina

“Mi smo se nakon tih par godina osjetili dovoljno snažni da organiziramo radionice za druge, kao što smo i mi učili od drugih”.

U skladu s vlastitim stavovima i planovima iz razdoblja prve artikulacije i nastajanja projekta *reciklirano imanje*, doista su krenuli sa svojim znanjima prema drugima, organiziravši nekoliko radionica, koje su bile potpuno besplatne i otvorene. Da bismo objasnili jednu od radionica i istovremeno konstitutivni dio projekta *reciklirano imanje*, potrebno je pojasniti koncept permakulture.

Permakultura je koncept “permanentne agrikulture”, u potpunosti prihvaćen i utkan u sve planove i djelovanja grupe Vukomerić. Bill Mollison (1991.), koji je svoje dvije ključne knjige (*Permakultura 1 i 2*) objavio 1978. i 1980., zaslužan je za sistematizaciju znanja o mudrom, obzirnom i skladnom opstanku na zemlji bez iskorištavanja i uništavanja osnova života. U konceptu permakulture arhitektura je povezana s biologijom, poljoprivredu sa šumarstvom, a šumarstvo s uzgojem životinja. Promatranje povezanosti i multifunkcionalnosti, bez utjecaja dosadašnje ekonomске paradigme iskorištavanja i kratkovidnog antropocentrizma, uza sustavno razrađene koncepte i konkretne naputke o malim eko-sustavima, sadnji, kruženju energije itd., postavilo je permakulturu u središte pozornosti, inspiracije i stvarne pomoći, kako grupi Vukomerić tako i desetcima tisuća sličnih aktera u svijetu. “Srž permakulture je dizajn. Dizajn je veza među stvarima. To nije voda ili kokoš ili drvo. To je način na koji su voda, kokoš i drvo povezani” (Mollison, 1991.). Osim općenitih načela, gdje je jasan nglasak na suradnji (kooperaciji), a ne natjecanju (kompeticiji), Mollison je do najsitnijih detalja analizirao načine sadnje biljaka, tipove gredica, kruženja energije, planiranja posjeda, udaljenosti polja, šuma i voćnjaka, maksimalnog iskorištavanja multifunkcionalnosti i prirodnih potencijala (od nagiba brežuljka i slijevanja vode do vjetrobrana, ribnjaka ili sustava za prehranu životinja), pa je njegova knjiga s pravom postala nezaobilaznim priručnikom. Moćnost primjene permakulturnih načela u mikroprostoru

veličine terase ili balkona nalazi se i u Mollisona, a grupa Vukomerić odlučila se baš za takvu radionicu urbane permakulture. Na krovu jedne zagrebačke zgrade održana je radionica u kojoj su polaznici naučili izgraditi drvene ili druge okvire za sadnju. Uz zemlju i sjeme započeti, nakon mjesec dana na terasi se vide prvi rezultati radionice: mahune, krumpiri, začinsko bilje.

Osim o gradskim vrtovima, održana je i radionica o tome kako napraviti "eko-sapun", zapravo radionica pripreme prirodne kozmetike na bazi ljekovitih, eteričnih ulja, gdje su polaznici bili upoznati s recepturom za izradu krema i s ljekovitim svojstvima pojedinih ulja. Polaznici su na kraju proizveli tekuće i krute eko-sapune. Slijedeća radionica uključivala je izradu solarnog kuhalja, održala se na žumberačkom gorju, a polaznici su naučili izrađivati kartonske prstenove, prekrivati ih reflektirajućom folijom i konstruirati parabolično solarno kuhalo.

U suradnji sa Zelenom akcijom održana je radionica izrade solarnog kolektora, koja je polaznike provela kroz spajanje bakrenih cijevi, varenje, spajanje limenih ploča na cijevi, premazivanje crnom bojom itd.

Unutar vlastite zajednice, uz suradnju s mladim polaznicima mirovnih studija i lokalnom samoupravom, pokrenut je projekt obnove starog mosta koji spaja selo Vukomerić sa susjednim Dubrancem. Most, odnosno još par preostalih greda, potpuno se raspada, postajući opasan za prolaznike, kojima je to jedini kraći put do susjednog sela, koje ima i crkvu i poštu, za razliku od Vukomerića. Obnova tog mosta uključuje se također u opsežan projekt *Zeleni put*, koji želi uređiti šumske staze za šetnju i vožnju biciklima na širem području Zagrebačke županije.

Odnos prema užoj socijalnoj okolini

Opisani nastanak grupnog aktera u razdoblju prvih dolažaka u Vukomerić sadrži jasne slike o prethodnim identifikacijama i supkulturnim scenama iz kojih pojedinačni sudionici stižu. To znači da je već sama pojava većine tadašnjih aktivista i "urbanih brijača" u selu izazivala senzaciju, zbog frizura (primjerice *dreadovi*), *pierceva* (naušnica i srodnih ukrasa u svim zamislivim dijelovima tijela), odjeće (brojne prišivke i drugi elementi *punk/hc/crust/hipi/tribal* izgleda), brojnosti, starih autobusa ili kombija preuređenih za življenje a ne samo za putovanje, i mnogo toga sličnog, za seosku sredinu neuobičajenog.

Čuđenje novom i nepoznatom, pristiglom iz grada u "tude dvorište", pretvorilo se u podozrenje, sumnjičavost ili možda čak neprijateljstvo u dijelu stanovnika. Među-

tim, nakon par mjeseci boravka i prvih radova uspostavljen je prijateljski odnos s najstarijim aktivnim stanovnicima Vukomerića.

“Nas su ovi najstariji brzo priglili. Prevozili su nam stvari traktorom, davali nam struju, pomagali na razne načine...”; “Na početku je bilo dosta predrasuda, kao – ‘ko su sad ovi, šta oni tu traže... većinom kod ovih srednjih godina...’”; “Najstariji su se oduševili s nama. Mi smo njih podsjećali na njihovu mladost, oni su počeli nas doživljavati” kao snagu koja će obnoviti selo, vratiti onaj stari život i duh...”; “Pazi, nama su stariji prišli od početka... skužili su naše principe, solidarnost, tu smo se odmah skužili i jedni i drugi, jer i oni su nekad tako radili, nije lova bila alfa i omega života na taj način k'o danas, bar ne u zajednici”; “Mislim da je presudno bilo to što su i oni u mladosti besplatno radili i pomagali jedni drugima, dizali zajedno kuće... to se izgubilo, tog više nema, i sad kad smo se mi pojavili, oni su prepoznali tu spiku i principe solidarnosti, pomaganja, zajedničkog rada, doživjeli su nas kao spas, jer selo zapravo umire, mnoge kuće su na prodaju, mladi bi u Zagreb i sve se nekako gasi...”.

Savez između mladih s recikliranog imanja i najstarijih aktivnih stanovnika sela razumljiv je s obzirom na ono što i sami akteri naglašuju – slična načela i zaboravljenu solidarnost. Također, *grupa Vukomerić* (kao što joj i ime kaže) nije grupa mladih iz grada koji koriste ruralnu sredinu za vikendaška hedonistička opuštanja, nego je obnavljaju, započinju radove, u određenom razdoblju borave ondje svakodnevno, čiste smeće i obzirni su prema prirodi. Sigurno su prizori zajedničkog rada veće grupe mladih ljudi pristiglih iz grada – poput prizora prenošenja stare kuće, betoniranja, zajedničkog postavljanja krova i drugih – utjecali na starije stanovnike u pozitivnom smislu, obnavljajući sjećanja na razdoblje vlastite mladosti i nekad uobičajeno, solidarno međusudske pomaganje. S vremenom (prošlo je gotovo četiri godine od prvih okupljanja) predrasude i sumnjičavost srednje generacije prema grupi osjetno su smanjene. Za to postoje dva razloga: prvi i važniji odnosi se na konkretni rad grupe i dovoljno vrijeme u kojem se uvidjelo da nije riječ o kriminalcima ili devijantnim akterima, nego o korisnim inicijativama za cijelo selo, posebno u svjetlu dogovorenih akcija oko obnove mosta koji vodi prema susjednom Dubrancu (dakle prema pošti, dućanu i crkvi!!). Drugi razlog možda treba potražiti i u činjenici pomalo promijenjenog vanjskog izgleda – mnogi su članovi grupe s vremenom skratili kosu ili je prestali bojati, smanjili ekspresivnost odjećom i drugim elementima imidža, pa djeluju – za većinski ukus – uobičajenije i prihvatljivije.

Na pitanje o problemima ili eventualnim sukobima unutar grupe koji bi mogli djelovati dezintegrativno, sudionici naglašuju vlastita načela rasprave (koja može trajati satima, danima, pa i tjednima) kojoj je konsenzus konačni cilj i koja može izgledati "žestoko", no u stvarnosti je grupa preživjela bez ozbilnjijih razdora. Bez obzira na žučnu problemiku, nije dolazilo do stvaranja sukobljenih strana, niti su iz tih rasprava izlazili oslabljeni. Jedini stvarni problem su povremene finansijske krize, koje mogu djelovati demoralizirajuće, posebno trenutačna situacija u vezi s preostalim radovima na kući, pred useljenje, koji nisu završeni. S obzirom na neiskustvo i suočavanje s većinom stvari prvi put u životu, problema je bilo, ali je njihovo rješavanje znalo rezultirati osnaženjem umjesto obeshrabrenja. Najveći problem jest trenutačna nedovršenost kuće i činjenica da su sav novac dali čovjeku kojeg poznaju (za nekoliko preostalih, ali bitnih radova dovršetka tavanske spavaonice), no on radove nije mogao završiti zbog niza privatnih problema, a novac je potrošio. S obzirom na njegovanje povjerenja i prijateljstva, a i s obzirom na to da je novac potreban, a kuća još nedovršena, razumljivo je kako se u ovom problemu prelimaju razočaranje i frustracija, propitivanje ispravnosti vlastitih odluka i rasprava o mogućnostima priskrbljivanja novca. U tom svjetlu rasprava o mogućem naplaćivanju vlastitog znanja (što mnoge slične grupe na Zapadu rade odavno) može poprimiti dramatičan karakter, jer s jedne strane postoji pritisak za pronalažnjem sredstava kako bi projekt zaživio punom snagom, a s druge su strane načela i pristupi koji su i stvorili sam projekt recikliranog imanja. Primjerice: "Mogli bi možda naplaćivati naše radionice, kao i drugi, pa na taj način..." ... "Ne, to ne dolazi u obzir, informacija mora biti slobodna, prenošenje znanja mora biti besplatno..." ... "Ali možda neku nižu cijenu da bude prihvatljiva za ekipu, na koncu, ako nešto platiš onda možda i drukčije paziš, kad je sve *free* neki ljudi se šeću simo-tamo za vrijeme radionice..." ... "Ma ne, čovječe, katastrofa, nikako ne prihvaćam taj *rip off*, nismo mi kapitalisti, jesli li lud, 'ko u Hrvatskoj ima love?..." ... "Tako je, mi želimo biti otvoren servis ljudima, a ne musti im pare..." .

Mnogi bi se borci za radnu efikasnost, mladi menadžeri i drugi akteri privrednog sustava zgražali nad "sporošću" donošenja odluka o recikliranom imanju. Međutim, vrijednost i specifičnost ove grupe (radikalnog ekološkog usmjerenja i sa željom da se ne ode predaleko od grada) upravo je u snazi konsenzusa i stvarnog dogovora,

a ne nadglasavanja ili čak naređivanja. Politika dogovora i horizontalne komunikacije, bez hijerarhije i autoriteta (ne samo formalnog nego i neformalnog) omogućila je dosadašnji razvoj projekta bez dezintegrirajućih konflikata, na zadovoljstvo svakog pojedinca. Povremena fluktuacija članova ne izaziva nesuglasice, nego se promatra s razumijevanjem, a oni koji su u jednom razdoblju otišli (zbog posla u Zagrebu, završavanja škole ili drugih obveza), posve su prihvaćeni kad se vrate na reciklirano imanje.

Zaključak

Što nam znači grupa Vukomerić u razmatranju odnosa grad – selo u Hrvatskoj u postmodernoj perspektivi?

Već pri prvim pokušajima razumijevanja i sociologjske interpretacije ovog aktera nameće nam se pojmovne razlike koje krase suvremenu raspravu o sličnim fenomenima u svijetu. Nesumnjivo, za razumijevanje nastanka i artikulacije aktera dobro će nam doći ključna određenja pojmove kontrakulture (Roszak, 1978.), supkulture (Hebdige, 1979.) i društvenog pokreta (Touraine, 1983.). Također, suvremeno nastojanje da se mimo prethodnih pojmove isti fenomen opisuje putem prostora, izvedbe, ekspresija identiteta, strukture osjećaja, napuštajući denotativni pomak radi bogatstva "horizontalnih priča" (Hetherington, 1998.), dobro pogoda bit ekspresivnosti i identifikacije (neo)plemena u određenom prostoru, mjestu, zoni, što ne karakterizira samo britanske ili njemačke srodne aktere nego, u ovom slučaju, u potpunosti zahvaća i našu grupu Vukomerić.

Ako promatramo skup neformalnih grupa, specifičnu scenu s koje potječe grupa Vukomerić i njihov projekt recikliranog imanja, vidimo da su neki članovi odlučili u potpunosti napustiti grad; dio ih je otišao živjeti na otok Vis, a dio na Žumberak. Također, *travellersi* koji su imali djecu živjeli su na različitim lokacijama i bili mobilni dok nije došlo vrijeme da djeca idu u školu, sada su se skrasili u mjestu Bale u Istri. Ovakvi potezi mogli bi se svrstati u "klasičnu" priču napuštanja grada i opredjeljenja za život u ruralnoj sredini. Pripadnici grupe Vukomerić složili bi se s izjavom "grad je nasilje", i njihova opredjeljenja bliska su onim koja su ljudi osnažila u odlasku na Vis ili Žumberak, no osim činjenice da grad znači nasilje, a ekološka poljoprivreda život, tu se pojavljuje i nešto manje klasično – grupa Vukomerić htjela bi pomoći gradu u eventualnom ozdravljenju ili barem zacjeljivanju nekih rana. Istodobno oni sve više borave u selu (a čim kuća bude gotova, nekolikina će ondje stalno živjeti), i to ne kao u mjestu idiličnog

turističkog odmora ili mjestu života koje preostaje nakon radnog dana u gradu, niti kao mjestu urbaniziranog tipa pružanja (ugostiteljskih) usluga, nego kao u mjestu vlastitog otvorenog edukacijskog centra i organiziranja samodostatne, permakulturne poljoprivrede na recikliranom imanju. U tome je postmoderna perspektiva i velika simbolička težina ove statistički malobrojne grupe. Koliko god su orijentirani prema zemlji i biljkama, toliko se i boje izolacije, zatvaranja u okvire vlastitog imanja; zbog toga im pogoduje i relativna blizina (autobusom za dvadeset do trideset minuta) i relativna daljina (stvarni osjećaj okruženosti brežuljcima i boravak u "prostoru iza") uspostavljena spram Zagreba. Njihova svjetonazorska i aktivistička orijentacija odavno je napustila (ako ne i s bijesom razrušila) paleoindustrijsku paradigmu lažnog razvoja i usmjerila aktere prema percepciji prirode kao subjekta a ne objekta, omogućivši im konačnu praktičnu edukaciju u sklopu projekta *reciklirano imanje*.

Mogućnost bavljenja poljoprivredom doista je "nova/stara" (Štambuk, M., 2002.), i alternativa gradu, koju Maja Štambuk spominje opisujući novoprepoznatu vrijednost ruralnog prostora; sada, u našem slučaju i na primjeru *grupe Vukomerić*, označuje onaj pojam alternative kakav, u suprotnosti s banalnim "ispadanjem iz modernizacije", u postmoderne čimbenike svrstava Ivan Rogić (2002.). Doista, za *grupu Vukomerić* kao aktera možemo reći: a) da su konstituirani autonomno u odnosu na institucionalni sklop, b) obzirno u odnosu na svijet života, c) kompetentno u odnosu na tehničko društvo, što Rogić smatra sudioničkom osnovom postmoderne predodžbe o efikasno uređenom i pravedno moderniziranom svijetu.

Svojom željom za prevladavanjem načela dominacije i podređivanja, što prati aktere *recikliranog imanja* od njihovih prvih buntovničkih profiliranja, i svojim iskustvima svakodnevnog života (barem posljednje četiri godine), *grupa Vukomerić* nalazi se u području presudnog pomaka, odnosno civilizacijski nužnog prestanka logike dominacije u odnosu koji nas zanima, a to je odnos grad – selo. Drugim riječima, ovakvi projekti, bez obzira na (trenutačnu) malobrojnost, pokazuju potreban smjer i stvaraju konkretan doprinos u poželjnном prijelazu s ekonomski paradigme na ekološku, a to u hrvatskom kontekstu može predstavljati jedan novi savez.

BILJEŠKA

¹ Fanzin (od engleske riječi *fan* kojoj je dodano *-zine* od *magazine*) nastaje u krugovima ljubitelja određenih bandova, da bi postao tipičnim medijem manjih i nezavisnih glazbenih i supkulturnih scena, često proširujući tematski okvir izvan glazbe, a prema aktivizmu. Detaljnije o domaćoj sceni fanzina u Perasović, 2001.

LITERATURA

- Hebdidž, D. (1980). *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Rad.
- Hetherington, K. (1998). *Expressions of Identity: Space, Performance, Politics*. London: Sage.
- Mollison, B. (1991). *Principi permakulture*. Split: Gradevinski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- O’Hara, C. (1999). *The Philosophy of Punk*. San Francisco: AK Press.
- Perasović, B. (2001). *Urbana plemena*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2002). Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije. U: *Prostor iza*. Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. (str. 335–360).
- Roszak, T. (1978). *Kontrakultura*. Zagreb: Naprijed.
- Štambuk, M. (2002). Selo u europskom iskustvu. U: *Prostor iza*. Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

DODATCI

TABLIČNI
PRIKAZ
REZULTATA
ANKETNOG
UPITNIKA

1. Koliko ste, kao građanin Zagreba, zadovoljni rješavanjem sljedećih pitanja i problema grada

	Vrlo zadovoljan	Uglavnom zadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Vrlo nezadovoljan	Nemam stava	Bez odgovora
Zaštita okoliša	2,5	34,4	42,4	18,1	2,1	0,5
Gospodarenje savskom obalom	1,5	18,2	30,0	17,5	32,0	0,9
Čuvanje kulturne baštine	5,1	44,5	29,1	9,1	11,2	1,2
Rješavanje problema velikih industrijskih zagađivača	1,6	13,5	39,5	28,3	16,4	0,6
Izgradnja gradskih prometnica	5,2	38,5	32,4	21,5	2,2	0,3
Izgradnja javnih parkirališta	2,5	24,7	38,0	28,9	5,4	0,6
Opremanje grada komunalnom opremom (vodovod, kanalizacija, plin, asfalt i sl.)	5,5	53,0	23,6	14,6	2,4	0,8
Opremanje grada društvenim sadržajima (kulturnim i zdravstvenim objektima, školama, vrtićima i sl.)	5,7	50,8	27,0	12,8	3,2	0,5
Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	5,3	41,9	28,4	13,9	9,9	0,7
Obnova gradskog središta	16,4	57,1	15,2	4,4	6,2	0,8
Izgradnja stambenih naselja	6,1	52,1	24,4	7,2	9,3	1,0
Održavanje grada (čistoća, fasade, zelenilo itd.)	4,4	45,0	33,8	14,9	1,0	0,9
Zaštita i sigurnost stanovništva (zaštita od kriminala, terorizma i sl.)	2,2	32,9	33,6	28,0	2,6	0,6
Briga o mladima i njihovoј budućnosti	0,6	9,5	26,2	50,8	2,2	0,6
Očuvanje specifičnosti lokalnog načina života	1,5	23,6	37,4	19,8	16,4	1,2

2. Koliko se pozornosti dosad u Zagrebu pridavalo razvitku sljedećih djelatnosti

	Nedovoljno	Dovoljno (koliko je bilo potrebno)	Previše (i više nego što je bilo potrebno)	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Industrija	51,9	25,9	7,9	13,8	0,5
Turizam	64,9	26,7	0,9	7,1	0,4
Ugostiteljstvo	15,2	53,8	26,2	4,4	0,5
Poljoprivreda u gradskoj okolini	58,5	19,9	0,9	19,9	0,8
Promet	55,2	39,1	2,3	2,7	0,8
Zanatstvo	57,4	33,8	1,1	7,1	0,6
Uslužne djelatnosti	27,3	62,0	5,3	4,5	0,9
Trgovina	13,1	59,9	24,5	1,7	0,8
Obrazovanje	46,2	48,7	1,0	3,5	0,6
Kultura i znanost	54,8	39,5	0,6	4,4	0,6
Sport	34,8	50,1	9,7	4,8	0,6
Zdravstvo	70,1	26,4	0,5	2,5	0,6

3. Koji bi, prema Vašem mišljenju, trebali biti presudni, a koji manje važni razlozi za poticanje razvoja pojedinih gospodarskih djelatnosti u gradu?

	Presudno važno	Donekle važno	Nevažno	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Tradicionalna sklonost stanovnika prema određenim djelatnostima	21,7	46,6	17,9	12,6	1,1
Mogući uspjeh na tržištu, profit	61,5	29,9	3,2	4,0	1,4
Ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti	70,0	22,6	2,3	3,9	1,2
Zainteresiranost poduzetnika i mogućih ulagača za djelatnost	62,6	28,5	3,0	4,5	1,4
Zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost	62,5	29,3	3,3	3,5	1,4
Mogućnost korištenja domaće radne snage, bez veće potrebe zapošljavanja ljudi iz drugih krajeva Hrvatske ili inozemstva	60,5	24,4	10,2	3,6	1,2
Mogućnost zapošljavanja što većeg broja nezaposlenih	84,4	11,2	1,4	1,7	1,3

4. Koje je koristi, prema Vašem mišljenju, dosadašnji razvitak Zagreba donio stanovnicima grada? Označite stupanj slaganja sa svakom od sljedećih tvrdnji:

	U potpunosti seslažem	Uglavnom seslažem	Uglavnom se neslažem	Nimalose neslažem	Ne moguocijeniti	Bezodgovora
Zagreb se razvio u grad siguran i ugodan za život	8,2	45,8	32,3	11,6	1,5	0,7
Stvoreno je gradsko gospodarstvo s obilnom ponudom radnih mjesata i dobrim mogućnostima zarade	0,8	3,4	25,6	67,7	2,0	0,5
Stvoren su uvjeti za bolju budućnost mladih ljudi	0,4	4,1	25,6	67,6	1,8	0,6
Zagreb se povezao s razvijenim svijetom i postao njegov dio	5,6	32,5	36,1	20,2	5,0	0,6
Zagreb je postao značajno kulturno i intelektualno središte Hrvatske	38,4	45,1	9,1	4,4	2,5	0,5
Stvorene su mogućnosti da svatko odabere način života koji mu najviše odgovara	3,6	18,3	33,3	39,0	5,3	0,5

5. A koje je štete dosadašnji razvitak Zagreba donio svojim stanovnicima? Označite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama:

	U potpunosti seslažem	Uglavnom seslažem	Uglavnom se neslažem	Nimalose neslažem	Ne moguocijeniti	Bezodgovora
Zapušteno je gradsko zelenilo i gradski okoliš	19,6	41,6	31,2	5,4	1,7	0,5
Onečišćena je Sava i uništen život u njoj	41,8	33,2	8,9	2,7	13,0	0,5
Razvile su se grane industrije koje štete razvitu i prosperitetu grada	13,5	29,2	25,5	11,5	19,4	1,0
Stvoren je prometni kaos, otežano je odvijanje gradskog prometa	57,2	33,9	5,9	0,9	1,5	0,6
Uništen je tradicionalni zagrebački način života	33,1	37,6	16,1	1,5	10,9	0,7
Narušen je izgled grada lošim urbanističkim i građevinskim zahvatima	22,8	36,5	27,0	4,7	8,3	0,7
Stvoren je previše opasnosti i rizika za život građana	22,4	41,5	27,2	4,1	4,3	0,6

6. Kakve ste koristi i štete vi osobno imali od dosadašnjeg razvitka grada? Razvitak grada je:

	%
Povoljno utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	21,3
Nepovoljno utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	10,7
Otežao uvjete mog života ali je osigurao dobru perspektivu mladima	4,9
Nije imao značajnijeg utjecaja na moj život kao ni na život moje obitelji	48,4
Ne znam, ne mogu ocijeniti	12,4
Bez odgovora	2,4
Ukupno	100,0

7. Mislite li da Vam Zagreb može osigurati bolje ili lošije uvjete za život nego drugi hrvatski gradovi?

	%
Može pružiti bolje mogućnosti za život nego većina drugih hrvatskih gradova	64,5
Pruža slične mogućnosti za život kao i drugi veći hrvatski gradovi	20,1
Pruža lošije uvjete za život nego većina drugih hrvatskih gradova	2,5
Ne znam, ne mogu ocijeniti	10,6
Bez odgovora	2,3
Ukupno	100,0

8. Koliko su, prema Vašem mišljenju, pojedina od ovih obilježja karakteristična za način života u Zagrebu?

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Privrženost Zagrepčana svom gradu	53,4	36,6	5,8	3,6	0,6
Velika uloga lokalne tradicije u životu grada	20,9	46,6	22,6	9,2	0,6
Miješanje različitih životnih stilova i navika	45,4	43,1	5,5	5,1	0,9
Otvorenost Zagrepčana prema novom i suvremenom	32,2	51,0	10,9	5,4	0,5
Izrazita sklonost oponašanju načina života drugih gradova	12,4	35,2	39,9	11,9	0,7
“Utapanje” pojedinca u masu, gubitak posebnosti	34,6	42,6	12,9	9,2	0,6

Pitanje 8. (nastavak)

Međusobna "otuđenost" građana	49,5	37,0	8,7	4,2	0,6
Ugroženost života zagađenim okolišem	24,5	56,4	14,8	3,2	1,1
Mogućnost da čovjek za kratko vrijeme stekne dobar standard	3,1	16,2	75,7	4,4	0,5
Siguran svakodnevni život	5,8	54,5	36,9	2,2	0,6
Poseljačenje gradskog načina života	27,9	38,1	22,8	10,4	0,9
Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	9,0	39,5	45,1	5,9	0,5

9. Gradsko je poglavarstvo, sukladno gradskom statutu, predložilo novu diobu Zagreba po četvrtima. Jesu li Vam poznate granice četvrti kojoj pripadate?

	%
Da	28,6
Ne	43,6
Djelomično poznate	27,1
Bez odgovora	0,6
Ukupno	100,0

10. Je li, po Vašoj ocjeni, dobro određena granica između Vaše četvrti i susjednih četvrti?

	%
Granica je prihvatljiva	29,1
Granica je preširoka	5,4
Granica je preuska	1,8
Ne mogu ocijeniti	63,1
Bez odgovora	0,6
Ukupno	100,0

11. Koliko ste zadovoljni sljedećim pojedinostima u dijelu grada gdje živite?

	Vrlo zadovoljan	Uglavnom zadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Vrlo nezadovoljan	Nemam stava	Ne postoji u mom naselju	Bez odgovora
Dnevna opskrba	38,7	47,2	8,2	4,1	0,5	1,1	0,2
Vrtići	23,7	37,9	8,8	4,9	17,8	6,6	0,3
Osnovna škola	30,7	42,1	8,2	3,6	10,9	4,2	0,4
Zdravstvena služba	23,2	48,8	16,2	6,3	2,4	2,9	0,2
Zanatske usluge	10,5	38,1	27,9	10,8	5,5	6,5	0,6

Pitanje 11. (nastavak)

Asfaltne prometnice	10,4	29,1	33,6	25,4	0,5	0,4	0,7
Zelenilo, parkovi	12,0	34,0	25,7	20,6	0,9	5,9	0,9
Održavanje čistoće i odvoz smeća	23,4	48,9	17,5	8,9	0,3	0,4	0,6
Kulturne ustanove (biblioteka, kino, galerije itd.)	5,2	18,5	16,0	21,2	3,9	34,8	0,6
Sastajališta za mlade	2,4	9,1	15,8	28,1	11,4	32,7	0,5
Sastajališta za starije ljude	1,9	11,4	16,4	21,1	16,5	32,3	0,5
Sportski objekti i oprema	4,7	23,9	20,8	17,0	11,0	21,9	0,7
Javni prijevoz	25,5	52,9	12,7	6,5	1,1	0,7	0,6
Ovodnja i kanalizacija	26,6	50,0	8,9	7,7	1,4	4,7	0,6
Opskrbljenost elektrikom	37,1	56,1	2,9	2,4	0,5	0,2	0,8
Opskrbljenost plinom	21,4	33,9	4,0	8,7	2,6	28,5	0,8
Opskrbljenost centralnim grijanjem iz toplane	10,5	11,2	2,3	5,2	7,2	62,8	0,9
Vodoopskrba	35,1	51,6	2,4	4,4	0,8	5,1	0,6
Telekomunikacije	37,4	54,2	4,1	2,8	0,7	0,4	0,4
Opći uvjeti života	10,8	68,7	14,5	4,3	0,5	0,1	1,2

12. (Ako ne živi u središtu grada)

Što od sljedećeg pretežno koristite ili posjećujete u središtu Zagreba, a što u dijelu grada u kojem živate?

	Pretežno u središtu grada	Pretežno u mom naselju	U nekom drugom dijelu grada	Uglavnom ne koristim	Bez odgovora
Trgovine za dnevnu opskrbu	5,0	81,2	6,2	1,0	6,6
Ostale trgovine	37,4	23,1	29,5	3,2	6,9
Zanatske usluge	23,2	36,2	23,3	10,1	7,3
Kafići, kavane, restorani	25,7	24,3	11,9	31,1	7,0
Crkva	7,2	62,0	9,5	14,1	7,2
Tereni i objekti za sport i rekreaciju	4,6	24,1	20,6	43,2	7,6
Zdravstvene usluge	12,5	57,9	20,2	2,4	6,9
Apoteka	11,1	65,5	15,5	1,2	6,7
Banka	23,1	40,9	25,8	3,2	6,9
Pošta	13,8	57,4	20,4	1,6	6,8
Frizeri, brijači	17,4	53,4	16,5	5,7	6,9

13. Koji su, po Vašoj ocjeni, najveći nedostaci života u dijelu grada gdje živate? (Prikazani su postotci veći od 5% za svaki odgovor posebno u odnosu na broj ispitanika)

	%
Neodržavanje prometnica, oštećenja na kolnicima, neuređeni prostori za parkiranje	20,6
Nedovoljna opskrbljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole, vrtići, banke, pošta...)	12,0
Nedostatak sportsko-rekreacijskih objekata	8,6
Nečistoća i zapuštenost okoliša	19,9
Nedostatak društvenih sadržaja i događanja	15,0
Loša komunalna infrastruktura	25,9
Nesigurnost	-
“Divlja” gradnja	-
Nedostatak parkova i zelenila	7,9
Prenapučenost	-
Loša organizacija javnog gradskog prijevoza i regulacija prometa	13,7
Nepovoljna struktura stanovništva	6,5

14. Koje su, po Vašoj ocjeni, najveće prednosti života u dijelu grada gdje živate? (Prikazani su postotci veći od 5% za svaki odgovor posebno u odnosu na broj ispitanika)

	%
Miran dio grada	35,9
Život u nezagađenoj prirodi, ugodan ambijent	34,4
Blizina svih potrebnih objekata i ustanova	18,2
Dobri susjedi	-
Dobre prometne veze (javni prijevoz)	7,5
Dobra komunalna infrastruktura	5,4
Prednost života u obiteljskim kućama	-
Mogućnost bavljenja poljoprivredom	-
Sigurnost	-
Dобра lokacija	6,8

15. Što bi, po Vašoj ocjeni, najprije trebalo poboljšati, promijeniti, u dijelu grada gdje živite? (Prikazani su postotci veći od 5% za svaki odgovor posebno u odnosu na broj ispitanika)

	%
Urediti i obnoviti prometnice	22,1
Bolje opskrbiti naselje potrebnim objektima (škole, trgovine, pošte, banke....)	10,1
Urediti okoliš u naselju, obnoviti okućnice i fasade	14,7
Poboljšati ponudu raznih društvenih sadržaja	15,1
Rješavati komunalne probleme	24,8
Rješavati probleme "divlje" i neplanske gradnje	-
Rješavati pitanje javnoga gradskog prijevoza i regulacije prometa	25,1
Regulirati doseljivanje (raditi na boljoj prilagodbi doseljenika)	-
Rješavati pitanja sigurnosti	-

16. Kakvi su, po Vašoj ocjeni, životni i ambijentalni uvjeti u dijelu grada gdje živite u usporedbi s drugim dijelovima Zagreba?

	%
Uvjeti su bolji nego drugdje u Zagrebu	26,8
Uvjeti su kao i u drugim dijelovima grada	39,6
Uvjeti su slabiji nego u drugim dijelovima grada	21,5
Ne mogu ocijeniti	10,7
Bez odgovora	1,4
Ukupno	100,0

17. Na što biste se mogli požaliti u vezi s Vašim sadašnjim uvjetima stanovanja?

	Izrazito	Donekle	Ne	Bez odgovora
Premalen stambeni prostor	9,7	22,0	67,8	0,5
Neprikladan stambeni raspored	7,5	19,8	72,1	0,7
Slaba opremljenost stana (neriješeno grijanje, nedostatak vode, plina, telefona i sl.)	7,9	20,0	71,2	0,9
Vlažnost ili oronulost stana	4,1	15,6	79,7	0,6
Teška pristupačnost stana (nezgodna lokacija, previsok kat i sl.)	2,9	10,9	85,2	0,9

Pitanje 17. (nastavak)

Ružna ili zapuštena stambena zgrada	5,6	17,6	72,3	4,5
Veliki izdatci za stan (visoka stanačina, najam, režije i sl.)	25,8	34,2	39,5	0,6
Neugodni susjedi	8,3	19,5	71,6	0,6
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole, vrtići, pošta, banka, zdravstvena stanica itd.)	14,4	33,5	51,5	0,5
Ružan izgled i slabo održavanje naselja	16,4	36,9	45,9	0,9
Zagađenost zraka i okolice	13,9	28,9	56,6	0,6
Buka	14,2	21,6	63,5	0,7
Neodgovarajuća lokacija	3,8	13,4	81,5	1,5
Loši uvjeti za život djece u naselju	12,5	32,0	54,9	0,6
Loši uvjeti za život starijih osoba	11,5	32,9	55,0	0,6
Loš sastav stanovnika naselja	8,4	22,2	68,0	1,4

18. Planirate li u skorijoj budućnosti promijeniti adresu stanovanja? Ako da, kamo se namjeravate preseliti?

%	
U isti dio grada u kojemu i sada živim	4,3
U drugi dio Zagreba	4,5
U drugo naselje na području Zagrebačke županije	0,9
U neki drugi dio Hrvatske	1,6
U inozemstvo	1,8
Namjeravam se preseliti, ali još ne znam kamo	7,4
Ne namjeravam se seliti	79,1
Bez odgovora	0,5
Ukupno	100,0

19. Koji predio Zagreba smatrate najprivlačnijim za stanovanje? (Prikazani su postotci veći od 5% u odnosu na broj ispitanika)

%	
Jarun	12,3
Sjeverni dijelovi grada	6,9
Pantovčak	6,6
Centar grada	5,8
Dubrava	5,1

20. A koji je dio Zagreba, prema Vašem mišljenju, najmanje privlačan za stanovanje? (Prikazani su postotci veći od 5% u odnosu na broj ispitanika)

	%
Dubrava	26,8
Novi Zagreb	13,4
Kozari Bok	9,8
Centar grada	9,2
Žitnjak	7,4

21. A sad Vas molimo da nam i pobliže kažete gdje biste voljeli stanovati? Izaberite u svakom ponuđenom paru onaj odgovor koji bolje odražava vaše želje:

	%		%	Bez odgovora
Uz rijeku	34,5	Dalje od rijeke	62,8	2,7
Bliže gradskom središtu	42,7	Dalje od gradskog središta	55,2	2,0
U naselju s formiranim gradskim ulicama	65,9	U naselju bez tipičnih gradskih ulica	31,4	2,8
U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom	48,5	U novijem naselju, s modernom arhitekturom	48,1	3,4
U kući s okućnicom i dvorištem	80,3	U stambenoj zgradi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta	17,9	1,8
U pješačkoj zoni	72,2	U zoni s gradskim prometom	25,2	2,6
Na nižim katovima	87,3	Na višim katovima	9,8	2,9
U velikom gradu	48,8	U manjem ili malom gradu	48,5	2,7
U seoskom ugođaju	30,6	U gradskom ugođaju	66,8	2,6

22. Spol

	%
Žene	54,7
Muškarci	44,8
Bez odgovora	0,5
Ukupno	100,0

23. Dob

	%
Do 20 godina	6,8
21 - 30 godina	17,1
31 - 40 godina	17,8
41 - 50 godina	19,5
51 - 60 godina	15,8
Više od 61 godina	22,8
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100,0

24. Gdje ste rođeni?

	%
Zagreb	49,6
Mjesto u okolini Zagreba	11,7
U Hrvatskoj	27,3
U susjednoj državi	10,5
Drugdje	0,8
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100,0

25. Kada ste se doselili u Zagreb?

	%
Prije 2. svjetskog rata	2,1
1941. – 1950. godine	6,1
1951. – 1960. godine	8,8
1961. – 1970. godine	11,4
1971. – 1980. godine	9,2
1981. – 1990. godine	5,6
Nakon 1990. godine	6,5
Bez odgovora	50,4
Ukupno	100,0

26. Koju ste školu završili?

	%
Bez škole	0,4
1–4 razreda osnovne škole	4,8
5–8 razreda osnovne škole	11,0
Škola učenika u privredi, zanat	11,5
Srednja škola (četvorogodišnja)	44,2
Viša škola	9,5
Visoka škola ili fakultet	18,5
Bez odgovora	0,3
Ukupno	100,0

27. Jeste li zaposleni (radno aktivni):

	%
Da	43,5
Ne	55,9
Bez odgovora	0,6
Ukupno	100,0

28. Što ste po zanimanju?

	%
NKV, PKV radnik	2,0
KV, VKV radnik	6,4
Samostalni obrtnik	2,7
Privatni poduzetnik	2,4
Administrativni djelatnik (službenik) sa srednjom spremom	4,6
Stručno zanimanje sa srednjom spremom (tehničar i sl.)	11,6
Stručno zanimanje s višom ili visokom spremom	16,1
Učenik	2,5
Student	7,8
Domaćica	5,1
Umirovljenik	30,9
Nezaposlen (u očekivanju zaposlenja)	5,7
Bez odgovora	2,1
Ukupno	100,0

30. Vaše bračno stanje:

	%
Neoženjen, neudana	28,6
Oženjen, udana	68,2
Udovac, udovica	2,9
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100,0

31. Je li Vaš bračni partner zaposlen?

	%
Neoženjen /neudana	27,2
Zaposlen je	37,8
Nije zaposlen	28,9
Bez odgovora	6,3
Ukupno	100,0

32. Kako biste, u općim uvjetima života u Zagrebu, procijenili životni standard svoga kućanstva?

	%
Znatno višim od prosjeka u Zagrebu	0,8
Nešto višim od prosjeka u Zagrebu	12,8
Prosječnim	55,0
Nešto nižim od prosjeka u Zagrebu	18,9
Znatno nižim od prosjeka u Zagrebu	10,6
Ne mogu ocijeniti	1,6
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100,0

33. Smatrate li sebe u Zagrebu:

	%
Domaćim	86,8
Došljakom	6,8
Ne mogu ocijeniti	6,1
Bez odgovora	0,4
Ukupno	100,0

34. Namjeravate li i dalje živjeti u Zagrebu?

	%
Da, namjeravam trajno živjeti u Zagrebu	89,0
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat će se odseliti čim to bude moguće	3,1
Odselit će se kad ostarim ili odem u mirovinu	4,0
Nešto drugo.	3,7
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100,0

35. Mislite li da će Vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti?

	%
Vjerujem da će ostati	55,4
Mislim da će se odseliti	2,8
Već se jedno ili više djece odselilo	5,5
Ne znam, ne mogu ocijeniti	13,2
Nemam djece	23,0
Bez odgovora	0,1
Ukupno	100,0

40. Komunikacija s ispitanikom

	%
Vrlo dobra	44,8
Dobra, uobičajena	43,1
Teškoće u razumijevanju pitanja	7,0
Slaba motiviranost ispitanika	3,4
Bez odgovora	1,8
Ukupno	100,0

ANKETNI UPITNIK:
URBANE ASPIRACIJE
GRAĐANA ZAGREBA
ožujak, 2000

Poštovani,

Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekovaog okoliša i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba provode anketu kojom žele istražiti uvjete života građana Zagreba po gradskim dijelovima. Svrha istraživanja je pomoći u ravnomernijem razvitku našega grada.

U anketu je uključeno oko 1.700 osoba a Vi ste u naš uzorak izabrani sasvim slučajno. Anketa je anonimna a to znači da je ne potpisujete i da nitko neće provjeravati Vaše odgovore. Sve što ćete reći ostaje povjerljivo i koristit će se isključivo za potrebe planiranja razvijatka grada.

Ljubazno Vas molim da nam izidete u susret i uz pomoć našeg anketara odgovorite na pitanja.

Unaprijed zahvaljujemo!

1. Koliko ste, kao građanin Zagreba, zadovoljni rješavanjem sljedećih pitanja i problema grada:

	Vrlo zadovoljan	Uglavnom zadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Vrlo nezadovoljan	Nemam stava
1. Zaštita okoliša	1	2	3	4	5
2. Gospodarenje savskom obalom	1	2	3	4	5
3. Čuvanje kulturne baštine	1	2	3	4	5
4. Rješavanje problema velikih industrijskih zagađivača	1	2	3	4	5
5. Izgradnja gradskih prometnica	1	2	3	4	5
6. Izgradnja javnih parkirališta	1	2	3	4	5
7. Opremanje grada komunalnom opremom (vodovod, kanalizacija, plin, asfalt i sl.)	1	2	3	4	5

Pitanje 1. (nastavak)

8. Opremanje grada društvenim sadržajima (kulturnim i zdravstvenim objektima, školama, vrtićima i sl.)	1	2	3	4	5
9. Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	1	2	3	4	5
10. Obnova gradskog središta	1	2	3	4	5
11. Izgradnja stambenih naselja	1	2	3	4	5
12. Održavanje grada (čistoća, fasade, zelenilo itd.)	1	2	3	4	5
13. Zaštita i sigurnost stanovništva (zaštita od kriminala, terorizma i sl.)	1	2	3	4	5
14. Briga o mladima i njihovoj budućnosti	1	2	3	4	5
15. Očuvanje specifičnosti lokalnog načina života	1	2	3	4	5

2. Koliko se pozornosti dosad u Zagrebu pridavalio razvitku sljedećih djelatnosti:

	Nedovoljno	Dovoljno (koliko je bilo potrebno)	Previše (i više nego što je bilo potrebno)	Ne mogu ocijeniti
1. Industrija	1	2	3	4
2. Turizam	1	2	3	4
3. Ugostiteljstvo	1	2	3	4
4. Poljoprivreda u gradskoj okolini	1	2	3	4
5. Promet	1	2	3	4
6. Zanatstvo	1	2	3	4
7. Uslužne djelatnosti	1	2	3	4
8. Trgovina	1	2	3	4
9. Obrazovanje	1	2	3	4
10. Kultura i znanost	1	2	3	4
11. Sport	1	2	3	4
12. Zdravstvo	1	2	3	4

3. Koji bi, prema Vašem mišljenju, trebali biti presudni, a koji manje važni razlozi za poticanje razvoja pojedinih gospodarskih djelatnosti u gradu?

	Presudno važno	Donekle važno	Nevažno	Ne mogu ocijeniti
1. Tradicionalna sklonost stanovnika prema određenim djelatnostima	1	2	3	4
2. Mogući uspjeh na tržištu, profit	1	2	3	4
3. Ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti	1	2	3	4
4. Zainteresiranost poduzetnika i mogućih ulagača za djelatnost	1	2	3	4
5. Zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost	1	2	3	4
6. Mogućnost korištenja domaće radne snage, bez veće potrebe zapošljavanja ljudi iz drugih krajeva Hrvatske ili inozemstva	1	2	3	4
7. Mogućnost zapošljavanja što većeg broja nezaposlenih	1	2	3	4
8. Nešto drugo: _____	1	2	3	4

4. Koje je koristi, prema Vašem mišljenju, dosadašnji razvitak Zagreba donio stanovnicima grada? Označite stupanj slaganja sa svakom od sljedećih tvrdnji:

	U potpuno- nosti se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Nimalo se ne slažem	Ne mogu ocijeniti
1. Zagreb se razvio u grad siguran i ugodan za život	1	2	3	4	5
2. Stvoreno je gradsko gospodarstvo s obilnom ponudom radnih mjesti i dobrim mogućnostima zarade	1	2	3	4	5
3. Stvoren su uvjeti za bolju budućnost mladih ljudi	1	2	3	4	5
4. Zagreb se povezao s razvijenim svijetom i postao njegov dio	1	2	3	4	5
5. Zagreb je postao značajno kulturno i intelektualno središte Hrvatske	1	2	3	4	5
6. Stvorene su mogućnosti da svatko odabere način života koji mu najviše odgovara	1	2	3	4	5

**5. A koje je štete dosadašnji razvitak Zagreba donio svojim stanovnicima?
Označite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama:**

	U potpunosti seslažem	Uglavnom seslažem	Uglavnom se neslažem	Nimalo se neslažem	Ne mogu ocijeniti
1. Zapušteno je gradsko zelenilo i gradski okoliš	1	2	3	4	5
2. Onečišćena je Sava i uništen život u njoj	1	2	3	4	5
3. Razvile su se grane industrije koje štete razvitu i prosperitetu grada	1	2	3	4	5
4. Stvoren je prometni kaos, otežano je odvijanje gradskog prometa	1	2	3	4	5
5. Uništen je tradicionalni zagrebački način života	1	2	3	4	5
6. Narušen je izgled grada lošim urbanističkim i građevinskim zahvatima	1	2	3	4	5
7. Stvoren je previše opasnosti i rizika po život građana	1	2	3	4	5

6. Kakve ste koristi i štete vi osobno imali od dosadašnjeg razvijanja grada? Razvitak grada je:

1. Povoljno utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji
2. Nepovoljno utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji
3. Otežao uvjete mog života ali je osigurao dobru perspektivu mladima
4. Nije imao značajnijeg utjecaja na moj život kao ni na život moje obitelji
5. Ne znam, ne mogu ocijeniti

7. Mislite li da Vam Zagreb može osigurati bolje ili lošije uvjete za život nego drugi hrvatski gradovi?

1. Može pružiti bolje mogućnosti za život nego većina drugih hrvatskih gradova
2. Pruža slične mogućnosti za život kao i drugi veći hrvatski gradovi
3. Pruža lošije uvjete za život nego većina drugih hrvatskih gradova
4. Ne znam, ne mogu ocijeniti

8. Koliko su, prema Vašem mišljenju, pojedina od ovih obilježja karakteristična za način života u Zagrebu?

	Izrazito	Donekle	Uopće ne	Ne mogu ocijeniti
1. Privrženost Zagrepčana svom gradu	1	2	3	4
2. Velika uloga lokalne tradicije u životu grada	1	2	3	4
3. Miješanje različitih životnih stilova i navika	1	2	3	4
4. Otvorenost Zagrepčana prema novom i suvremenom	1	2	3	4
5. Izrazita sklonost oponašanju načina života drugih gradova	1	2	3	4
6. "Utapanje" pojedinca u masu, gubitak posebnosti	1	2	3	4
7. Međusobna "otuđenost" građana	1	2	3	4
8. Ugroženost života zagađenim okolišem	1	2	3	4
9. Mogućnost da čovjek za kratko vrijeme stekne dobar standard	1	2	3	4
10. Siguran svakodnevni život	1	2	3	4
11. Poseljačenje gradskog načina života	1	2	3	4
12. Mogućnost da se živi po vlastitom izboru	1	2	3	4

9. Gradsko je poglavarstvo, sukladno gradskom statutu, predložilo novu diobu Zagreba po četvrtima. Jesu li Vam poznate granice četvrti kojoj pripadate?

1. Da
2. Ne
3. Djelomično poznate

10. Je li, po Vašoj ocjeni, dobro određena granica između Vaše četvrti i susjednih četvrti?

1. Granica je prihvatljiva
2. Granica je preširoka
3. Granica je preuska
4. Ne mogu ocijeniti

11. Koliko ste zadovoljni sljedećim pojedinostima u dijelu grada gdje živite?

	Vrlo zadovoljan	Uglavnom zadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Vrlo nezadovoljan	Nemam stava	Ne postoji u mom naselju
1. Dnevna opskrba	1	2	3	4	5	6
2. Vrtići	1	2	3	4	5	6
3. Osnovna škola	1	2	3	4	5	6
4. Zdravstvena služba	1	2	3	4	5	6
5. Zanatske usluge	1	2	3	4	5	6
6. Asfaltne prometnice	1	2	3	4	5	6
7. Zelenilo, parkovi	1	2	3	4	5	6
8. Održavanje čistoće i odvoz smeća	1	2	3	4	5	6
9. Kulturne ustanove (biblioteka, kino, galerije itd.)	1	2	3	4	5	6
10. Sastajališta za mlade	1	2	3	4	5	6
11. Sastajališta za starije ljude	1	2	3	4	5	6
12. Sportski objekti i oprema	1	2	3	4	5	6
13. Javni prijevoz	1	2	3	4	5	6
14. Odvodnja i kanalizacija	1	2	3	4	5	6
15. Opskrbljenost elektrikom	1	2	3	4	5	6
16. Opskrbljenost plinom	1	2	3	4	5	6
17. Opskrbljenost centralnim grijanjem iz toplane	1	2	3	4	5	6
18. Vodoopskrba	1	2	3	4	5	6
19. Telekomunikacije	1	2	3	4	5	6
20. Opći uvjeti života	1	2	3	4	5	6

- 12. (Ako ne živi u središtu grada)**
Što od sljedećeg pretežno koristite ili posjećujete u središtu Zagreba, a što u dijelu grada u kojem živite?

	Pretežno u središtu grada	Pretežno u mom naselju	U nekom drugom dijelu grada	Uglavnom ne kori- stim
1. Trgovine za dnevnu opskrbu	1	2	3	4
2. Ostale trgovine	1	2	3	4
3. Zanatske usluge	1	2	3	4
4. Kafići, kavane, restorani	1	2	3	4
5. Crkva	1	2	3	4
6. Tereni i objekti za sport i rekreaciju	1	2	3	4
7. Zdravstvene usluge	1	2	3	4
8. Apoteka	1	2	3	4
9. Banka	1	2	3	4
10. Pošta	1	2	3	4
11. Frizeri, brijaci	1	2	3	4

- 13. Koji su, po Vašoj ocjeni, najveći nedostaci života u dijelu grada gdje živite? (Upišite do tri najvažnija)**
-
-
-

- 14. Koje su, po Vašoj ocjeni, najveće prednosti života u dijelu grada gdje živite? (Upišite do tri najvažnija)**
-
-
-

- 15. Što bi, po Vašoj ocjeni, najprije trebalo poboljšati, promijeniti, u dijelu grada gdje živite? (Upišite do tri prijedloga)**
-
-
-

- 16. Kakvi su, po Vašoj ocjeni, životni i ambijentalni uvjeti u dijelu grada gdje živite u usporedbi s drugim dijelovima Zagreba?**

1. Uvjeti su bolji nego drugdje u Zagrebu
2. Uvjeti su kao i u drugim dijelovima grada
3. Uvjeti su slabiji nego u drugim dijelovima grada
4. Ne mogu ocijeniti

17. Na što biste se mogli požaliti u vezi s Vašim sadašnjim uvjetima stanovanja?

	Izrazito	Donekle	Ne
1. Premalen stambeni prostor	1	2	3
2. Neprikladan stambeni raspored	1	2	3
3. Slaba opremljenost stana (neriješeno grijanje, nedostatak vode, plina, telefona i sl.)	1	2	3
4. Vlažnost ili oronulost stana	1	2	3
5. Teška pristupačnost stana (nezgodna lokacija, previsok kat i sl.)	1	2	3
6. Ružna ili zapuštena stambena zgrada	1	2	3
7. Veliki izdatci za stan (visoka stanačina, najam, režije i sl.)	1	2	3
8. Neugodni susjedi	1	2	3
9. Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole, vrtići, pošta, banka, zdravstvena stanica itd.)	1	2	3
10. Ružan izgled i slabo održavanje naselja	1	2	3
11. Zagađenost zraka i okolice	1	2	3
12. Buka	1	2	3
13. Neodgovarajuća lokacija	1	2	3
14. Loši uvjeti za život djece u naselju	1	2	3
15. Loši uvjeti za život starijih osoba	1	2	3
16. Loš sastav stanovnika naselja	1	2	3
17. Ostalo: _____	1	2	3

18. Planirate li u skorijoj budućnosti promijeniti adresu stanovanja? Ako da, kamo se namjeravate preseliti?

1. U isti dio grada u kojemu i sada živim
2. U drugi dio Zagreba
3. U drugo naselje na području Zagrebačke županije
4. U neki drugi dio Hrvatske
5. U inozemstvo
6. Namjeravam se preseliti ali još ne znam kamo
7. Ne namjeravam se seliti

19. Koji predio Zagreba smatrate najprivlačnijim za stanovanje? (Najviše dva odgovora.)

1. _____
2. Ne mogu ocijeniti

20. A koji je dio Zagreba, prema Vašem mišljenju, najmanje privlačan za stanovanje? (Najviše dva odgovora.)

1. _____
2. Ne mogu ocijeniti

21. A sad Vas molimo da nam i pobliže kažete gdje biste voljeli stanovati? Izaberite u svakom ponuđenom paru onaj odgovor koji bolje odražava vaše želje:

1. Uz rijeku	2. Dalje od rijeke
1. Bliže gradskom središtu	2. Dalje od gradskog središta
1. U naselju s formiranim gradskim ulicama	2. U naselju bez tipičnih gradskih ulica
1. U starijem dijelu grada s klasičnom (tradicionalnom) arhitekturom	2. U novijem naselju, s modernom arhitekturom
1. U kući s okućnicom i dvorištem	2. U stambenoj zgradi ili obiteljskoj kući bez okućnice i dvorišta
1. U pješačkoj zoni	2. U zoni s gradskim prometom
1. Na nižim katovima	2. Na višim katovima
1. U velikom gradu	2. U manjem ili malom gradu
1. U seoskom ugođaju	2. U gradskom ugođaju

MOLIMO VAS JOŠ NEKOLIKO PODATAKA O VAMA OSOBNO. TI SU NAM POTREBNI ZBOG BOLJEG RAZUMIJEVANJA VAŠIH ODGOVORA.

22. Spol: 1. Muški 2. Ženski

23. Godina rođenja: _____

24. Gdje ste rođeni?

1. Zagreb
2. Mjesto u okolini Zagreba
3. U Hrvatskoj
4. U susjednoj državi: _____
5. Drugdje: _____

25. Ako niste rođeni u Zagreb, kad ste se u njega doselili?

1. Rođen sam u Zagreb
2. Doselio sam se godine: _____

26. Koju ste školu završili?

1. Bez škole
2. 1–4 razreda osnovne škole
3. 5–8 razreda osnovne škole
4. Škola učenika u privredi, zanat
5. Srednja škola (četvorogodišnja)
6. Viša škola
7. Visoka škola ili fakultet

27. Jeste li zaposleni (radno aktivni):

1. Da
2. Ne

28. Što ste po zanimanju?

1. NKV, PKV radnik
2. KV, VKV radnik
3. Samostalni obrtnik
4. Privatni poduzetnik
5. Administrativni djelatnik (službenik) sa srednjom spremom
6. Stručno zanimanje sa srednjom spremom (tehničar i sl.)
7. Stručno zanimanje s višom ili visokom spremom
8. Učenik
9. Student
10. Domaćica
11. Umirovljenik
12. Nezaposlen (u očekivanju zaposlenja)
13. Ostalo, što: _____

29. U kojoj ste grani djelatnosti zaposleni?

1. _____
2. Nisam zaposlen

30. Vaše bračno stanje:

1. Neoženjen, neudana
2. Oženjen, udata

31. Je li Vaš bračni partner zaposlen?

1. Neoženjen/neudana
2. Zaposlen je
3. Nije zaposlen

32. Kako biste, u općim uvjetima života u Zagrebu, procijenili životni standard svoga kućanstva?

1. Znatno višim od prosjeka u Zagrebu
2. Nešto višim od prosjeka u Zagrebu
3. Prosječnim
4. Nešto nižim od prosjeka u Zagrebu
5. Znatno nižim od prosjeka u Zagrebu
6. Ne mogu ocijeniti

33. Smatrate li sebe u Zagrebu:

1. Domaćim
2. Došljakom
3. Ne mogu ocijeniti

34. Namjeravate li i dalje živjeti u Zagrebu?

1. Da, namjeravam trajno živjeti u Zagrebu
2. Ne, tu sam samo privremeno i nastojat ću se odseliti čim to bude moguće
3. Odselit ću se kad ostaram ili odem u mirovinu
4. Nešto drugo. _____

35. Mislite li da će Vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti?
1. Vjerujem da će ostati
 2. Mislim da će se odseliti
 3. Već se jedno ili više djece odselilo
 4. Ne znam, ne mogu ocijeniti
 5. Nemam djece

HVALA NA SURADNJI!

36. Prostorna cjelina br. _____
37. Ulica: _____
38. Datum anketiranja: _____
39. Trajanje anketiranja: _____
40. Komunikacija s ispitanikom (moguća do dva odgovora):
1. Vrlo dobra
 2. Dobra, uobičajena
 3. Teškoće u razumijevanju pitanja
 4. Slaba motiviranost ispitanika
41. Anketar: _____

NACRT ESEJA
ZA VIŠE RAZREDE
SREDNJE ŠKOLE

Skupina znanstvenika s Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar" provodi istraživanje o životu u Zagrebu, te nas u sklopu toga osobito zanima kako zagrebački srednjoškolci doživljavaju svoj grad.

Molimo Vas stoga da u kraćem pisanom eseju, veličine jedne do dvije stranice, opišete Vaš odnos prema Zagrebu i životu u njemu. Radi preglednosti teksta molimo Vas da, pišući esej, pokušate opširnije odgovoriti na sljedeća pitanja:

- (1) Smatrate li sebe Zagrepčaninom? Što nekoga čini Zagrepčaninom?
- (2) Kako biste ukratko, u samo nekoliko rečenica, opisali grad Zagreb?
- (3) Što Vam je u Zagrebu posebno lijepo, čega drugdje nema?
- (4) Koji su po Vašem mišljenju najveći nedostaci života u Zagrebu?
- (5) Koliko Zagreb pruža mladim ljudima? Što mu sa stajališta mlađih najviše nedostaje?
- (6) Kad završite školovanje, namjeravate li trajno živjeti u Zagrebu?
- (7) Kako će, po Vašem mišljenju, izgledati Zagreb za 10 godina?

Molimo Vas da esej napišete čitljivo i jasno. U zaglavljaju teksta napišite mjesto rođenja, godinu rođenja i spol.

Zahvaljujemo na suradnji!

UPITNIK ZA DJECU

Cilj istraživanja je **bolje upoznati i razumjeti poglede djece** (kako vidiš i što misliš o svom susjedstvu, društvu i slobodnom vremenu i kako bi se moglo poboljšati tvoju okolinu).

Istraživanje je **potpuno anonimno** i nema točnih ili netočnih odgovora, zapravo se traže **tvoji opisni, slobodni odgovori**. Tvoje mišljenje i prilozi ostaju tajni i koristit će se isključivo za potrebe istraživanja.

Tvoje će sudjelovanje poslužiti u svrhu boljeg prepoznavanja potreba i problema djece i njihova susjedstva i za preporuke za poboljšavanje uvjeta života u Hrvatskoj.

Unaprijed zahvaljujem!

PRVI DIO

- i) Opiši naselje u kojem živiš? (položaj, izgled, atmosfera, opremljenost, itd.)
- ii) Da li osjećaš da pripadaš svom naselju? Zašto?
- iii) Osjećaš li se siguran u svom naselju?
- iv) Koji su po tebi problemi u naselju gdje živiš? A prednosti?

DRUGI DIO

- i) Što radiš kad nisi u školi? (npr. prije škole, poslije škole, vikendi, praznici)
- ii) S kim se družiš i gdje?

TREĆI DIO

- i) Što misliš da je važno za djecu a tiče se tvoga susjedstva?
- ii) Da li možeš donijeti odluke o stvarima koje bi želio promijeniti u tvom susjedstvu?
- iii) Kako (i što) bi se moglo učiniti za poboljšanje tvog života u naselju gdje živiš?

Pseudonim:

Godina rođenja:

Spol:

Nacionalnost:

Naselje (gdje živiš):

Koliko dugo živiš u tom naselju?

Komentari:

SAŽETCI

Ivan Rogić
Anka Mišetić
Maja Štambuk
URBANE ASPIRACIJE ZAGREPČANA

Rad se temelji na empirijskom istraživanju provedenom 2000. godine u kojem su metodom ankete prikupljeni podaci na reprezentativnom uzorku građana Zagreba. Cilj rada bio je što točnije opisati urbane aspiracije Zagrepčana, i to pomoću pitanja razvrstanih u nekoliko tematskih cjelina. Prva se odnosi na identifikaciju anketiranih s gradom, koja je pokazala afirmaciju vrijednosti zavičajnog pripadanja gradu i svjedoči o snažnoj povezanosti s gradom. U drugoj skupini našla su se pitanja koja opisuju razvojnu predodžbu o Zagrebu. Kao temeljno obilježje pokazao se doživljaj Zagreba kao važnog kulturnog i intelektualnog središta Hrvatske, ali istodobno se utvrđuje i ocjena da grad nije oblikovao uvjete za "bolju budućnost" pa mu se odriće sposobnost proizvodnje razvojne perspektive. Osim na općenitoj razini, građani su ocjenjivali i uvjete i kvalitetu života u pojedinim gradskim kvartovima u kojima žive. Poruka anketiranih može se sažeti u dva stava: (1) potreba dovršenja urbanizacije gradskih rubova i (2) usporedna reurbanizacija grada. Stambeni uvjeti i stambene aspiracije treća su skupina pitanja, koja u središte stambenih aspiracija stavљa model "obiteljske kuće s okućnicom", ali i druga poželjna obilježja kao što su: stanovanje na nižim katovima, prednost življenja unutar pješačkih zona i slične atricije povezane s ekološkom kakvoćom životnog okoliša.

Ines Sabotić
OD STOLA DO ŠANKA:
kratka povijest društvenosti u kavani i kafiću

Kavana i kafić su varijacije na temu društvenosti, koncept koji zasigurno pruža zanimljive istraživačke okosnice. Osim što nudi okvir za proučavanje razvoja, obrazovanja i integraciju pojedinca u neku društvenu grupu, te za odnose iz-

među raznih društvenih sredina, društvenost kavane i kafića odvija se uglavnom u specifičnom (slobodnom) vremenu kada društvene norme uvelike popuštaju. Među gostima kavane i kafića posebice se obraća pažnja na književnike. Moderna je neodvojiva od kavane, a *novi val* od kafića. Međutim, u kavani se više pisalo-sjedilo, a u kafiću više čitalo-stajalo. Te razlike su zapravo posljedice općih društveno-političkih sustava. U Austro-ugarskoj monarhiji, društvo je bilo strogo hijerarhizirano – pa tako i ugostiteljski objekti. Predviđeni su, putem zakona, ugostiteljski objekt za svaki društveni sloj. Tako je kavana bila građanska, a krčma pučka. U socijalizmu, kafić je bio zapravo jedini prihvatljiv oblik društvenosti u tom uniformiziranom društvu. Međutim, često je bio spoj kavanske tradicije (rasprave uz kavu) i krčmarske tradicije (alkohol). Nakon 1990-e prostor se otvorio za sve vrste ugostiteljskog prostora. Iako su kavana i kafić proizvodi grada, kavana je građanska (društvena komponenta u odnosu na ostale gradske slojeve), a kafić urbani (prostorna komponenta u odnosu na ruralnu sredinu).

**Lynette Šikić-Mićanović
DJECA U SUSJEDSTVU:
primjer jednoga novozagrebačkog naselja**

Ovim se istraživanjem, uz korištenje djeci pristupačnih, inovativnih, kvalitativnih metoda nastojalo ispitati kako djeca u dobi od 11 do 14 godina doživljavaju i shvaćaju naselje u kojem žive, kakve su mreže njihovih društvenih kontakata te sudjeluju li, i na koji način, u aktivnostima u svom susjedstvu. Rezultati pokazuju da su načini na koje djeca doživljavaju svoje naselje kompleksni i raznoliki te da im je osobito važna socijalna narav prostora u kojem žive. Dobiveni rezultati također ukazuju na činjenicu da pri planiranju uređenja životnog prostora, poboljšanja kvalitete života i društvenih odnosa, određenu važnost valja posvetiti i dječjem doživljavanju prostora, njihovim perspektivama i prijedlozima.

Ovim se istraživanjem nastoje istražiti načini na koje djeca u jednom zagrebačkom naselju, kroz svoja svakodnevna iskustva, doživljavaju to naselje te kako prostor u kojem žive izgleda viđen iz njihove perspektive. Nastojati zahvatiti barem dio svijeta u kojem djeca žive, ovo je istraživanje usmjereni na svakidašnje prostore u kojima se stvaraju i kroz koje se oblikuju dječji životi i identiteti i na probleme vezane uz naselje, a s kojima se djeca susreću. Nažalost, način dječjeg korištenja prostora (i vremena) tema je koja je u Hrvatskoj još uvijek prilično zanemarena i slabo istraživana.

Anka Mišetić

TKO JE ZAGREB MENI:

otkrivanje zagrebačkog identiteta u esejima srednjoškolaca

Na temelju stotinjak eseja zagrebačkih srednjoškolaca, u radu se analizira odnos pojedinac – grad, doživljaj grada od strane njegovih mlađih stanovnika, te odgovor na središnje identitetsko pitanje – tko je Zagrepčanin. Odabranii učenici polaznici su trećih razreda gimnazije, a eseje su pisali potpomognuti s nekoliko pitanja-natuknica koja su ih usmjeravala na određene teme. U prvom dijelu rada autorica se bavi upravo tim pitanjem razlažući kroz njihove odgovore glavna obilježja koja nekoga “čine Zagrepčaninom”. Posredno, ova obilježja ne govore samo o osobi/građaninu, već i o tome kakav je i Zagreb kao grad. Slijede eksplicitni iskazi o karakteristikama samog grada. Dobivena slika grada izražena je kroz više proturječja: velegrad – srednji/mali grad; uređen grad/kaotičan grad; obećavajući grad/grad bez perspektive. Istiće se uloga Zagreba kao kulturnog središta države ali i multikulturalnost grada, te u kulturno-identitetском smislu naglašava pripadanje europskoj kulturnoj tradiciji. Također, učenici su u esejima posebno naglašavali modernizaciju ulogu Zagreba kao i prednosti što iz nje proizlaze u odnosu na druge hrvatske gradove. Kad je riječ o budućnosti, tek nešto više od polovice ispitanika izražava namjeru trajnog ostanka u Zagrebu, dok 1/5 ispitanika najavljuje odlazak. Premda se grad u perspektivi njegovih mlađih stanovnika pojavljuje u dvostrukoj ulozi: i kao velegrad/metropola i kao zavičajno mjesto, nedvosmisleno je njihovo opredjeljenje za Zagreb kao europski grad i u ekološkom i u kulturnom i u gospodarskom pogledu. Na takvoj podlozi oblikuje se i procjenjivanje sadašnjeg stanja, ali i perspektive budućeg razvijanja i gradske budućnosti.

Anka Mišetić

Geran-Marko Miletić

PRIVRŽENOST ZAGREBU:

“domaći” i “došljaci”

Autori u radu propituju u kojoj je mjeri zavičajnost, odnosno privrženost mjestu obitavanja povezana sa stavovima o pojedinim aspektima življena u Zagrebu. Privrženost posebnom mjestu/okolišu, bilo funkcionalna bilo emocionalna, vrlo je kompleksan odnos. Tako Cross (2003.) razlikuje tri razine okoliša (prirodni, socijalni i izgrađeni) te čak pet dimenzija povezanosti (želja da se tu živi; osjećaj

pripadnosti; identifikacija s mjestom; ovisnost o mjestu te očekivanja za budućnost). Zavičajnost konceptualizirana na taj način poslužila je kao okosnica ovoga rada.

Radi dobivanja uvida u stavove stanovnika Zagreba spram njihova grada korišteni su podaci dobiveni istraživanjem *Urbane aspiracije građana Zagreba* provedenim u travnju 2000. godine. Pritom je aspekt zavičajnosti zahvaćen kroz pitanje smatraju li se ispitanici u Zagrebu "domaćim" ili "došljakom". U radu su detaljnije analizirani: intenzitet veza s gradom, identifikacija s gradom, ocjena gradskog okoliša, smjernice za budući razvitak gradskog gospodarstva te percepcija karakterističnih obilježja življjenja u gradu. Primjenom statističkih metoda, među izdvojenim skupinama, formiranim s obzirom na subjektivnu procjenu pripadnosti, utvrđene su statističke značajnosti razlike u stavovima na nekoliko varijabli. No treba reći da se, iako statistički značajne, uočene razlike ni na jednoj varijabli nisu odnosile na smjer stava nego samo na intenzitet.

Maja Štambuk
DVA ZAVIČAJA:
Zagrepčani podrijetlom iz Selaca

Tekst se oslanja na rezultate anketnog istraživanja jedne zavičajne skupine koja živi u Zagrebu. Istraživanje je imalo nekoliko ciljeva. Jedan je bio da se ustanovi mogu li se, i u kojoj mjeri, odseljeni smatrati razvojnim čimbenikom kraja iz kojeg su se doselili (oni ili njihovi predci) te na koji se način aktiviraju ili mogu aktivirati kao razvojni potencijal zavičaja. Druga strana istraživačkog interesa ciljala je na ulogu, položaj i važnost doseljenika za Zagreb. Nesumnjivo jest njihova značajna participacija u ljudskim i materijalnim razvojnim potencijalima grada. Ljudski kapital doseljen u grad iz seoskih područja, osim osobnog, pojedinačnog prinosa ukupnom napretku, predstavlja i u grupnom smislu obogaćivanje grada i prinos gradskoj raznolikosti, a to je jedna od temeljnih odrednica društvene definicije grada. Za istraživanje je odabранa zavičajna skupina Zagrepčana podrijetlom iz Selaca. Stupanj pripadnosti Selcima mjerili smo za nekoliko selačkih simboličkih vrijednosti: zemljopisni prostor, jezik, dijalekt, selačka povijest, ali i neke ocjene, aspiracije, planovi. U skladu s ciljevima istraživanja istražili smo i neka obilježja pripadnosti, vezanosti uza Zagreb.

Zagreb svojim položajem u nacionalnoj gospodarskoj, obrazovnoj, kulturnoj i političkoj mreži privlači mlađu i

ambicioznu populaciju, dakle, na određen način selektira imigrante. Takva je populacija redovito natprosječno obrazovana, pa se iz pretpostavljenog pozitivnog prinosa može postaviti temelj za dodatno čitanje odnosa grada i sela, a to je da je grad – osobito Zagreb, jer je o njemu ovde riječ, osim modernizacijske odgovornosti koju ima prema razvitu periferiju, na neki način i dodatno obvezan baviti se i pridonositi razvitu ruralnog područja.

Odnos stanovnikâ Zagreba prema "starom" zavičaju izražava se na različite načine, kao što se i različito organizira. Oni u svojoj memoriji čuvaju naslijede seoskog svijeta. Sudeći prema rezultatima ovog istraživanja, neupitna je njihova odanost kraju podrijetla i spremnost da se sudjeluje u razvojnim aktivnostima. Može se pretpostaviti da bi Zagreb preko doseljenika (i njihovih potomaka) mogao institucionalno uspješnije odigrati ulogu nacionalnog razvojnog aktera.

Položaj Zagreba u nacionalnom iskustvu osigurava njegovu trajnu privlačnost. U tome je u prednosti pred ostalim akterima, ali i odgovorniji u svakom pogledu. Zagreb svojom zavičajnošću, svojim identitetom, svojim položajem – u kojem je i samo-akter i nacionalni akter sa zadaćama koje iz toga položaja proistječu – prihvata "svoje strance", asimilira ih, ali im ostavlja dovoljno slobode da u njemu žive dvojnu zavičajnost.

Benjamin Perasović
RECIKLIRANO IMANJE – GRUPA VUKOMERIĆ

U sklopu razmatranja odnosa grad – selo u Hrvatskoj u postmodernoj perspektivi prikazan je slučaj specifičnog projekta "reciklirano imanje", odnosno nastanak aktera poznatog i kao *grupa Vukomerić*. Taj akter postupno je nastajao na adolescentskoj i široj sceni urbanih supkultura, afektivnih saveza, društvenih pokreta i životnih stilova. Mladi rođeni u Zagrebu, prosječne dobi između 22 i 24 godine, na početku okupljanja ravnopravne zastupljenosti obaju spolova, na temelju vlastitih punkerskih, ekoloških, slobodarskih, vegetarijanskih i drugih opredjeljenja, u kojima se često (ali ne i obvezno) spajaju glazbene i aktivističke identifikacije, odlučili su stvoriti permakulturalno, ekološki održivo poljoprivredno imanje u selu Vukomerić blizu Zagreba. Reciklirano imanje zapravo je zamišljeno kao otvoreni edukacijski centar, a blizina Zagreba i strah od izolacije – uz želju da se gradu pomogne u zacjeljivanju nekih rana nastalih inherentnim nasilništvom urbanizacije – ukazuje na specifičnost *grupe Vukomerić* – ovdje nije riječ o klasičnom (modernom) primjeru kakav karakterizira,

primjerice, šezdesete godine u SAD-u, gdje dio ljudi odlazi iz grada na selo, ponekad doslovno "bježeći" od tereta gradskog ritma, zagađenja i drugih pritisaka grada, već je riječ o suradničkom odnosu i djelovanju koje smjera redefiniranju urbanog i ruralnog, ne napuštajući grad u potpunosti, a posvećujući se selu i ekološkoj poljoprivredi. *Grupa Vukomerić*, ovdje prikazana kroz etape vlastitog razvoja, projekte i radionice te kroz specifičan odnos s okolinom, nameće se kao postmoderni čimbenik u svjetlu teorijskog okvira koji je ponudio Ivan Rogić, a to znači da su mladi akteri recikliranog imanja a) konstituirani autonomno u odnosu na institucionalni sklop, b) obzirno u odnosu na svijet života, c) kompetentno u odnosu na tehničko društvo. Iako statistički malobrojni, ovakvi primjeri ukazuju na smjer koji može u budućnosti postati trendom, zbog ekoloških imperativa i ruralnog zaloga eventualne svjetlijе budućnosti razvoja.

ABSTRACTS

Ivan Rogić
Anka Mišetić
Maja Štambuk

THE URBAN ASPIRATIONS OF ZAGREBERS

This paper is based on empirical research conducted in 2000 with a representative sample of Zagreb inhabitants. The aim of this study was to describe as precisely as possible the urban aspirations of Zagrebers using survey questions that were organized around several themes. The first theme was related to the extent participants consider being a resident of Zagreb an important aspect of their identity. Their responses indicated that they value and have a strong sense of belonging to the city. The second group of questions asked participants about their thoughts on the future development of Zagreb. Their responses showed that they experience Zagreb as an important cultural and intellectual center in Croatia, but at the same time, they were not optimistic about the future development of the city. They seem to believe that the city has failed to establish the necessary conditions that would ensure a "better future". In addition, participants also evaluated the conditions and quality of life in their own specific neighborhoods. The participants' main concerns can be categorized as follows: (1) the need to complete urban development at the outskirts of the city and (2) parallel re-urbanization of the city. The third group of questions asked participants about residential conditions and their aspirations related to accommodation. Aspirations converge around owning a "family house with a garden", but also, living on lower floors, in traffic-free zones, and other aspects related to the ecological quality of the environment.

Ines Sabotić

**FROM THE TABLE TO THE BAR:
a brief history of sociability in coffee-houses and coffee-bars**

A coffee-house (*kavana*) and a coffee-bar (*kafic*) are variations of the theme: sociability. This is a concept that provides an interesting research framework since it offers a context for studying development, education and integration of an individual into a particular social group as well as those relations between different social milieus. Sociability in a coffee-house or a coffee-bar mainly develops during (free) time when social norms are more relaxed. At the turn of the 20th century, coffee-houses and Modernism are inseparable, while at the end of this century, coffee-bars and New Wave are coupled. Special attention is given to writers in this paper, as patrons of both coffee-houses and coffee-bars. While it was more likely that writers would sit and write in coffee-houses, they were more likely to stand and read in coffee-bars. These differences to a certain degree were the consequences of different socio-political systems. Society was rigidly hierarchical during the Austro-Hungarian Monarchy – a hierarchy which was also extended to catering establishments. It was envisaged, through the laws, that catering establishments would cater for every social stratum. Thus, coffee-houses were reserved for bourgeois society, while inns (*krčma*) were for common people. During socialism (characterized as a regimented society), the coffee-bar provided the only acceptable form of sociability. However, there was often a coupling of the coffee-house tradition (discussions over coffee) and the inn tradition (alcohol). After the 1990s, it became possible to open all types of catering establishments. Even though the coffee-house and coffee-bar are products of the city, the coffee-house is bourgeois (social component in comparison to other strata), while the coffee-bar is urban (a space component in comparison to the rural milieu).

Lynette Šikić-Mićanović

CHILDREN AND THEIR NEIGHBOURHOOD SPACES IN ZAGREB

This research used “child-friendly” and innovative qualitative methods to explore 11–14 year olds’ subjective experiences of their neighbourhood spaces, their social networks and participation in their community (a suburb of Zagreb, in Croatia). Results show that children’s experience and understandings of their neighbourhood are complex as well as heterogeneous and that the social nature of these

spaces is very important to them. Clearly, this study reveals the need to take children's perspectives and recommendations into account if we want to improve our living spaces, quality of life, and social relations.

Anka Mišetić

**"WHO" IS ZAGREB TO ME:
discovering Zagreb-identity in the essays of high-school students**

On the basis of about a hundred essays written by high-school students in Zagreb the paper analyzes the relationship between an individual and the city, youths' experiences of the city, and the answer to a central identity question - Who is a Zagreber? The third-year students who participated in this study were given a number of questions-keywords that provided them with some orientation in their written essays. In the first part of her paper, the author (using their responses) focuses on what they consider the main features of what makes one a Zagreber. Indirectly, these features do not only say something about the person/citizen, but also about what Zagreb is like as a city. Next, the author focuses on the students' explicit reports about the characteristics of the city. The image of the city emerges through a number of contradictions: Zagreb is seen as a metropolis and a medium/small town; as well as an ordered/chaotic city; as a promising city and city without potential. The students note the role of the city as a cultural center of the State as well as a multicultural city belonging to the European cultural tradition. They also emphasized Zagreb's role in modernization, and the related advantages of this compared to other Croatian cities. When they talk about their plans for the future, just over a half of the students report their intentions to stay permanently in Zagreb, while a fifth plans to leave the city. Even though the city, according to the participants appears in a dual role: as a big city/metropolis and as a home-place, Zagreb is also unmistakably perceived as a European city in an ecological, cultural and economic sense. On this basis, the current situation and future city development is being shaped and evaluated.

Anka Mišetić

Geran-Marko Miletić

**ATTACHMENT TO ZAGREB:
the "locals" and "newcomers"**

The authors examine to what extent one's home, that is attachment to their place of living is linked with attitudes

toward some aspects of life in Zagreb. Functional or emotional attachment to a specific place/environment is a very complex relationship. Cross (2003) distinguishes three levels of the environment (natural, social and built) and five dimensions of attachment (desire to live there, sense of belonging, identification with the place, dependency on the place and future expectations). Attachment to one's home conceptualized in this way served as a framework for this study.

To gain insight into Zagrebers' attitudes towards their city, data collected in a study "Urban aspirations of Zagrebers" conducted in April 2000 was used. As part of the study, participants were asked whether they considered themselves to be "locals" or "newcomers" in Zagreb. In a detailed way, the paper analyzes the following segments: attachment intensity to the city, identification with the city, evaluation of the city environment, directions for future development of the city economy, and the perception of characteristic features of city life. Using statistical methods, a significant difference in attitudes on several variables was obtained between those who subjectively evaluated themselves as either "locals" and the "newcomers". However, it should be noted that, although significant, the observed differences were not related to the direction of the attitudes but to their intensity.

Maja Štambuk
TWO HOMES:
Zagrebers descendants from Selca

The paper is based on the results of a survey of Zagrebers descended from Selca. The aim of the research was two-fold: One was to establish whether and to what extent those who moved away can be considered a factor in the development of the communities where they (or their ancestors) were born, and in what way they activate or can activate the developmental potential of their communities. The second aim was to investigate the role, status, and the importance of these descendants to Zagreb. Undoubtedly, they contribute to the wealth of human resources needed for the development of the city. Besides individual contribution to the overall progress, human capital from rural areas enriches the city by contributing to its diversity, which according to the social definition of a city, is one of its essential attributes.

The degree of belonging to Selca was measured by peasant symbolic values: geographic area, language, dialect,

and history, but also by some evaluations, aspirations and plans. Corresponding to the aims of this study, we also investigated some aspects of belonging and attachment to Zagreb.

Because of its position in the national economic, educational, cultural and political network, Zagreb attracts a young and ambitious population, that is, in a specific way, selected newcomers. This type of population has attained, as a rule, above average levels of education so it can be assumed that they contribute positively to their new place of living. Hence, a city such as Zagreb has modernization responsibilities towards the development of the periphery and in a way has a further duty to develop and contribute to rural areas. Their relationship the “old” home is expressed in different ways, and the ways they contribute to its development are different too. The rural world heritage is preserved in their memories. The results of this research show that their loyalty and willingness to participate in the developmental activities of their “old” home is not debatable. Thus, it can be assumed that Zagreb could institutionally play the role of a national development actor more successfully through its newcomers (and their offspring).

The status of Zagreb in national endeavors ensures its long-lasting attraction. This has advantages compared to other actors, but entails more responsibility in every sense. Zagreb, with its domiciliary status, as well as its identity and position as sole and national actor with tasks that enhance its position accepts “its foreigners”, assimilate them, but also leave them with adequate freedom to live their dual domiciliary status.

Benjamin Perasović
A RECYCLED FARM – THE VUKOMERIĆ GROUP

As part of examining the relationship between the city and village in Croatia according to a post-modern perspective, a specific project “recycled farm”, that is, the beginnings of the well-known *Vukomerić Group* is outlined in this paper. This group steadily originated in the adolescent and wider scenes of urban subcultures, affective alliances, social movements and lifestyles in Zagreb. Namely, youth, born in Zagreb aged between 22 and 24 (when they came together as a group) decided to form a permacultural, ecologically sustainable farm in a village called Vukomerić near Zagreb. Both sexes are equally represented in this group, while they share punk, ecological, liberal, vegetarian and other preferences in which they often (but not

compulsorily) link musical and activist identities. This recycled farm is envisaged as an open educational centre – close enough to Zagreb to eliminate fears of isolation – that endeavours to help the city heal some of the wounds inflicted by the inherent aggression of urbanisation. *The Vukomerić Group* is very specific and is not a classic (modern) example of what happened in the United States in 1960s when people left the city to live in the country to escape the burden of city life, pollution, and other pressures of the city. Instead, it is about a cooperative relationship with a devotion to rural and ecological agriculture that attempts to redefine the urban and rural; a bond that does not abandon the city completely. *The Vukomerić Group* is shown here through its stages of development, projects, and environmental workshops that suggest that it has post-modern aspects in the light of a theoretical framework coined by Ivan Rogić. Namely, the young actors involved in this recycled farm: a) are constituted autonomously in relation to an institutional context; b) are considerate with regard to the life world; and c) are competent compared to a technical society. Even though they are statistically small in number, these types of examples show the direction of possible future trends because of their ecological imperative and rural promise of an eventual brighter future development.

BILJEŠKE
○
AUTORIMA

Geran-Marko Miletić (1977.), sociolog, diplomirao 2000. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, radi kao asistent u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Polaznik je poslijediplomskog znanstvenog studija sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagreb. Posebno područje interesa mu je urbana sociologija.

Dr. sc. Anka Mišetić (1964.), znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno područje interesa joj je urbana sociologija. Sudjelovala ili samostalno radila na više znanstvenih i istraživačkih projekata u Institutu. Objavila desetak znanstvenih radova i, u koautorstvu uredila tri zbornika. Angažirana kao vanjski suradnik u nastavi na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu i Hrvatskim studijima u Zagrebu.

Dr. sc. Benjamin Perasović (1963.), znanstveni suradnik na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Područje znanstvenog rada: supkultura i društveni pokreti, adolescentski životni stilovi, droga i ovisnosti, sociologija mlađih, odnos urbano-ruralno. Nositelj kolegija "Sociologija mlađih – postmoderna perspektiva" i seminara "Supkulture mlađih u suvremenom hrvatskom društvu" na Studiju sociologije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Objavio jednu knjigu iz područja sociologije supkulture; objavio dvadesetak znanstvenih i stručnih radova.

Dr. sc. Ivan Rogić (1943.), redoviti profesor na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i znanstveni savjetnik na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi urbanom sociologijom, sociologijom okoliša, sociologijom razvoja i kulture, te sociologijom tehnike. Objavio pet knjiga samostalno i nekoliko u koautorstvu te više od sto i dvadeset znanstvenih i stručnih radova.

Dr. sc. Ines Sabotić (1972.) radi u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar kao znanstveni novak. Doktorirala na Sveučilištu Panthéon-Sorbonne na temi zagrebačkih ugostiteljskih objekata na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Bavi se prije svega poviješću XIX. stoljeća, uključujući više segmenta kao politika, svakodnevница, urbani život i sl. Objavila nekoliko znanstvenih i stručnih radova.

Mr. sc. Lynette Šikić-Mićanović (1964.), radi kao asistent u Institutu Ivo Pilar i trenutačno piše doktorat iz antropologije o ženama u hrvatskim ruralnim prostorima. Ima dva sina koji beskrajno vole svoje naselje u Zagrebu (Sloboština) i uživaju u njemu. Autorica, inače rođena i odrasla u Australiji, i sama vidi koliko životnih prostora u Novom Zagrebu (često nazvanih "spavaonice"), ipak, pružaju djeci mogućnost samostalnog i slobodnog otkrivanja prostora u kojima žive.

Dr. sc. Maja Štambuk (1947.), viši znanstveni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Bavi se sociologijom sela, te je objavila pedesetak znanstvenih i stručnih članaka u časopisima, knjigama i zbornicima. Vodila je nekoliko domaćih znanstvenih projekata. Na Hrvatskim studijima predaje ruralnu sociologiju. Više godina je uređivala časopis *Sociologija sela*. Glavna je i odgovorna urednica časopisa *Društvena istraživanja*.

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 23.

ŽIVJETI U ZAGREBU
Prinosi sociolojskoj analizi

Uredili:

Anka Mišetić
Maja Štambuk
Ivan Rogić

Recenzenti:

Snježana Čolić
Vladimir Lay

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Lektura:

Mirna Murati

Korektura:

Anka Mišetić

Grafički i tehnički urednik i korice:

Zlatko Rebernjak

Kompjutorska priprema:

TERCIJA, Zagreb

Tisak:

M.A.K.-Golden, Zagreb

Naklada:

500 primjeraka